

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LXII. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1933.
A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

<i>Balassa József:</i>	A jövevényszavak átvétele	35
	A «pesti nyelvjárás»	94
	Schmidt József. 1868—1933	117
<i>Beke Ödön:</i>	A magyar Etymológiai Szótárhoz 22,	47
	Szláv jövevényszavainkhoz	78
	Magyar eredetű halnevek	108
	A magyar szóképzés történetéhez. I.	112
<i>Fokos Dávid:</i>	Néhány ősrégi összetételünk 11, 39,	75
	A Finnugor Társaság munkaterve	54
<i>Kallós Zsigmond:</i>	Gyűlöl	45
	Vendég	97
<i>Kertész Manó:</i>	A magyar vezetécknevek történetéhez	72
<i>Munkácsi Bernát:</i>	Ősi magyar szerszámnevek	65
	Ezer	89
<i>Rubinyi Mózes:</i>	Újabb csángó adalékok	110
<i>Turóczi-Trostler József:</i>	Az ismeretlen 17. század. Szent Patricius purgatóriumáról való história	101
<i>Vikár Béla:</i>	A Szampó rejtélye	3
<i>Zolnay Vilmos:</i>	A hamiskártyások nyelve 17, 50,	82
<i>B. J.:</i>	Zolnai Gyula hetvenéves	26
<i>B. J.:</i>	Négyesy László. 1861—1933	27

Irodalom.

Goethe Antológia. Fordította Szabó Lőrinc és Turóczi-Trostler József (B. J.)	27
Kosztolányi Dezső: A Pesti Hirlap Nyelvőre. (Rubinyi Mózes) ..	27
Konrad Nielsen: Új lapp szótár. (Beke Ö.)	55
Biczó Ferenc: Kazinczy Ferencnének férjére vonatkozó eddig kiadatlan levelei. (B. J.)	57
Hankó Béla: A hajdani alföld ősi állatvilága. (Beke Ödön)	57
G. Schwidetzky: Schimpansisch, Urmongolisch, Urgermanisch. (Kelen György)	58
Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. (Beke Ödön)	85
A Finnugor Társaság ötvenéves jubileuma	119
Losonczi Zoltán: Nyelvtudományi Értekezések. (Balassa József) ..	119
Moór Elemér: A magyar nép eredete. (Fokos Dávid)	119
Könyvek és folyóiratok 28, 58, 86,	120

Nyelvművelés.

<i>Szell Sándor:</i> Tulajdonnevek és címek 29 <i>Kardos Albert:</i> A Nyugat helytelen helyesírása 30 <i>Herzog S.:</i> Olvasás közben . . 30 <i>Kardos Albert, Babits Mihály:</i> Az író és a helyesírás . . . 59 <i>B. J.:</i> Bánát ucca. Lábtyú . . . 61	<i>Kardos Albert:</i> Azt hírlik és az hírlik 121 <i>B. J.:</i> Olvasás közben 124 <i>Singer Zoltán:</i> Drogista vagy drogszerész? 124 <i>L. I., K. M.:</i> Zsongít 125 <i>Zsoldos Jenő:</i> Romantik . . . 125 <i>Varró István:</i> Háborús nyelv békében 125
---	--

Magyarázatok.

<i>Beke Ödön:</i> Az ujjak nevei . . 31 <i>Fokos Dávid:</i> Fűnek-fának . . . 32 <i>Fekete Ignác:</i> Megjegyzések Kertész Manó «Szállok az Úrnak» c. könyvéhez 62 <i>Beke Ödön:</i> Nyelvújítás és nyelvtörténet 63 <i>B. Ö.:</i> Szellő. Vagy és vagyon.. 64 <i>Jozefovics Sári:</i> Kandaló-dinnye 64 <i>Kertész Manó:</i> Pótinca 86 <i>B. J.:</i> Bismarck és a «hogyan volt»? 87	<i>B. Ö.:</i> Legenda a 30 árvai bölényről 87 <i>Címnyelvű fű</i> 87 <i>Kertész Manó:</i> Tisztességes ajándék 126 <i>Hitvány huszár</i> 126 <i>Bereck fia Jakab</i> 127 <i>Beke Ödön:</i> Tárgy 127 <i>Husvét</i> 128 <i>Szóegyeztetések, Hiba</i> . . . 128 <i>Fokos Dávid:</i> Ad-vesz 130 <i>B. Ö., L. I.:</i> Pótlások 130 <i>B. Ö.:</i> Elvonás vagy sajtóhiba 131
---	--

Szómutató.

ad-vesz 43, 130 adás-vétel 43, 130 ágyú 71 alamizsna 22 alszik 22 ár 68 aréna 22 áspa 22 atracél 22 azsag-ujj 22 bakancs 22 balog 22 Bánát ucca 61 baraboly 22 begy 23 Bereck fia Jakab 127	betyke-szőlő 23 bikkely 23 bimbó 23 biszke 24 bodza 24 bogyó 24 bori 24 borostyán 24 borséta 24 bos bonasus 87 botos 25 bugyelláris 24 burzukus 24 butikó 25 bükk 25 cika 25 cikk 25	címer 25 címnyelvű fű 87 cimpa 26 comolcó 131 compó 47 cövek 48 drogista, drogszerész 124 ék 66 ezer 89 fen-kő 67 fűnek-fának 32 fűrés 70 füzér gyöngy 63 gyűlöl 45 hagymáz 15 hetevény 130	hiba 128 hírlik 121 hírnév 13 hitvány huszár 126 husvét 128 János-köröm 58 jó-megy 75 káka 131 kanafória 130 kandaló-dinnye 64 káposzta-cika 25 kés 69 köszörű 67 kövi hal 108 kutyafejű tatár 131
--	--	--	--

küllő 109	poca 130	susa 80	tisztességes
labda 78	póc-hal 87	susinka 81	ajándék 126
lábtyű 61	pokla 79	szalu 66	töm 128
lekvár 79	pomogranát 131	Szampó 3	tősgyökeres 39
maca 109	poncsér 130	szántó-vető 41	tűzvész 14
mű 67	pótinca 86, 131	szeg 68	ujjak nevei 31
nagyúr, nagy-	reszel, reszelő 68	szellő 64	vagy, vajjon 64
asszony 130	romantik 125	szerszám 72	vendég 97
nyúl 128	si-rí 77	tárca 63	zarándok 79
pisztra 79	sulyok 66	tárgy 127	zsongit 125

A Magyar Nyelvőr 1933. évi dolgozótársai.

Babits Mihály	Kallós Zsigmond	Singer Zoltán
Balassa József	Kardos Albert	Széll Sándor
Beke Ödön	Kelemen György	Varró István
Fekete Ignác	Kertész Manó	Vikár Béla
Fokos Dávid	L. I.	Zolnay Vilmos
Herzog S.	Munkácsi Bernát	Zsoldos Jenő
Jozefovics Sári	Rubinyi Mózes	

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest V.
Klotild ucca 10/A.

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

<i>Vikár Béla:</i> A Szampó rejtélye	3	A Pesti Hirlap Nyelvőre:	
<i>Fokos Dávid:</i> Néhány ősrégi összetételünk: 1. Hírnév. 2. Szélvész. 3. Tűzvész. 4. Hagymáz ...	11	Szerkesztette Kosztolányi Dezső (<i>Rubinyi Mózes</i>) ...	27
<i>Zolnay Vilmos:</i> A hamiskár- tyások nyelve ...	17	Könyvek és folyóiratok ...	28
<i>Beke Ödön:</i> A Magyar Etymo- lógiai Szótárhoz ...	22	Nyelvművelés:	
<i>Zolnai Gyula</i> hetvenéves (<i>B. J.</i>) ...	26	<i>Szell Sándor:</i> Tulajdonnevek és címek ...	29
<i>Négyesy László</i> 1861—1933. (<i>B. J.</i>) ...	27	<i>Kardos Albert:</i> A Nyugat helytelen helyesírása ...	30
		<i>Herzog S.:</i> Olvasás közben ..	30
Irodalom:		Magyarázatok:	
Goethe Antológia. Fordította Szabó Lőrinc és Turóczi- Trostler József (<i>B. J.</i>) ...	27	<i>Beke Ödön:</i> Az ujjak nevei ..	31
		<i>Fokos Dávid:</i> Fűnek-fának ..	32
		Hibaigazítás	32

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr szerkesztőségének és kiadóhivatalának új címe: V., Klotild ucca 10/A.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1933. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1933 április havában jelenik meg.

Kiadóhivatalunk útján jelentékenyen leszállított áron megrendelhető:

Balassa József. Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai. Kiadja a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre. 288 l. Kötte 3 pengő. (Bolti ára: 7 pengő.)

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) 3 pengő.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Budapest, V., Klotild ucca 10/A.

Telefón: Aut. 22-2-29.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

**könyvkereskedés
tudományos antikvárium**

Budapest, V, Gr. Tisza István u. 14.

**Szakt munkák, forrásművek
áttekinthető nagy raktára.**

Allandóan vásárol egyes
jobb szakkönyveket, folyóiratokat és
egész könyvtárakat.

Földes Ede könyv-, folyóiratbeszerző és szállító-vállalat (Budapest, IV., Mária Valéria ucca 1.) elvállalja a szerző saját kiadásában megjelent munkák, különnyomatok, doktori disszertációk terjesztését.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként a nagy szünetet kivéve	Felelős szerkesztő és kiadó BALASSA JÓZSEF	Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest V. Klotild ucca 10/A.
--	--	--

A SZAMPÓ REJTÉLYE.

Irta : Vikár Béla.

Setälä Emil ily címen egy hatalmas kötetben, számtalan szebb-nél-szebb rajzzal és képpel, csaknem 700 lapon keresztül utazik a Kalevala nagy titkának, a rejtélyes Szampónak földérítése felé*. Változatos útja mind a folklorkutatás, mind a nyelvészet eszközeivel próbálja elérni célját. Eleve kijelentem, hogy ez sikerült neki.

A szampót ismerik azok, akik a Kalevalát olvasgatták. A nyomtatott Kalevalában ez a csodaszer úgy áll középponti helyén, mint a sarkcsillag az égbolton. Minden a szampó körül csoportozik. Az egész eposznak gerince a szampó. Rejtélyes mivolta több mint száz éve a magyarázatok végtelen sorát idézte föl. Setälä nagy műve bizonyosság arra, hogy a rejtély eleddig megkísérelt módjai nem voltak helytállók az újabb tudományos kutatás szempontjából. De arra is, hogy a rejtély nem megoldhatatlan. Setäläneki sikerült oly értelmezést nyujtania, amely teljes világosságot derít a kérdésre. Ily eredmény csak őtöle volt várható, akinek páratlan fölkészültsége a bonyodalmas tárgy nehézségeinek legyőzését már eleve biztosította. Setälä ebben az előadás formájára nézve is kivételes színvonalú nagy művében mintegy koronáját tette föl egész eddigi tudományos munkásságának. Főérdeme, hogy kényes tárgyával szemben, amelyről európai hírű tudósok fejtették ki véleményüket, a finn kultúra magas fokáról éppen ő, a finn tudomány oszlopos művelője minden nemzeti elfogultság nélkül, előzői kísérleteinek minden becsületet megadva, jut el a felismert és bizonyára mindenütt véglegesnek elismerendő igazsághoz. A tárgy gazdag háttere az ő avatott vezetése mellett meglepő fényességben tárul elénk. Nemcsak a végeredmény, hanem az elééréseig megtett hosszú pályának minden állomása mély tanításokkal szolgál. Mintha egy világkörüli úton követnők a mesteri kalauzt, aki a temérdek látnivalóra figyelmeztet bennünket és közel hozza értelmünkhez a tárgyi összefüggéseket. Műve époly tanulságos, mint élvezetes olvasmány.

* *Sammon Arvoitus, kirjoittanut E. N. Setälä.* A Finn Irodalmi Társaság fennállásának százéves fordulója alkalmából kiadott díszmunka.

A tudományos elfogulatlanságról mint az igazság keresésének postulatumáról mingyárt a mű elején tesz vallást:

«Ha nemzeti tudományunk feladatául csak annak bizonyítását tűznők ki, ami a nemzeti hiúság szempontjából tetszetősnek látszik, akkor ez a munka nem érdemelné meg a tudományos kutatás nevét. Csakis az a törekvés, amelynek célja a hiánytalan igazság földerítése, nevezhető méltóan tudománynak.»

A Kalevala, habár önmagában, a népről följegyzett többi változat számbavétele nélkül, mint tisztára irodalmi alkotás nem alkalmas arra, hogy a magyarázó kizárólag ebből a Lönnrot szerkesztette változatból induljon ki (mert a Kalevala csupáncsak egy a sok lehető változat közül), az éposz roppant jelentősége abban nyilvánul meg, hogy az egész világon fölkeltette a tudós körök és az irodalom figyelmét a finn népköltés kincsesbányája iránt. Megbecsülhetetlen érték, amely feltárja a finn népköltészet gazdagságát, csodás szépségeit, finom műformáját és nemzetközi érdekű tanulságait. Megindította Finnországban és a rokon népeknél, sőt idegen országokban is a folklórtudomány új lendületét. Az egész finn szellemi életnek oly központi szerve lett, mint a szampó magának az éposznak. Egyre ismétlődő s a legszélesebb rétegeket is állandóan foglalkoztató gyűjtések, mostanáig 18 testes kötetben közzétéve, páratlanul fejlett folklóréletnek adtak és adnak tápot.

Nevezetes, hogy az a tömérdek anyag, amely évtizedek óta így, szinte az egész finn nemzet közreműködésével összegyűlt, nagyjórészt a voltaképpeni finn területen kívül lakó népek ajkáról került a gyűjtők keze alá. Ide kell számítani még az észti népköltés hagyományait is, amelyek számosával kebeleztek be finn szájhagyományt.

A változatok bősége módot nyujt annak felismerésére, hogy milyen utakat tett meg az illető népi költemény, mielőtt egyik «nótafától» a másikhoz, egyik területről a másikra átszármazott. A részekre bontó vizsgálat során kiderül, hogy melyek a legegyszerűbb, első szerkezethez tartozó alapszövegek; felismerhető, hogy mi az a költeményben, ami újkori, mit kell a régibb korból valónak tekinteni, mi a saját lelemény és mi a kölcsönvétel. Az utóbbi pedig sokszor még fontosabb a tudományos vizsgálat szempontjából, mint az eredeti, mert világot vet a kultúra terjedésének vonalaira. Végső elemzésben — állapítja meg tudós szerzőnk — nincs is lényeges különbség eredeti és kölcsönjóság között. A folklórban minden ami van, kölcsönzés, legalább is egy előző nemzedéktől. De viszont mindent eredetinek is kell mondanunk, mert a népköltés, mint általában a kultúra, semmi egyéb, mint az átvett örökség tulajdonbavétele és gyarapítása. Különösen figyelemreméltó, hogy a finn nép gazdag emlékezőtehetsége sok olyant megőrzött szóbeli hagyományként, ami nem finn lelemény, hanem máshonnan való, de ott már nincs meg. Így a finn szájhagyomány nemcsak a finnekre nézve kínál tanulságokat.

A finn népköltéstudomány feleletet tud adni arra is, hogy miképpen tör magának utat az emberi művelődés földrajzi és nyelvi

akadályokon keresztül. Felvilágosítást nyújt aziránt, hogy mily módon születik meg a kultúra egy-egy terméke. Új adatokkal szolgál a nemzeti époszok keletkezésének történetéhez, sőt ahhoz is, hogy a népköltés általában hogyan keletkezik. Egyúttal azonban egyik legfőbb forrása magának a finnség őstörténetének amellet, hogy a benne feldolgozott vagy érintett tárgyak napjainkig levezethetők. Forrás a finn nép szellemi életének és általában az emberi lélek jelenségeinek megismeréséhez. Jelentősége tehát a multban elfoglalt álláspontokhoz képest csak növekedik, ha mai szemmel nézzük.

A szampót tekintve, szerzőnk vizsgálódásainak célja főképpen az, hogy tisztába hozza, mit tartott a szampóról az a nemzedék s az a környezet, amely először fogalmazta meg a szampó eszméjét s először hallgatta meg a róla szóló költeményt. Már az is eredményszámba menne, ha nem jutna is el a kutatás az első fogalmazvány megállapításáig, de kitetszenék, hogy honnan eredt a hozzá fűzött felfogások és magyarázatok különbözősége egyrészt maguk a nótafák, másrészt a kommentátorok körében.

Setälä kimutatja bevezetőleg, hogy mikép lett ismeretessé a szampóhagyomány s mikép vált Lönnrot által azzá a keretté, amely magában foglalja a Kalevala összes epizódjait, elbeszélő és egyéb részeit.

Ismeretes, hogy a hagyományt Karl Axel *Gottlund* említi első ízben a *De proverbiis fennicis* c. az upsalai egyetem számára írt becses munkájában. De már másfél évvel előbb, 1817-ben, van róla egy kézirati följegyzés. A mondának ez az első ismert fogalmazása így szól:

Az öreg Väinämöinen és a fiatal Jompainen a *sammas* fölkeresésére Pohjolába, Északhonba indulnak. Meg is találják a szampót. Mikor vele a tengeren utaznak, Jompainen buzdítja Väinämöinent, hogy énekeljen. De az öreg korállja még a dalt: Idő előtt lenne a dal, szemben Észak portáival, házi kályhái tüzével.

A *sammas* fölszáll a levegőbe. Két ujját leszeli szablyájával Jompainen. Egyik a tengerbe hull, egyiket kimentik a földre. Amelyik a tengerbe hullt, abból ered a tenger sója; amelyik a földre került, abból széna lett. Hogyha több ujját kaparítanak meg, akkor a gabona magától hajtana ki, vetni se kellene. A hagyománynak ezt az alakját 300 évvel a Kalevala előtt Svédországban írták le oda települt szavói finnektől.

A *Gottlund* följegyezte alak finn nyelvű és prózában van elmondva. Első, már verses alakú följegyzése az idősebb *Topelius* Zakariástól való, 1823-ból. Ez a kitünő férfiú buzgó gyűjtője volt népe hagyományainak. Gyűjteménye sorozatos füzetekben jelent meg (nálunk a debreceni egyetem könyvtárában, Rückert német költő könyvei közül, néhai Kadocsa Lippich Elek barátom ajándékából, aki viszont Rückert leányától kapta ajándékul s engem örvendeztetett meg vele). A gyűjtemény címe: *Suomen kansan vanhoja runoja ynnä myös nykyisempiä lauluja*. Ennek második füzete

(1823) közli a szampó-hagyományt. Itt a vasverő Ilmarinen, az öreg Väinämöinen testvére megépíti a szampót. Elhelyezik Pohjola kőhegyén. Väinämöinen arra ösztönzi a vasverőt, hogy rabolják el együtt a szampót. Megtörténik. Väinämöinen elaltatja énekével Pohjola népét. De megszólal egy daru, szavára fölébrednek s üldözőbe veszik a már messze hajózó testvérpárt. Harc fejlődik ki az utasok és az üldözők közt. Észak asszonya ellen táplót és kovát hajít a tengerbe Väinämöinen. A banya csónakja kettéhasad. Erre a táltosasszony fölszárnnyal a levegőbe. Väinämöinen hozzávág kardjával az asszony szárnyához.

Látnivaló, hogy ez az első verses alak mily messze jár a Kalevalába fölvelt változattól. De hol van még a Kalevala is a szampó igazi képeről! A később felfedezett számos változat új meg új vonásokat soroz a csodaszor rajzához s új meg új alkalmat nyújt a tudós és tudatlan értelmezők, írók és művészek dús képzelőtehetségének kifejtésére.

De már a kalevalai kép is, ahogy Lönnrot összeállítja, oly színes, hogy méltán ragadta meg a kutatók figyelmét. A szampó megépítésének anyaga mesészerű részekből áll. Észak asszonya ugyanis így adja fel a szót Väinämöinennek: Tuds-e szampót építeni, hattyú tolla tetejéből, meddő tehénke tejéből, árpaszemből, picikéből, buga birka pihéjéből?

Olyan alkatrészekből kell tehát a csodaszornek felépülnie, amelyekhez hasonlókat a mesehős szokott kapni s amelyeket titkos segítséggel meg is szerez, hogy a jutalmat — a szép leány kezét — elnyerhesse. Ilmarinen külső segítség nélkül oldja meg feladatát. S amint elmondja Északhonból vizatértekor: Az új szampó öröl bezzeg, a tarkatetős már berreg, egy hembárral este tájba, eggyel öröl eleségre, mással öröl nyereségre, harmadikkal háztartásra.

Tehát: tarkatetős, új és öröl. Megannyi alap, amelyből a tudós kutatók munkája elindult. Mivel tarkatetős, tehát a csillagos égbolt képe. Mivel új, hát kellett már egy korábbi szampónak léteznie. Mivel öröl, tehát nyilván malom. Mindegyik felfogás meglegelte a maga mesteri védőjét. De Setälä ugyanolyan mesteri okfejtéssel valamennyiről kimutatja, hogy tudós fantázia szülöttei. Hasonlóan jár el, mint a vegyész, aki új elemet vizsgál. Elszigeteli azt a hozzá nem tartozó vegyi alkatrészekről, hogy a vizsgált elem tisztán, egymagában jelenjék meg előtte. Azért korántsem kicsinyli le a hatalmas elmémunkát, amely a furcsa forklór-rejtvény körül egy századon át buzgólkodott anélkül, hogy végeredményben kifogástalan megoldásra jusson. Vajjon szerzőnknek nagyobb szerencséje volt-e?

Mindenesetre nagyobb anyag, szigorúbb és átfogóbb módszer s az a genialitás állt rendelkezésére, amit eddigi tudóspályája során elégszer tapasztaltunk nála.

Setälä, miután a korábbi hozzászólásokat, köztük az enyémet és Marczali Henrikét is elintézte, a változatokhoz fordul, hogy először is a szampó (sampo, sammas) név honosságának ügyében döntsön. De közben a folklór alapvető kérdéseiről, a mítosz, alle-

gória és legenda, mese és költői — verses alakú — elbeszélés-mivoltáról s kölcsönös viszonyukról világos és tanulságos fejtegetésekkel igazítja el a voltaképi tárgynak, a szampó értelmezésének göröngyös útját. E fejtegetések nagyban megkönnyítik a továbbiak megértését olyanok részére is, akik nem szakemberek.

A *szampó* egész nagy szócsalád tagja. Ezt a gyülekezetet kilenc csoportra osztja szét a tudós magyarázó. Itt először találkozunk a kiterjedt rokonság teljes létszámával, noha kétséges s a szerző sem dönti el, nem kaptak-e helyet a szócsalád körében olyan nyelvi alakulások is, amelyek csupán a rokonhangzás révén jutottak bele valamelyik alosztályba. Ez utóbbiak közt a nyolcadik az, amelyre éppen a szampó mivoltának rejtélye szempontjából méltán fordul figyelme legfőképpen. Nyilvánvaló ugyanis a már közölt előzmények után, hogy a változatok és a mindenünnen begyűlt egyéb adatok alapján a szónak (*sampaha*, *sammas*, *sampa*, *sampo* stb.) az a jelentése látszik fontosnak, amely oszlopot vagy támaszt ért a rejtélyes szón, *raja-saminas*, vagy *sampas*: 'határoszlop'; *merkki-s*. ugyanaz. Az észben és vóthban is vannak ily jelentésű megfelelések: *maasampa*, *ilmasampa*, 'világoszlop'.

Meglepő a jelentésváltozásnak oly szélsőséges példája, mint a *sammakko* (dem.) 'béka'. De az idegen nyelvekből való analógiák szerint legalább a teknősbéka mint világoszlop, világtartó, a klaszikus hagyomány Atlaszának szerepében rég ismeretes. Könyvünk képen is bemutatja. Északon ez az állat nem honos. Ez azonban nem ellenkezik azzal, hogy a másutt vele járó hiedelmet ott a magas északon a *sammakko*, 'béka' őrzi. Ugyanily jelentősége van nem egy használati tárggyal kapcsolatosan. A malmok szerkezetének egy oszlopos része: *sammakka* (dem.). A legfelső malomkő: *sammakko-ratas*. Utak elágazó helye, sövényeknél a kapcsolódásé, ereknél, patakoknál a bürüé ebből a szócsaládból való. Az értelmi rokonságnál fogva ugyanily szerep jut a *konna* 'béka' szónak is. Nagy, erős ember vagy állat szintén *sampo*, *sammas* nevet kap, mint már Castrén följegyzi. *Sampo-hanki* az anya vagy a hímcsuka neve. *Sampi-ori* 'hatalmas mén-ló'. Amint van *sampi-kala* 'temérdek nagy hal', *s.-käärme* 'roppant nagy kígyó', úgy van *sampi-ember* vagy emberi *sampi* is. Megtudjuk itt, hogy *sampo* már képzés; az alapszó *sampa*; vö. *korva* 'fül', *korvo* 'füles edény' stb.

Helynevekben a *sampa* mint jelző gyakori: *Sampamäki* 'S.-halom', *sampa-selkä* 's.-hegyhát'. Vannak ilyen tóalakok is. *sammat*, *samppa*, *samppaa*, *sampaa* (ebből: *sammas*), *sampain*, *sampahus*, *sammo* (elvonás a *sampo*: *sammon* gen. alakból), *sampu*, *samppu*, *sammut* stb.

Összetartoznak-e mind? A távolabbi rokonnyelvekben nincs megfelelő kifejezés. Idegen nyelvből való kölcsönnek sem lehet tekinteni. Az orosz *sam-mol* 'önmagától örlő' vagy a tibeti *sam-po*, *sang-fu* a pusztá hangbeli hasonlóságra fölépített hozzávetések.

Közös hiedelmi alapra megy vissza németek, franciák és angolok nyelvében az összekapcsoló vagy támasz rendeltetésű gép-

részek ,béka' elnevezése. Vajjon a ,támasz, oszlop' jelentés, amely pl. az indiai hagyományban a világfentartó állat — teknősbéka — nevéhez fűződik, nem az eredeti, ősjelentés-e, amelyből ki kell indulnunk? — kérdi Setälä. Erre a runók fognak megfelelni.

Ha meghallgatjuk a nyomtatott Kalevalán kívül csörgedező ereket, amelyekben a szampó csodás képe tükrözik, különös dolgokat észlelünk. Väinämöinen olyan helyről jő, amely éppenséggel nem hasonlít a szárazföldre. Ködös fok, párás sziget — nyilván felhős levegőrétegekre utal, ezek alkotta képzeleti ,fok' vagy ,sziget' forog szóban. Amikor Väinöt lesi lapp ellensége, az öreg táltos fél-szigeten végtelenen, név nélkül való telepen tartózkodik.

Ilmari vasverő kovácműhelye sem úgy fest a runókban, mint más közönséges műhely: Ajtó nélkül van a kohó, merőn ablak nélkül való.

Vagy: Réseit az ég repeszti, ablakait mind a mennybolt. Szóval: nem földi műhely.

Hogy az epikai hősök milyen, földrajzilag kinyomozható helyeken fordulnak meg, a runók el nem árulják. A megjelölések nem földrajziak!

Az éposz és a változatok Pohjola, Pohja kifejezése szintén híján van a földrajzi jellegnek. Olyan mint a legtöbb költői hely-név az elbeszélő runókban. Párhuzamos szavaik többször ellentmondó, utólagos beiktatások. De a Pohjola név oly általánosan szerepel, hogy a szampó építése és elrablása kétségtelenül ehhez a közelebből meg nem határozott helynévhez fűződik. És Väinämöinen itt is ,ajtó nélküli kunyhóban, ablak nélkül valóban, emberpusztító faluban, hősöket elsüllyesztőben' jár. Semmi szorosabb meghatározás.

Pohjola párhuzamos szava, tehát értelmezője: Tapiola ,Erdőlak'. Ez sem mond közelebbit, csak általában természeti képre utal.

Amit a hagyomány Pohjoláról tud, csupa ily általánosság, helyileg mitsem határoz meg. Egy azonban bizonyos: Pohjola tengeren túli terület. A runók szerint sötét birodalom. Innen párhuzamos neve: *Pimettölä* ,homálylak'. Amde még ezt a tengert is homály veszi körül. Nem igazi tenger, csak általában síkság, téresség. Egy följegyzésben (Castrénnál) azt mondják a fagyleányok: Hozz hideget Pohjolából, jeget az égnek ablakából. — Ez korántsem szárazföld.

Egyáltalán feltűnik a finn hősök korlátlan szabad mozgása, járása-kelése földön, vízen, levegőben egyaránt. Igaz, hogy hasonló képességeket tulajdonít a népköltés a vőlegényjelöltnek is, amidőn hölgye birtokáért minden feladatot magára vállal, olyanokat is, amelyek emberfölötti erőt föltételeznek. De az ily túlzásokat méltán a szampóhősöket illető leírásokból való átkölcsönzésnek tekinthetjük.

Ezek után nem lesz túlmerész várákozás, ha magában a szampóban sem keresünk közönséges földi használatra készült reme-

ket, hanem valami felsőbb eredetű alkotmányt, az előbb idézetekhez csatlakozót. Setälä alapos fejtegetései felsorakoztatnak egy sereg analógiát, melyek szerint a sarkcsillagot az ég oszlopának, vagy támaszának hitték; így a lappoknál a sarkcsillaghoz ilyen képzet fűződik, mert ez az égtestet szilárd és mozdulatlanul marad meg helyén (Lindahl és Öhrling szótára szerint: Ita dicta, quia immobilis manet et fixa). Török és mongol népek vas- vagy aranyoszlopnak tartják. Axel Olrik, a kitűnő dán folklórtudós egy Edda-kézirat végén talált s a „világszegről“ szóló följegyzéseket idéz. A germánok *Irmingsúl*-hagyománya „világoszlopról“ regél. A finnben is kellett egykor *pohjan-naula* „fenékszög“ szónak lennie; vö. észt *põhja-naul* „sarkcsillag“. Már pedig a finn hagyomány a szampó mellett, mint annak párhuzamos szavát, értelmezőjét említi a világszöget. Ha mai nyelvünkre átirnók Észak úrnőjének különös kérdését: Tudsz-e szampót építeni, tarkatetőst ékíteni? —, ez az átirás így hangzanék: „Tudsz-e világoszlopot — vagyis sarkcsillagot — építeni és fel tudod-e csillagokkal ékesíteni az eget?“

Mert a kalevalai szampórege változatai megmondják, hogy a szampó = sarkcsillag, és a „tarkatetős“ e helyen nem értelmező szó, hanem új fogalom, amely a szampóéval egy síkon terül el.

Az alapgondolat, amelyből a finn hagyomány költői feldolgozása elindult, csak az lehetett, hogy az ősfinnnek féltették a magaságos égboltozatot, ahonnan minden áldás ered, az összeomlástól, amint még ma is elfogja ily félelem az egyszerű embert nagyobb-szerű természeti mozgalmak pillanataiban. Szükségesnek vélték tehát, hogy újra meg kell kalapálni az égboltot s annak tartócölöp-jét, a sarkcsillagot. És ki lett volna erre hivatott, ha nem a levegő istene: Ilmarinen? E hiedelem magyarázza meg a szampó-regének azt a kifejezését, hogy *új* alkotás jött létre:

Az *új* szampó öröl bezzeg,
a tarkatetős már berreg.

A szilárdan álló sarkcsillag körül a tarkatetős, vagyis az égbolt körben jár, mint a malomkő. Berreg, mert *öröl*.

A hagyomány alapgondolata szinte világszerte uralkodik. Mongol rege szerint a sarkcsillag lerögzített szeg, amely az eget erősíti, fenntartja. Neve ott „aranyszögcsillag“. A germánoknál „oszlop“ és „szög“ jelentése van, s a kettő úgy tartozik össze, hogy az oszlop, vagyis a sarkcsillag, tehát a finn szampó fejéhez van erősítve a világszög.

A finn szampó tehát nem valamilyen, a világoszlophoz kovácsolt vagy abba más módon beleilleszkedő kép, hanem maga a sarkcsillag; világhordozó ércoszlop vagy ennek betetőzése.

Hogy a tarkatetőst is kovácsolják olykor a finn népköltésben, az annak mint a szampó párhuzamos szavának e helyzetéből eredt későbbi fejlemény. Mivel a szampót csakugyan kovácsolni kellett, a hozzátartozó „tarkatetős“ nem kerülte el az analóg eljárást.

Egyes változatok elmondják a szampóról: Ott szántás van, ott

vetés van, minden más növekedés van. Természetes, hogy a világ-fenntartó oszlop minden jónak kútfeje lesz.

A 'tarkatetős' = égbolt magyarázatára nézve fontos körülmény változatok, sőt a nyomtatott Kalevala szerint is az, hogy csak a szampót rabolják el, a tarkatetőst soha. Nemcsak az epikai költés, hanem különösen a ráolvasók majd mindig az 'ég' jelentést fűzik hozzá; de a Ganander közölte ráolvasóban 'véka' szerepel mint párhuzamos kifejezés:

Kór, az alvilág leánya
kórságokat gyűjt köréje
Kórsághegynek ormán állva,
hónaljában *tarkatetős*,
tarka *véka* van kezében.

Nem így más változatok, pl. arra a kérdésre: honnan mentik ki a tüzet, így felel a runó:

Kilencedik égen túlról,
hat *tarkatetősön* túlról.

A kilencedik ég sűrűn szerepel; a szám (9) nevezetes, nyilván ősrégi hiedelem fűződik hozzá. Szent szám, nemcsak a finn hagyományban, nálunk is!

Egy másik példa: Ott ringatták a tüzeckét kilenc ég területen túl, hat tarkatetősön is túl.

Az adatok oly bőségesek, hogy az ég és a 'tarkatetős' nevek fogalmi azonosságához kétség nem fér.

Kitűnik az adatokból az is, hogy az ég mellett az ég íve is ugyanúgy szerepel; pl. Ilmar vasverő immáron az égboltot kalapálja *égnek ívét* eszkábálja.

Többször előfordul a runókban, hogy Pohjola kapuit is tarkatetősnek nevezik. Összevetve az ily helyeket, kitűnik, hogy Pohjola kapuinak párszava *kirjokannat* 'tarka tőkék' az eredeti alak, amely csak a nyelvalak hasonlósága miatt foglalta el a 'tarkatetős' *kirjokansi* helyét; pl. Pohja portáit már látni, *tarka tőkái* kitűnnek. — Ez a tűzhely égő hasábfáira céloz.

Nem követhetjük nagynevű kalauzunkat a hosszú pálya állomásain végig. Nagy műve teljesen készen, kiszedve várta közrehocsátását, amikor ugyanarról a tájról, ahonnan a szampómonda első följegyzését kaptuk régente, a Svédországba települt karjalai finnektől két kutató a hagyománynak rendkívül érdekös alakjára bukkant. Egy 70 éves finn asszony (képét is ott láthatjuk a könyvben) döntő bizonyosságot szolgáltatott amellest, hogy Setälä pusztán az addig ismert anyag alapján helyesen, a néphagyomány ősi legegyszerűbb szerkezetével pontosan egyezőleg állapította meg a szampó mivoltát. Az öreg asszony természetesen mitsem tudott ezekről a kutatásokról. Hírét sem hallotta, sejtelve sem volt, hogy mi fán terem a folklór. Annál inkább tudott a régi finn hagyományról. Szerinte „a világ aranytalapzaton áll. Ennek rézlába van s aranygomb a fején. Ez a *sammas* (szampó). Az aranygomb a sark-

csillag, az ég köldöke, a sammas szöge és vége. A szög a sammasban ül. A sammas kilenc öltre ment bele a földbe s az ott levő rézhegyre támaszkodott. Az ég födele a szög körül forog“. Erről a forgásról azt mondja az öregasszony, hogy „a sammas öröl“.

Íme, a fentartott szájhagyomány mindenben megerősíti a tudós kutató megállapításait, mint a sarkcsillag az eget. Ez a bámulatos eredmény azonban, habár magának a szampónak rejtélyét úgylátszik véglegesen megoldja, Setälä szerint sem zárja el más irányban a további kutatás útjait. Ki kell mondanom: ellenkezőleg, a szampó körül fölmerült igen érdekes tárgyak Setälä fejtegetései nyomán új meg új vizsgálódásokra fogják ösztönözni a folklór és a nyelvészet bűvárait. Az a módszer, amely őt ily eredményhez segítette, mintául fog szolgálni követőinek minden országban. Érdemes dolog lenne a nagy és általános érdekű munkának magyar és más európai nyelveken való közzététele. Talán a Finn Irodalmi Társaság, amelynek jubiláris kiadványa ez a hatalmas kötet, hozzá tudna segíteni minket és az európai tudományt ahhoz, hogy a még oly bő ismertetés helyett, amely alig adhat fogalmat a mű gazdag tartalmáról, magát a művet egész terjedelmében ismertesse meg az emberi művelődés története iránt érdeklődők táborára. Nem hiszem, hogy volna irodalmi termék a világháború óta eltelt szomorú évek idejéből, amely ennyi tanulságot nyújtana és ily mintaszerű, de mindamellettt közérthető módon, élvezetes formában és gazdag művészi háttérrel tudna közel hozni még a folklórral tudományosan nem foglalkozó közönség lelkéhez is oly ismereteket, amelyek messze túl a finn és finn-ugor tudomány körén hivatva vannak a közművelődést alaposan elmélyíteni. Magyar szempontból is, de az európai gondolat szempontjából is, hálával fogadjuk kitűnő vezérünknek ezt az újabb, korszakos teljesítményét. Meg vagyok győződve, hogy termékenyítő hatása nem fog elmaradni.

NÉHÁNY ŐSRÉGI ÖSSZETÉTELÜNK.

Írta: Fokos Dávid.

Nemcsak szókincsünkben, nemcsak a nyelv hangtani alakában, alaktani elemekben és a mondatszerkezetben nyilvánulnak meg nyelvünk ősrégi sajátosságai. Eredeti szavainkon, az ősi képzőkön s ragokon, valamint az ősi mondatszerkezeten kívül is vannak nyelvünknek a finnugor, sőt az urál-altaji nyelvközösség korába visszavezethető eredeti sajátosságai.

Már régen észrevették, hogy szóösszetételeink között is szép számmal akadnak olyan kapcsolatok, amelyek más, nem-rokon nyelvekben nem igen fordulnak elő. Csakhogy e jellemzőnek felismert kapcsolatok történetét a magyar nyelv történetén túl alig kutatták. Egyes szavainkról sikerült ugyan a rokonnyelvek hasonló kifejezései alapján igen elmés módon kimutatni, hogy eredetileg össze-

tételek voltak (mint pl. *nép*, amely eredetileg épúgy, mint a zürjén *njl-pi*, tkp. = 'nő-fi' Budenz MUSz. 402; *orca* tkp. = *orr-száj* Szinnyei NyK. 27:240. stb.), de rendszerint megelégedtek annak a megállapításával, hogy bizonyos fajta jellemző összetételek a régiségből kimutathatók, és nem törekedtek arra, hogy e kapcsolatok régibb történetét is tisztázzák a rokonnyelvek megfelelő összetételeinek segítségével.

Igy pl. már nagyon sok szó esett a mellérendelő összetételeknek arról az igen jellemző („összefoglaló”) fájáról, amikor a nyelv „a nyomósítás végett két rokon-értelmű szót összefoglal, hogy . . . egy egységes képzetet jelöljön” (Simonyi Nyr. 4:148; l. még 43:189), mint pl. *hadsereg*, *hírnév*, *mennyég*, *huzavona*. Szarvas a Nyr. 22. kötetében (496, 539. l.) már csoportosítja is ezeket az állandó kapcsolatokat (1. a szópár mindkét tagja eredeti szó, pl. *áros-kereskedő*, *idő kor*, *kór-beteg*; 2. az egyik tag eredeti szó, a másik [újabb átvételű] idegen szó, pl. *kőszikla*, *istrángxkötel*, *szeccelszék*; végül 3. mind a két tag idegen szó: *szolga-rab*, *pantofelpapucs*), de nincsen szó az ide tartozó szópároknak régibb történetéről a TMNy.-ban sem, és Szilasi volt az első, aki „A finnugor névszói összetételek” címen behatóan kezdett a kérdésnek ezzel a részével foglalkozni; csak hogy e tanulmányából, sajnos, csak a vogult tárgyaló első rész készült el (NyK. 26:129-193).

Szilasi összefoglaló összetételnek (id. h. 174. l.) csak azokat a kapcsolatokat nevezi, amelyek szinte körülírászerűen fejeznek ki egy új fogalmat, amelynek az összetétel tagjai a részei (pl. *nép*, *orca*); a rokon-értelmű elemekből alakult *búbánat*, *ország-világ*-féle kapcsolatok¹ pedig csupán igen laza (és ezért a ragokat, képzőket is sokszor mindkét tagjukon felvevő) összetételek, tulajdonképpen csak asyndetonok (uo. 170. l.). Hogy mennyire igaza volt Szilasinak ebben a legutóbbi megállapításában, azt legszebben Kertésznek „Az és kötőszó multjából” c. tanulmányai igazolták (Nyr. 52:45 és 54:107). Ismeretes, hogy a kötőszók hiánya v. gyér alkalmazása finnugor, ill. már urál-altaji sajátság s tudvalevőleg alig van ősrégi, még a fgr. korból származó kötőszavunk; ez a körülmény érthetővé teszi, hogy „nyelvünk hajdan az egyenlőrangú mondatrészeket kötőszó nélkül fűzte egymáshoz” (Nyr. 52:49), és Kertész ki is mutatja, hogy még a 16. században is a rokonértelmű igék és névszók általában kötőszó nélkül követik egymást, vagyis összetétel-szerűek, pl. *az myt talalt nyert*, *megh hazasodnak telepednek*, *városok-faluk*, *gyaloggal-lovaggal*, *hitemre tisztességemre* (Nyr. 52:46, 48, 54:107).

E jellemző magyar kapcsolatok rokonnyelvi megfelelőit először Lewy állította össze; bár 1911-ben megjelent „Zur finnisch-ugr. Wort- u. Satzverbindung” c. szép munkájában a magyaron kívül csak az osztjából és a votjából közöl gazdag anyagot, mégis már ennek alapján is felismeri, hogy az e kapcsolatokban mutat-

¹ Setälänél „tautológias összetétel” (FUF. 12:180), Gombocz (MNY. 4:192) szerint „magyarázó összetétel” és mi is ezt az utóbbi elnevezést fogjuk itt használni.

kozó parallelizmus az egész finnugorságra jellemző. Lewy után még Beke gyűjtött anyagot a rokonnyelvek összefoglaló összetételeinek köréből (NyK. 42:346-356 és KSz. 13:99; l. még Nyr. 41:297 stb.) és ma már elfogadott igazság, hogy „az ilyenfajta összetételek (az indogermán nyelvektől eltérően) nagyon gyakoriak a finnugor nyelvekben, s éppen egyik jellemző vonásául tekinthetők a finnugor népek sajátos észjárásának” (Horger, Magyar szavak tört. 126. l.), bár — mint említettük — e kapcsolatoknak beható, az összes fgr. nyelveket felölelő vizsgálatára még mindig nem került sor.

Mi itt csupán néhány ilyen ősrégi kapcsolatot kívánunk bemutatni, amelyeknek eredete — a finnugor és török megfelelő kapcsolatok tanubizonysága szerint — az urál-altaji közösség korába nyúlik vissza.

1. Hírnév.

Ősrégi összetétel *hírnév* szavunk is. Már kódexeinkben olvasuk, hogy *yo hyreet neweet hallotta* (ÉrdyK. 520), *boldogsagos zent Egyed hyrós newós vala* (uo. 527); Ilosvai az *híres neves Tholdi Miklósról* zeng éneket és Zvonarics 1627-ben *nagy hírű nevű emberről* beszél (l. NySz.)

A rokonnyelvekben is gyakori ez a kapcsolat. Így a vogulban: *namıŋ ātar, sujiŋ ātar* 'a neves hős, a híres hős' Munkácsi Vog. Népk. 2:40; *namıŋ sāt, sujiŋ sāt* 'egy neves hetet, híres hetet' uo. 4:41; *manä nampä namıŋ jārışen nēilālmēm? manä sijpā sijıŋ j. n.?* 'minő nevű neves folyóhoz érkeztem, minő hírű híres f. é.?' uo. 3:133. Az osztjákban is: *nēmēŋ ort jelpem ewılt, sijēŋ ort jelpem ewılt xuletal* 'neves fejedelemhősi előmben, híres fejedelemhősi előmben merül föl' Pápay ONépk. 28; *muj nēmēŋ ort nēmēm nēmē'la, muj sijēŋ ort sijem sijeltia?* 'minő neves fejedelemhősnek nevezi az én nevemet, minő híres fejedelemhősnek híreszteli az én híremet?' uo. 151.

Közel áll e kifejezésekhez a következő votják és zürjén kapcsolat: votj. *ńimasa-danasa* 'híresztelve-dicsérve' Munk. Votj. Népk. 153; *đžetš ńimamon, danamon* 'jól elhíresztelve és magasztalva' uo. 158; — zürj. *oškıŋı ńımednı* 'dicsőíteni, magasztalni, dicsérni' Wied. Wb. 194.

A magyarral teljesen egyező szólást azonban már a 8. századbeli ótörök (orkhoni) feliratokban találunk: *türk budun aty-küsi* 'le nom et la réputation du peuple turc' I E 25, II E 20 (vö. Toim. 37:36). Ugyancsak a 8. századból való ujugur feliratokban szerepel ez a kifejezés: *küm suruym* 'mein Ruhm und Leumund' Ramstedt Toim. 30, 3:5, 6. Egy régi oszmán-török szövegben meg ezt olvassuk: *žavi avazesı* 'neve-hire' Vámb. Altosm. 154.

Hasonló összetételek még több török nyelvjárásból ismertek: tel. *adı maŋı čıqtı* 'er ist berühmt geworden' Radl. 1:440, 4:1993 (*at* 'név', *maq* 'dicséret'); sor. *adıŋ šabın raq paryan* 'dessen Name und Ruhm weit verbreitet' Radl. Pr. 1:367; csuvas: *jatle-šıvle xər* 'híres-neves leány' Mészáros 2:184.

2. Szélvész.

Az összetétel második tagjának, a *vész* szónak eredeti jelentése 'tempestas, Sturm'; pl. *wettesseék ky az test az tengerben, mert myg yt welink lezen, addeegh az vez meg nem czendezedyg* (ÉrsK. 437; I. NySz.); *vészes* MA. 'procellosus, tempestuosus' (NyÚSz. 609).

A *szélvész* 'tempestas, procella; Ungewitter, stürmisches Wetter', mely már a kódexekből ismeretes (I. NySz.), tehát szintén magyarázó összetétel, vagyis jelentése 'szél [és] vihar'¹ és csakugyan különállónak mutatkozik a két szó olyan alakokban, mint *szeles-veszes idő* (TMNy. 299, Nyr. 43:190). Jellemző, hogy a *szélvész* mellett teljesen azonos jelentésben előfordul a *szél-háború* szó is (a *háború* eredeti jelentése szintén 'tempestas, Ungewitter'), pl. *erős hideget ielent szeles habornual az elein* (1583; NySz.), *fővenybe akasztja vasmacskáját, melyet az első szél-háború fölszed* (Faludi; I. NySz. és Szarvas Nyr. 22:498).

Ez az összetételünk is urál-altaji eredetű. Megvan a vogulban: *tūjt-porxejīn χātēl vārem, vōt-porxejīn χ. v.* 'nóviharos napot szerzett, szélviharos n. sz.' Munk. Vog. Népk. 4:304, 1:0287 (I. még Paasonen Beitr. 95, Sauvageot Recherches 50). Ide tartozik talán a vog. *vōt-pī, vāt pū* 'forgószél' összetétel is (I. lent *tűzvész* a.); az osztjakban: Pápai *purkē wat* 'fergeteges szél'; a votjakban: *šotiškoz-ama šil'-tolli* 'megadja-e magát a szélviharnak' Munk. Votj. Népk. 304; *šil'-tōules ut'sāuid-ke* 'wenn du es vor Stosswinden schütztest' Wichm. Aik. 11:129; *šil'-kă danedles* 'szélviharodtól' Munk. id. h. 153; *šil'-tēl* és *šil'-dan* 'Sturm, heftiger Sturmwind' Wichm. Toim. 21:99; *šil'-dan* 'szélvész' Munk. VotjSz. 387. (vö. még Munk. NyK. 18:79, Paas. TLMord. 173. sz.); a cseremiszen: Szil. *tulo-mardež* 'vihar', *purgož mardež* 'forgószél', *oγāna jūdūyāl purγuž laj poranlan* 'nem ijedünk meg a hófergetegtől' Wichm. Toim. 59:401; a mordvinban: *blagoj burado, blagoj varmado* 'vor verderblichen Stürmen, vor v. Winden' Paas. Aik. 12:19; *davulnéks... vižerneks* 'als Wirbelwind... als Sturmwind' uo. 9:180.

De e kapcsolat a törökségből is kimutatható: sz a g. *qazır čel kir-keldi, qas pōran tūs-keldi* 'ein heftiger Wind erhob sich, ein h. Schneesturm e. s.' Radl. Pr. 2:222; cs u v. *šil'-tēvel* 'szélvihar' Mész. 2:358, 359; *šil'-tēvel tuχat* 'szélvihar támad' uo. 408; Asmar. *šil'-Dovol* 'vihar' (Wichm. Toim. 21:100).

3. Tűzvész.

A *tűzvész* 'igneus procella' MA. (I. NyÚSz. 597) második tagja azonos a *szélvész* szó utótagjával; az összetétel eredeti jelentése tehát 'tűz [és] vihar'. Pl. *tamasztál te ellenséget ő reája, tüzet, vészet őnéki házaira* (RMK. 4:53; I. NySz. 3:1101).

Hasonló összetétel a 'tűzvész' jelentésű v o t j á k *tīl-pu*, amelyet

¹ Ez tehát egészen más természetű, mint az *alárendelő* összetételben szereplő név. *Sturmwind*.

eddig nem tudtak kielégítő módon megmagyarázni; pl. *telliš-puliš med vožmaloz* 'őrizze meg a tűzvésztől' Munk. Votj. Népk. 170; *tīlleš pulleš vožma!* 'schütze auch vor Feuersbrunst' Wichm. Aik. 11:151. Munkácsi szerint az összetétel második tagja a 'fa' jelentésű votj. *pu* szó (VotjSz. 585; l. még Lewy id. m. 31), de ez alig mondható valószínűnek. A votj. *tīl-pu* második eleme minden valószínűség szerint azonos a lapp *pīnk* 'szél' szóval, amelyet viszont a szamojéd *bie, bia* 'szél' szóval egyeztettek (l. Paas. Beitr. 95, Setälä Stufenw. 22, Verwandtsch. 40, Sauvageot Rech. 28). Ide tartozik talán a 'forgószél' jelentésű vog. *vōt-pī*, *vāt-pū* stb. (Vog.Népk. 2:0235) második tagja is. Munkácsi szerint a kifejezés alapjelentése „szélfiú” (id. h. és uo. 724. l) és ez a megszemélyesítés természetesnek látszik (pl. a szél fiáról van szó egy zürjén mesében, Wichmann Toim. 38:6, egy votják mesében is szellem fia „játszik forgószelet” Wichm. Aik. 19:164, l. még Munk. VotjSz. 368), de éppen a fentebb idézett analógiák mutatják, hogy itt inkább 'szél-vész'-féle összetételre gondolhatunk. A 'fiú' jelentésű vog. szóval való teljes egyezésnek népetimológia lehet az oka. (A vogul, votják és lapp alakok szóvégi megfelelésére vonatkozólag vö. Setälä Stufenw. 3-11; m. *jég* ~ votj. *jö*, lp. *jieŋa*; m. *nő* ~ vog. *nē, nī* ua., lp. *niŋŋelas* 'nőstény'; l. még Paas. Beitr. 5, 31, Penttilä FUF. 18:113.)

A *tűzvész* kapcsolatra a finnugorság területén kívül a törökségben is találunk példát. Már az orkhoni feliratokban olvassuk ezt a jellemző mondatot: *tüvgäs qayan süsi otča burača kälti* 'l'armée du kagan des Turghès arriva comme le feu et la tempête' II. E. 27, I. E. 37, azaz 'mint a tűzvész jött'. Thomsen meg is jegyzi, hogy *otča burača* 'comme le feu et la tempête'... „semblent figurer la vitesse” (Inscr. 158) és a Turcica 94. lapján ismétli, hogy *bor* (v. *bur*?) jelentése 'orage, tempête de neige et de vent' (vö. még Sauvageot id. m. 50).

4. Hagymáz.

A 'tífusz' jelentésű *hagymáz* szóról (l. NySz., Szilasi Nyr. 26:145) Setälä kimutatta, hogy a szó első tagja — rokonnyelvi megfelelőinek tanúsága szerint — egy betegségeket okozó földalatti finnugor istenségnek ősi neve (FUF. 12:170—183); a votjákban, osztjákban a szó természetes jelentésfejlődéssel 'betegséget, kórt' is jelent. A *hagymáz* utótagjáról viszont Munkácsi bizonyította be, hogy eredeti jelentése 'betegség' volt (l. ÁKE. 319 és Setälä ki egészítéseit FUF. 12:180, továbbá Toivonen FUF. 19:73).

Már Setälä is megjegyzi, hogy a m *hagymáz* összetétel „már ősrégi lehet”, hiszen az osztjákban pontos mását találjuk az összetételnek: Ahlqv. *χin-moš* 'Masern' (vö. még Hunf. Szót. 49: *hoŋ mož, muž* 'veres himlő'; l. még Szilasi Adalékok 12—13). Az összetétel azonban Setälä szerint nem tautológiás összetétel, hanem eredetileg valószínűleg 'egy földalatti istenségtől [büntetéskép] küldött betegség' jelentett.

Nézzük azonban, nem találunk-e még több hasonló kapcsolatot a rokon nyelvekben.

Itt először is azt látjuk, hogy a *votják* is ismeri ezt a kapcsolatot. Munkácsi a következő *votják* varázsigét jegyezte fel: *mijž-a kutis? kil'-a jotiz?* 'teljesítetlen fogadás ragadt-e meg (értsd: t. áldozatfogadás miatt ragadt-e meg téged a baj)? A kóristenség érintett-e meg?)' *Votj. Népk.* 183.

Ez a kifejezés tehát arra mutat, hogy a két párhuzamos szólásban két rokonértelmű szóval van dolgunk, vagyis a m. *hagymáz* és rokonnyelvi megfelelői nem birtokos összetételek, hanem magyarázó összetételek, amelyekben az előtag ugyanazt fejezi ki, mint az utólag (vö. MNy. 4:192), mint akár az egészen hasonló *kór-beteg* szóban (l. NySz.).

Ezt bizonyítják a *hagymáz* összetétellel rokon szólások is: vö. *gul: tērən-χul* 'pusztító kór, járványkór' *Munk. Vog. Népk.* 1:165, 2:0240, 0297, *aum-mos* 'testi fájdalom s kór' uo. 1:165, 2:628, ÁKE 319, Szilasi NyK. 26:170; *tāliŋ nāul* 'tālna-ke χāji, mosiŋ lu mosnā-ke χ.' 'kóros hús kórja érinti, beteg csont betegsége érinti' 2:277; *agmen, mošen charet* 'betegek, nyavalyások' *Hunf. Kondai vog. Szót.* 7.; — osztják: *Ahlqv. kāš-muš* '(innerliche-äusserliche Krankheit), Krankheit, Elend; Gram, Betrübniß'; 1. még *Munk. Vog. Népk.* 2:0298, ÁKE 320, Szilasi Adalékok 13, *Setälä FUF.* 12:177, *Toivonen FUF.* 19:67; — *votják: kil'-dāj* 'nyavalya; megrontó, betegségeket terjesztő szellem' *VotjSz.* 391, 164; *kil'leš-dājleš ačid ul'* 'betegségtől, kórtól óvj meg magad' *Munk. Votj. Népk.* 158; *kil'än višon* 'ragadóssággal [járó] betegség' uo. 12; *kīže tšere karīnī* 'Krankheiten bringen' *Wichm. WChr.* 416. sz.; *kīžleš tšerleš... vožma* 'schütze es vor der bösen Pest' *Wichm. Aik.* 11:156; *tširtini-mižtini* *Szmirnov Votjaki* 224; — cseremis: (*Wichm.*) *mor-mužo* 'Pest, Seuche' *Setälä FUF.* 12:181. (Szilasi szerint *cser. mor* 'pestis' < or. моръ ua., de vö. osztj. *Pápay-Beke mārəm* 'senyvedt', *mārəŋ* 'zsibbadt', *zürj. mor* *Kalima Lehnwörter* 84, *Fuchs KSz.* 12:241, *FUF.* 16:265, *mordv. Paas. marəd'əms* (folkl.) 'unwohl sein, sich unwohl fühlen': *serid'i-marati* *Paas. Aik.* 9:88.) *tiürlö azapkočon-katarjočon* 'vor allerhand Krankheiten und Seuchen' *Genetz Aik.* 7:60.

De a *hagymáz*-féle magyarázó összetételnek történetét a finnugorságon túl is követhetjük. Megvan pontos mása a törökségben is. Radloff szerint egy 'tifuszos betegség' neve a kirgizben *kāzik süzök* (2:1174) és itt is az összetétel két tagja azonos jelentésű: *kezik* 'das hitzige Fieber, der Typhus' (2:1174) és *süzök* 'das hitzige Fieber' (4:845).

(Folytatjuk.)

A HAMISKÁRTYÁSOK NYELVE.

Irta : **Zolnay Vilmos.**

Az emberi természetben rejlik, hogy mindennek, természeti titoknak, emberi találmánynak, fortélynak, fogásnak keresse, kutassa titkát, nyitját, igyekezzen ellene tenni, fedezze fel ellenszerét. Így van ez a saknál, kockajátéknál és különösen a kártyánál is. Itt is csakúgy, mint a háborúban, igyekszünk felfedezni az ellenség hadállásait, ellensúlyozni cselvetéseit. És amint a háborúban sem vetik meg a harcoló felek a kémjelentéseket és az egyéb nem igaz úton vett értesüléseket, a kártyában is mindig lesznek olyan játékosok, akik — ha egy kis csalás árán is — de igyekeznek kormányozni Fortuna szekerét. És amint a háborúban titkos jelekkel, titkos írásokkal védekeznek az avatatlanok ellen, a kártyások, illetve a hamiskártyások közt is kialakult egy titkos nyelv, melynek segítségével egymást megértve, a kiszemelt áldozattal könnyen elbánnak. Erről a nyelvről szeretnék egy-két szót szólani.

A kártyajátékok fellépésével egyidejűleg megjelennek a hamiskártyások is. A legrégebb nyomok a XVI. századba visznek vissza. Ekkor már oly elterjedt volt a kártyázás Magyarországon, hogy az e kort követő hitviták korában megjelenő könyvek majd mindegyike említést tesz a kártyáról, kártyásokról és megvetendő példaképpen a kártyást — igen valószínű, hogy legtöbbször a hamis játékért — állítja elének. (V. ö. Kertész Manó: Szokásmondások.) Mi sem bizonyítja ennek a káros szenvedélynek nagy elterjedtségét és általános ismertségét, mint az, hogy az 1666-ban megjelent könyvek közül háromnak a címében is ott szerepel a kártya, nem említve a tömördek képet, melyet az akkori kor írói a kártyások szavaiból kölcsönöztek. (V. ö. Zolnay Vilmos: A kártya története. Bp. Pfeifer F. 1928.) Az e korból ránk maradt közmondások közt is sokat találunk olyat, mely a hamisjátékkal foglalkozik. Pl.: Jól tudja keverni a kártyát. Nincs ki a kártyája, Kiki a maga kártyájából játszik, Kártyájába nézett, Belelátanak a kártyájába stb. világosan bizonyítják, hogy már akkor is szerettek a szerencsének segíteni, hogy már akkor is voltak hamiskártyások. De, sajnos, nyelvüknek, mellyel éltek volt, sehol semmí adata. Jóval később találkozzunk az első feljegyzéssel. Koháry István rabságában írt A Meggyükerezett rabságos bánatnak keserves busulással elterjedt ágain kinőtt fűzfá Versek-ben 1683-ban (Koháry: Fűzfá versek. M. N. Múz. kéziratár) megemlíti, hogy

Pigétet, Quindecit csendesén játszottak
Gazda, Lengyel, Páson nagyokat zajongtak
Brunnyit, Lepsom Preczet sokszor kiáltottak
Contrát is magok közt gyakorta mondtak.

Ez az első nyom a hamiskártyások nyelvére. Ez se magyar, amint a német világ beköszöntésével a kártyások nyelve is németre fordul. Csak természetes, hogy a hamiskártyások nyelve is kevert lesz,

melyben a legtöbb szó német eredetű, de akad köztük lengyel, rác, francia, olasz, cigány és zsidó is. (M.Ny. XXV. 294.)

Petes Jablonczay János hajdúkerületi főjegyző 1782-ben egy tolvajsztóárt állít össze, melyben bőven találunk a hamiskártyásoktól vett szólásmondásokra, szavakra. Ilyenek: Gagyí = arany, Caff = egyforintos, Coltovej = fizess stb. (A szótárban feldolgozva.) Sokat sorol fel Dugonics is (Dugonics: Magyar példabeszédek és jelesmondások. Szeged, 1820), különösen olyanokat, melyek még ma is használatosak. (V. ö. Nyr. XXXII. 399 és XLIV. 140.)

Toronyay Károly: A rablóknak, tolvajoknak és Kozákoknak beszédeik. Pest (1862.) a hamiskártyások nyelvét «hebre vagy nyalavi nyelvnek» nevezi. Nála szerepel először a ma már közismert pénz jelentésű «dohány» szó. Ugyancsak itt találkozunk először a «zsuga» (kártya), «grand» (krajcár), «lepedő» (százas), «cinkel» (megjegyez), «kozák» (hamiskártyás) stb. ma is használatos szavakkal. Toronyay könyvében a hamisjátékosokat öt osztályba sorolja és ami minket érdekel, az, hogy az öt osztályba soroltaknak külön-külön nevet ad. Ezek:

1. osztály. A Smekker vagy Firoló, azaz félbecsületes ember.
2. osztály. A kis kozákok, vagy kártyával csalók.
3. osztály. Az Oberkozák, vagy a valódi kártyacsaló.
4. osztály. Az eminenz-kozákok, vagy a legfőbb kártyacsalók.
5. osztály. A sipis vagy a 3 kártyával játszó csaló.

Ez utóbbiakat ma a játék közben mondott «hol a vörös? Itt a vörös!» mondásukról «vörös sipistáknak» hívják.

Azt hiszem, hogy legjobban jellemezhetem ezt a nyelvet, ha a múlt század nyolcvanas éveiből egy kis beszélgetést adok ezen a nyelven.

— Volt-e az éjjel *zsugázás*? — kérdi az egyik hamiskártyás a másikat.

— Egy *speisibe* voltam, de ott csupán *váá* és *brennerek* voltak, mást nem *zsugáztak*, mint *hosszú zsugát*, hanem reggel felé *beplédliztem egy speisibe*, nem volt több *levesem egy széénél*. Egy pohár *geisztot piáltam*, maradt még *dá grandom*. Négy *pali* ült egy asztalnál és *koót zsugáztak*, de a *zsugázásba* nem akartak bevenni. Egy jó *hadovát* adtam be nekik és lassanként elkezdtem *dragacsirozni*. Ennek olyan öreg eredménye lett, hogy egy *bergmannt dragacsoltam* magamnak. Végre mind a *dá pali* beszélt a *Mari kisasszonnyal*. Azon tűnődtek, hogy hová lett a *leves*, de hogy rám lett volna *smekkjük*, arról szó sem volt. Ezután szépen *auromiziroztam* magamat.

A szójegyzékben az egyes ismeretlen szavak jelentése megtalálható, de a legtöbb a jassz-nyelvből — sajnos — már átment a társasági nyelvbe is, úgyhogy megértése nem nagy nehézségeket okoz. Közismertek a *zsuga*, *speisi*, *pali* stb.

A hamiskártyások legtöbbször segítőtársakkal dolgoznak és ezekkel titkos nyelvükön beszélgetve, könnyen megértik egymást.

Pl. ha az ellenfél lapjára kíváncsi, akkor odafordul a kibichez: «Also önnek malőrje volt?». Ezzel azt akarja megtudni, hogy ott-e a makk tizes? Ha ott van, egyszerű «igen» a válasz, de ha nincs ott, akkor ilyenfajta választ kap: «Nekem nem volt malőröm». Ha azt akarja tudni, hol van a zöld ász, így szól: «Tessék dibe hozzám jönni». «Igen, el fogok jönni» a válasz, ha az ellenfél kezében van, vagy: «Nem jöhetek», ha nincs ott.

Ezerféle változata van ennek a nyelvnek, melyek mindegyikének felsorolása kissé hosszadalmas volna. És nemcsak szavakkal, hanem jelekkel is, úgynevezett «drót jelekkel» is dolgoznak.

A Pesti Napló 1904. évi karácsonyi számában (A pesti tájszólás kis szótára. A helyszínen eszközölt gyűjtés alapján összeállította egy pesti bennszülött 1904.) található szógyűjtemény sok hamiskartyás kifejezést sorol fel. Itt találkozunk először — természetesen nyomtatásban először — a *cvikli*, *kápé*, *haci*, *veréb*, *kroncsi* stb. szavakkal. Ezek legtöbbje ma is használatos, csak azok avultak el, amelyek pénznemünk változásával veszítették el használatosságukat, mint például a forint jelentésű «bükk», az ötkoronás jelentésű «buger», vagy az ötforintos jelentésű «csákó» szavak.

Érdekes hasonlatokkal élnek a hamisjátékosok, ha az egyes csalafintaságokat akarják jellemezni. Pl.:

«Montekarlói trükkről» beszélnek, ha a koporsóba a megkevert kártyák elé néhány összerakott lapot csempésznek. «Búsuló juhász» az, aki úgy könyököl a kártyaasztalra, hogy a könyökéhez elhelyezett játékpénzt bármikor betölthetja a nyerő téteket jelző vonalra.

«Az oszlopos tag» az, ki oszlopba rakja a tétjét és a koronák közé egy aranyat is rejt. Ha nyer a tétje, feldönti és mutatja, hogy arany is volt közte, ha veszít, visszaveszi és a koronák számának megfelelő papírpénzre váltja át.

«Az előzékeny férfi» ugyancsak oszlopban helyezi el a tétjét, csak hogy, mikor a krupié kérdi, hogy mennyi, akkor feldöntve, egy aranyat csempész közé.

«A hörghurutos» az, aki nyerés esetén beköhhögi a bankba a bankjegyét.

«Az asszonyi hajsza» szerepe itt az, hogy a viasszal a pénzhez ragasztott hajszállal könnyen visszahúzható a veszítő tét.

«A visszhang» szerepét játszó az, aki az anonce téteket megismétli. Ha a tét nyert, akkor követel ő is, mondván, hogy ő is mondta, ha veszített, akkor csak «visszhang» volt.

«Spiriccelés» az, midőn a krupié összejátszik a játékkal és nyerő tétjére többet fizet ki.

«A náthás krupié» az, aki zsebkendőjét egyre előszedve, a visszarakáskor egy-két pénzdarabot is eltesz.

«A kis szeleburdi» az, aki akkor tesz, mikor a téteket már besöprik, természetesen ilyenkor többet vesz vissza, mint amennyi a tétje volt.

«A tévedő zsetonos», aki váltáskor kevesebbet ad vissza s ezt ilyenkor a krupié a bankár pénzéből pótolja.

«A vizes táblás» többnyire pincér, ki a poénok felírásához szükséges táblát kicserélve, a fenekére ragadt papírpénzt elcseni.

«A limonádé sláger» az a fogás, mikor a hamisjátékos bakkban nyolcast ad le a játékosoknak és ekkor hátrafordul és limonádét kér. Míg ezt szürcsöli, a játékosok már látva a nyolcast, igyekeznek tétjeiket megnagyobbítani. Ezután, jön a hamiskártyás trükkje és kivág egy kilencset, besepervén a nagyobb téteteket.

«Lépcső» az a jel, hol a hamisjátékos társának emelnie kell.

«Csempészhúzás» ha a hamisjátékos nem a legfelső soron következő lapot adja le.

«Lapátolás»-nak nevezik azt a fogást, mikor az egyik lapot a másik után gyorsan leemelik, mintha kevernének, pedig a lapok ugyanabban a sorrendben kerülnek a kártyacsomó aljára.

«A zsebkendő sláger» ugyanaz a fogás, mellyel a limonádé sláger mestere él, azzal a különbséggel, hogy a zsebkendő ejtődik a földre.

«A nyakkendő» az a hamisjátékos, aki nyakkendőjéből ejti ki nyeres esetén a pénzt vagy a zsetont. Zoppotban 1924-ben leplezett játékos után van elkeresztelve.

«Határidős üzlet»-et köt az, aki több játékasztalnál játszik egy időben és szaladgálásával, kapkodásával — hogy mindenhova idejében érjen — zavarba ejti a játékosokat és ilyenkor a zavarosban halászva más tétjeit is besepri.

«A tologató» megfigyeli, hogy mely helyre tesznek többen, mikor is az egyik tétet áttolja a játékasztal más rekeszébe. Ha nyer, mint saját tétjét felveszi, ha vesz, más pénzét vesztette el.

«A töltött pástétomot» a zsetonosok alkalmazzák, mikor két kisebb értékű bankjegy közé egy nagyobb csempésznek és mint borravalót elteszik.

Se szeri, se száma ezeknek az érdekes hamisjátéktrükk elnevezéseknek, melyek egy külön kaszt, a hamisjátékosok kasztjának titkos fogásaiba világítanak be és melyek bepillantást engednek egy külön nyelvbe, amely ép tikosságánál fogva ma még jórészt ismeretlen.

«A magyar tolvajnyelvnek csak igen kis irodalma van» — mondja Balassa József egy tanulmányában (Szirmay: A magyar tolvajnyelv szótára. Bevezető tanulmánnyal ellátta dr. Balassa József. Béta kiad.), mennyivel kisebb tehát a tolvajnyelv egyik elkülönített ágának, a magyar hamiskártyások nyelvének irodalma. A következő kis szótárszerű gyűjteményben ennek a nyelvnek szavait, mondásait igyekeztem összegyűjteni és magyarázni.

Szójegyzék.

A — egy vagy alsó. A német *ein*-ből.

A halber mann — ötven. V. ö. *em-ber*.

Abkauf — a hamiskártyás segítőtársa, ki a kártyát leemeli.

Ab̄schlecken — a kártyacsomó egy vagy két felső lapját marokba fogva az emelés után ismét vizszatenni.

Achli — makk. A ném. «Eichel»-ből.

Adolf — adut.

Aljfi — alávaló.

Altéda — jól összerakott, rendezett kártyacsomó.

Alzó — egy. A ferbliben makk szint is jelent, *Alzó heben Sie ab* — csak egy kártyát emeljen le, *Alzó spielen Sie aus* — játsszon ki makkot.

Ancli — huszonegyes. A ném. «*ein-zeln*»-ből.

Aranycsikó — aranypénz.

Áthilíroz — kártyát kicserél

Aufdekker — felterítő, a három kártyajátéknál az, aki a kártyajátékot megkezdi és ezáltal irányítja.

Aufsvendol — pénzt vált.

Ausplanken — felbontani a kártyacsomót, vagy kicserélni a kártyát.

Auschuss — rossz kártya.

Aviatikus — játékos, ki pénz nélkül játszik. Eredete az, hogy az aviatikus a levegőből él.

Bádogpofájú — akin nem látszik meg, milyen lapja van.

Bárkipér — a kártyát hamisan keverő neve. A báritalokat keverő neve után.

Bátorkodom — makk.

Bausi — nagy lap.

Bé — kettő, v. két disznó. Amint az «á» jelentése egy, úgy a «b» az ábécé második betűje lévén, kettőt jelent. Igaz, hogy az «á» az *ein*-ből eredt, de a tolvajnyelv ezt nem ismerve fel, az ábécé első betűjére gondolt. Így lett a négy neve *dá*, l. ott.

Bekdi — két disznó a ferbliben.

Bémalér — húsz.

Bémann — kétszáz. Összetett szó a *bé* és *mann*-ből. A *mann* ugyanis százat jelent. V. ö. «*a halber mann*»-nal.

Bemondani a vizet — a játékot abahagyni. Eredete a mondásnak a pénztelen emberek szokása, hogy órákhosszat ülnek kávéházakban rendelés nélkül, pohár víz mellett. Fizetéskor azután «bemondják a vizet».

Bérenc — rendőr.

Bergmann — tízforintos bankjegy. A *Berg* hegy itt a nagyságot akarja kifejezni, a *mann* már ismert.

Bergmann bleiling — hamis tízforintos bankjegy. A hamis pénz többnyire ólomból gyártják és

innen a ném. *blei* után az elnevezés.

Bésé — húszkrajcáros váltópénz. Egyike a ritkább összetett szavaknak. Itt *sé* tizet jelent.

Besittoltatni — az áldozatot kényszeríteni, hogy a pénzt tegye a játékbankba. A ném. *schieben*-ből.

Betoló — aki pénzét nyeréskor, mint már feltett tétet a bankba tolja.

Bisáró — huszas. A *bésé* elferdített alakja.

Blaszl — folt, jel, jegy a kártyán, melyet a hamiskártyás nedves ujjával csinál. A ném. *Blase* hólyagból lett elnevezés, mert a nedves kártyalap felhólyagzott.

Blászli — a megnyalt ujjal megjegyzett kártyalap.

Blattista — a bankárral egyetértő hamiskártyás. Ugyanarra a lapra *blatt*-ra játszó.

Blaula — tízforintos bankjegy. A régi tízforintos kék volt. Innen német neve.

Bleiling — hamis bankjegy.

Bliccelni — csalni.

Blinderhó — áldozat, elvakult játékos, akit könnyű kifosztani.

Boskó — hamiskártyás.

Botos — titkos rendőr. A nagy bottal járó detektív után elnevezve.

Brenner — tolvaj, akit nem türnek meg maguk közt a hamiskártyások, mert őket is meglopja.

Bromfegeld — könnyen nyert pénz.

Brózcser — a játékban részt nem vevő hamisjátékos, vagy anyagilag érdekelt kibic. A ném. «*Brodsitzer*»-ből. Toldy (Varázsrontó) szerint «a csalókártyás olyan játszót hív «brózcsernek, aki nem talál üres helyet s emiatt rak más kártyájára.» Magyarul rakosgató. Szerintem olyan játékos, ki a kenyérre való akarja óvatosan megkeresni és ezért csak ritkán és csak jó lapra tesz.

Brutál — makaóban a kilences. Eredeti jelentése «durva», mert a kilences lap a legjobb, a legerősebb.

Búger — ötkoronás. «Búger» a tolvajnyelvben a nagyot, az otrombát jelenti. (Átvitt értelemben az ostobát, a parasztot.)

Minthogy a régi ötkoronás, mint a mostani ötpengős, otromba nagy pénzdarab volt, ezt a nevet kapta.
Bukti — bukás a játékban.

Búr — ötvenkoronás bankjegy. A «buger»-ből alakult rövidítés.
Buxti — bukás a játékban.
Bükk — forint.
Büzipakli — vesztő csomag.

(Folytatjuk.)

A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.*)

1. *Alamizsna*. Eredetije, mint már Asbóth rámutatott, a 11.—12. szbeli latin *elemosina*. Már az EhrKben előfordul *elamyznaert*; még 1602-ből is idézhetünk ilyen alakot: Ha mi arra való pénzből megmaradhatna azt osszák szegényöknek *elemozsinára* (Radvánszky, Magyar Családelet III. 202.). Annak felötte az papokra, deákokra és szegényökre az temetéskor való *elemozsinának* osztogatását pénzül és egyéb ételre, italra való költséget... pénzzel szerezzék meg (uo.). — Az alamizsnával azonos az *elemózsia*, melyet Csikban *elemozsina* alakban ejtenek. Egy 1653-i adatban viszont az alamizsnának van elemózsia alakja: Az szegényeknek *elemózsiaul* osszának fl. 1000 (uo. 330).

2. *Alszik*. Műveltető alakja *olt*, s ennek mult idejű igenévi alakja *oltott* a. m. 'aludt': *oltott* bor... főzni, miglen megaluszik. *Oltott* tejes éték (Radv. Régi m. szakácskönyvek 181). Helvétiai módjára *oltott tej* (268). Tejből *oltott* pép (281). — Az *ólvar*, mint ismeretes, tkp. 'megaludt var', vö.: A Baraszk enyuét etzetben oluazd meg *varat olth* (Mel. Herb. 4).

3. *Aréna*. A Szakácstudományban korábbi adatok vannak: Efféle lé az *arena* és nehéz vizezés ellen jó (272). Csipkerósának az gyümölcséből való éték, az arena és kűbántás ellen (275).

4. *Áspa*. A *h* hiánya nem akadály a németből való származtatásának, vö. Nyr. 58:105, 61:77, továbbá: *ofmestör* GuaryK. KazK. *oppmester* ÉrdyK. 'hofmester'; *urkot*, *-ok*, *-oz* Heltai, *urkok*, *-ai* Fcrró, *ürkei* Faludi 'hurok' NySz.

5. *Atracél*. E szláv eredetű növénynév a Szakácstudban előfordul összefüggő szövegben: Egészlen főtt árpa dara... Borsold, sáfrányozd meg, ha szereted, petreselymet is metélhetsz belé, néha *atracelt* is avagy sárga czékla paréjt (263).

6. *Azsag-ujj*. A mutató ujjnak ez a régi neve nemcsak a Kolozsvári Glosszában fordul elő, hanem Melius Herbariumában is: *Digitalis*, az az wyos fű, mert mint egy *asag wy* olyan a szára (idézve NySz. *azsag* a.).

7. *Bakancs*. A bokával való összetartozására mutat a JordKbeli *bokancz*, MA-nél *bokáncz*, melyek *cz*-je *cs*-nek olvasandó, vö. *bokáncs* 1734 Radv. MCsal. I:IV. Vö. lat. *talaria* (sc. *calceamenta*) 'bokaig érő lábbeli, szárnyas saru' (*talus* 'boka').

8. *Balog*. Nemcsak kézre mondták; vö.: az *balogh* tsetsit szaiaban aduan (1627, Győri Tört. Rég.Füz. II. 162).

9. *Baraboly*. Jóval PP előtt közli a Szakácstud.: Bobalyka saláta. Kit Mihályka monyának hínak, s *barabolynak* is (183). Ez az adat még valószínűtlenebbé teszi oláh eredetét, noha a népnyelvi adatok mind erdélyiek. Nagyobb nehézséget azonban ez nem okoz, ha a kisorosz *barabólja* 'Erdäpfel' átvételének tekintjük, s

*) Az I. közleményt l. Nyr. 61:18.

ezt a Kassainál levő *bárabulya* is megerősíti. A szóvégi *-a* eltűnését úgy magyarázhatjuk, hogy a nyelvérzék személyragnak fogta föl.

10. *Begy*. A madárbegyen kívül a népnyelvben van az ujjnak begye ('gömbölyű husos rész az ujjak hegyén' Arany, MTsz. NyF. 20:49), a földnek begye: 'kidomborodó része' (Beregszász, Nyr. 27:95), van a tojásnak is begye, s erről nem tud az EtSz. Ez az adat még a 16. sz. végéről való, s azt bizonyítja, hogy a *begy* szó származékaival együtt eredetileg nem testrésznév volt. Az értékes adat a Szakácstudból való: Az tikmonyat meg kell lyukasztani, az *begyről* az tusájáról az belit is ki kell fúni belőle (195). Az adatot a NySz. is közölte már *tusa* a, s e szónak is 'begy' jelentést tulajdonít, pedig kétségtelen, hogy mindkét szó itt a tojás vastagabbik végére vonatkozik; vö. *tus* 'bot vastagabbik vége' (Rábaköz, Sopron m.), *tusa* 'kéve alsó része, kinyűtt kender töve, gyökere' (Heves m. Hegyalja) MTsz. *puska-tus* SimB., *puska-tusa* Ball. CzF. 'puskaagy'. — A *galambbegy* növénynév is előfordul a Szakácstudban: *galambbegy saláta* (183). Gyomornak való lictarium. Végy kígyótráng gyökeret, ... *galambbegyet* egy fél lótót (295).

11. *Betyke-szőlő*. Első tagja nem lehet más, mint a *begy* kicsinyítője, vö. *hegyke-begyke*, *hegyke-petyke* 'hetyke, rátartós, büszke, gőgös' (ebből vált ki: *pötyke* 'hetyke, rátartós, hányaveti; csinos, takaros, nyalka, csinosan öltözött'); *bötykös* 'peckes, rátartós, kevély' MTsz. Minthogy nem tudjuk, milyen szőlőfajról van szó, nem lehet megállapítani, hogy a begynek melyik jelentése rejlik benne. Nem lehetetlen, hogy a 'csecs', vö. *kecske-csecsü szőlő*.

12. *Bikkely*. Petényi szerint 'sárgás fehér hal, mely kárász és keszeg közt áll'; Herman O. szerint Scardinius erythrophthalmus mocsaras vízből, hol a kárászt jellemző szint felveszi. A Blicca björkna (ezüstös balin, jeges keszeg, tányérkeszeg) nevű halról azt írja Brehm-Kohaut, hogy teste két oldalt összenyomott, magas és annyira hasonlít a dévérkeszeghez, hogy könnyen összetéveszthetjük, innen van az, hogy sokfelé még a halászemberek sem különböztetik meg, s egyszerűen keszegnek mondják. E hal német neve többek közt *Blicke*, *Blecke*, *Bleken*, *Bleiken*, *Bleichle*, *Blickling*. Szerintem a *Blicke* -l képzős kicsinyítőjéből való a magyar *bikkely*, melyben az első *l* a második miatt kiesett (talán már a németben, vö. *szemling* < ném. *Sälmling*, de osztrák *Semling*). — A Komáromban járatos *bökle*, melynek hitelességét saját feljegyzéseimből megerősíthetem, Alburnus lucidus, s kétségkívül a német *Blicke*, *Blicke*, *Blecke* ua. átvétele. — Valószínűnek tartom, hogy idetartozik a Sándor Istvánnál előforduló *büke*, melyet Herman O. és Jankó J. (A Balaton tud. eredményei III. 2. A Balaton melléki lakosság néprajza, 1902, 311) szintén ez alakban jegyezték föl, de Herman O.-nál a halak csoportos szótárában *Leuciscus rutilus* alatt hosszú *ü*-vel van írva, s én is ily alakban jegyeztem föl Balatonkeresztúron; Petényi *böke* változatát közölte. Herman O. e halnak még *bürke* nevét is adta a halak csoportos szótárában, a Mesterszótárból azonban hiányzik ez, s ezért nem lehet megállapítani, hogy hol ismerik ezt a nevet. Nem lehetetlen, hogy ez is ide tartozik, s az *r* nyelvünkben fejlődött eredetibb *l*-ből.

13. *Bimbó*. Azt a nézetemet, hogy a *bimbó* (régi *bombó*) a *gomb*-bal függhet össze, megerősíti Moesz Gusztáv növénytári igazgató úrnak szíves értesítése, hogy a nép *mellbimbó* helyett *mellgomb*-ot mond. A MTsz. valóban idézi a Székelyföldről: a *csicsem gombja*. Vö. továbbá norvég (dial.) *knupp*, középalném. *knuppe*, *knoppe* 'bimbó' (= úfn. *Knopf* 'gomb'); középanyol *knobbe*, angol *knop* 'Knospe, Knopf, Knorren, Knoten' (Walde—Pokorny, Vgl. Wb. d. idg. Spr. I. 583); latin *bull* 'Wasserblasse, Knospe, Knopf' (uo. II. 111); ném. *Bolle*, kfn. *bolle*, ófn. *bolla*

'Knospe, kugelförmiges Gefäss, Schale', angol *bowl* 'Kugel, Napf, Schale, Becher', angolszász *bolla* 'Gefäss, Schale'; ófn. *birni-bolla*, angolszász *béafod-bolla* 'Hirnschale' (Kluge). A $g > b$ hangváltozásra nézve vö. *uborka* < *ugorka* < szerb *ugorka*; *bibic* < *gébitz* (Grossinger) < ném. *Kiebitz*.

14. *Biszke*. *Bicky* (plur.) alakban megvan a tótban is (Kálal: Slovensky Slovník, 1924). Mint Nyr. 59:224 kimutattam, eredeti alakja *piszke*, mely azonos a 'hegyesvégű ág, bot' jelentésű *piszke* szóval. Vö. szlovén *bodečevka* nevét, mely kicsinyítő képzős alakja *bodeče grozdjice* neve jelzőjének, ami tkp. azt jelenti 'szúrós, tüskés szőlőcske' (Pleteršnik).

15. *Bodza*. *Bodz-fa* változata, melyet az EtSz. külön címszó alatt tárgyal, nem CzF.-nál, hanem Veszelszkinél fordul elő először (1798, 394. l.). Nyelvjárási változatai közül a Szakácstud. közli a következőket: *borza* (157, 179), *bozza* (252), *boczca* (249). — A *Spanyór bodza* az 'orgona' nevéként Lippai Posonyi Kertjében jelenik meg először (1664, 108. l.). Vö. délszláv *bezeg španski*, *bezg črleni*, *bazag modar i gospodski* (Šulek); lengyel *bez*, *bez włoski*, *bez turecki* (Rostafiński), továbbá Nyr. 59:216, 61:32.

16. *Bogyó*. *Bolyó* változatára az EtSz. csak Márton szótáraiból idéz adatot a népnyelven kívül. Cz. I. 1816-ból való Szakácskönyvében szintén előfordul: *málna bolyó* 227, 231, 238. Az alkermes szemeket vagy *bolyókat* szedd le szemenként a' száráról 237.

17. *Bori* ebben: *zsobrák-borifű*. Helyes *Sobrak bors fű* alakja Szikszai 1590-es kiadásában, s az ennek az alapján készült 1629-es nagyszebeni Nomencl.-ban van meg, továbbá a Szakácstudban: végy kevés egy anis és *sabrag* (!) *bors* avagy choriandrum magot (277). A szó első része a mai *zsebrák*, melyből Csapó *sobra-borifű* alakot csinált, mintha a *zsobrák* többesszám lenne. Molnár Phytologicon-jában (1780, 96. l.) *Sobraborju-fű* van, mely a *bori*-t próbálta értelmes szóval behelyettesíteni.

18. *Borostyán*. 'Orgona' jelentésben erdélyi tájszó, s már PP-nál (1708) és Benkónél (1780, Molnár, Phytologicon 88) előfordul (vö. Nyr. 61:32). Az elnevezés okát megtaláljuk Lippainál: „Caerulea kék Spanyol bodza a' levele csak-nem olyan, mint az borostyánnak” (109).

19. *Borséla* 'félselyem anyag'. Az EtSz. csak -a végű adatokat sorol föl, noha német eredetijében (bajor *wurschet*, *wurschat*, kfn. *burschet*, *burschat*, *borschat*, vö. cseh *bursel*) ez a hang nincs meg, tehát nyilván a magyarban fejlődött. Az eredetihez közelebb álló alakot idézhetem is 1682-ből: Egy házban való sárga *Bursel* kárpitok zöld tafota sujtásokkal (Radv. MCsal. II. 371).

20. *Bugyelláris*. Eredetije a középlatin és magyarországi latin *pugillares*. Ehhez legközelebb áll a Mártonból (1800) idézett pugilláris. Ennél azonban sokkal régibb adatok a 17. szból: Egy csontos *pugilláris* (1681, Radv. MCsal. II. 364); könyv formatokocskában egy kis ezüst *pugillaris* (1697, uo. III. 353).

21. *Burzukus*. A MTsz. egy adatban idézi Csikból 'borzas, ágas-bogas' jelentésben. A szó már 1787-ben előfordul Mátyus István Ó és Új Diaeteticájában (II 288), ahol a tatorjányókéréről (Crampe tataria) mondja, hogy „sok fehér apró virágáról, és sok nagy *burzokos* kórójáról nyár elein mikor virágzik, a' hegyeken távulról-is meg-lehet esmérni.” A MTsz. hivatkozik a szintén székely *burtukos* (*burtokos*) 'lombos, sűrű lombú, terebélyes' szóra. Ezt a szót használja az erdélyi származású Benkő a Magyar Hirmondóban (1781:397) ugyancsak a tatorjánról közölt leírásában: „Ez a' nagy, kövér és tsak reá nézve-is nevezetes fű,

Erdélyben bővönn terem; igen kevés ugyan a' Marosonn innen...; de sok és nagy *bürtokosonn* a' Maros vizénn túl."

22. *Bükk*. Munkácsi, NyK 32:384, ezt a fanevet a csagataj *bük* 'Eiche, Eichenbaum, Eichenwald' szóval egyeztette. Gombocz BTL 214 ezt az egyeztetést elvetette, s Melich véleményéhez csatlakozott, ki szerint a *bükk* német jövevényszó. (A török szóra nézve vö. Rásonyi Nagy MNy. 23:563). Az EtSz. azonban kénytelen arra rámutatni, hogy a *bükk* < kn. *böck* ellen szól a régi m. *bik* állandó *i*-je. Fr. Th. Köppen Geogr. Verbreitung der Holzgewächse des eur. Russlands u. des Kaukasus (St Petersburg 1888-9) c. művében a *Fagus sylvatica* L.-nek köv. krimi tatár („im Gebirge“) nevét találjuk: *Bik*. Köppen jegyzetben hozzáteszi, hogy talán a gótoktól vették át, akik sokáig laktak a Krim félszigeten, s megjegyzi még: „Magyarisch auch: *Bük, Bik*“ (II 161). Pallas Flora Rossica (Petropoli I 2, 1888, 6. l.) c. művében a *Fagus sylvatica* tatárul *Biuk*, melyet bizonyára *bük*-nek kell olvasnunk. A magyarban eszerint valószínűleg kún-besenyő átvétel lesz a *bik, bük*, de a török szó eredete továbbra is homályos marad, mert nehéz megmagyarázni, hogy fejlődött a gót **bōka* alakból, mely az ószláv *buky*-nak is őse, a törökben *bik, bük*.

23. *Bulikó, boti, botos, botos kölönte*. Már Herman O. is gondolt arra, hogy a *Cottus gobio* nagy fejétől kapta ezeket a neveket, tehát tkp. azt jelenti: bunkós fejű hal (774). Hasonló a német *Kaulkopf, Kaulhaupt, Kaulfisch, Kaulquappe, Kaulkrappe, Kaulruppe, Kaul, Kauling, Kolbe, Breilschädel, Dickkopf* ua. A *Kaul* (kfn. *küle*) jelentése: 'Kugel von geringem Umfang', s a *Kugel* (kfn. *kugel, kugele*), *Keule* mellékalakja. Cseh-től *hlavač*, horvát *glavač*, kisorosz *golovač* neve is azt jelenti 'nagyfejű'.

24. *Cika, káposzta-cika*. Erdélyben a káposzta-torzsa a rajta levő apró levelekkel együtt *cika* és *káposzta szikja*. Horger, MNy 11:122, azonosítja is a két szót. Veszelszkinél azonban ezt a becses adatot találjuk: „legjobb a' kék káposztának a felső tsimáját (*tzilzkáját*) meg-főzni“ (109). Eszerint a *cika* eredeti alakja *cicka* volt. A NySz Váradi Mátyás 17. szbeli íróból közli: *czikás ágak*, melyben a *czikás* szónak 'barkás' jelentése van. Ugyanő azt is írja: *cziczés ág*. A *cicés* 'barkás' jelentésben Veszprém és Zemplén m.-ben ma is használatos. Sztendrén, Pomázon a 'barkás ág' neve, másutt (*cicés, cicás*) a 'rekettye-, nyár-, fűzfa barkája'. Erdélyben a *cicus* 'barká, fűzfa-barká'. Zala m. Hetésen *cicuha* 'barká, rekettye v. fűzfa barkája'. A *cica* 'fűzfaág, barká' jelentésben már Gyarmathinál megvan, de a MTsz^o is idézi *cica-berke, cica-maca, cice-maca* összetételben. A Székelyföldön *cikó* (*cekó*) a 'barká, fűzfabarká', Baranyában *cikó*, Fejér m.-ben *ciku* 'a homlokról két oldalt a fül mögé hajló vékony hajfonadék' (vö. *cica* 'hajfonadék, varkocs' Baranya m.), Hajdu m.-ben *cika* v. *ciku hagyma* 'két águ szalmakoszorúra font vöröshagyma'. Ha még most tekintetbe vesszük, hogy a cicézést, cicázást *cika* (Rimaszombat), *ceka, cika* (Szföld) stb. (már BSzabónál) néven is emlegetik, valószínűnek kell tartanunk, hogy a *káposzta-cika* is 'a *cica, cice* 'kis macska' szóval függ össze. A Veszelszkinél előforduló *tzilzká*-hoz vö. *cicka* 'cica' Nógrád m. A Felsővisón följegyzett *káposzta-cik* 'a savanyított káposzta belső keményebb része' (Nyr. 41:291) a látszólagos 3. sz. birtokrag elhagyása folytán keletkezett.

24a. *Cikk*. Az EtSz. szerint a fokhagyma cikkére első adat CzF., de már megvan a Cz[jffray] I[stván] által Pesten 1816-ban kiadott Szakácskönyvben: metély egy *czik* v. több fokhagymát belé (131, 156).

25. *Címer*. A 'szügy, szegy, váll' jelentésű *címer*-re sok adat van a Szakács-

tudban: *juh czémert* 51, *nyúl czémert* 173, 228, *Őz czémer* 172, MCsal. III. 45, *borjú czémert* Szak. 38, *ürü czimer* Cz. I. Szakácskönyvében (1816, 135, 180. 1.).

26. *Cimpa*. PP.-nál régibb adat van a Szakácstudban: az (erdei, azaz vad-disznó) nyelvét is tisztétsd meg szépen, helyheztesd az *orra czimpájában* (63). De az *orra czimpáját* az homloka közepéig felmessed (65). Az nyelvét az nyakán vond ki, ha akarod ezt is megaranyozhatod, hozzá is illik s az *orra czimpájában* akaszszad (66).

BEKE ÜDÖN (Folytatjuk)

ZOLNAI GYULA HETVENÉVES.

Zolnai Gyula a félszázaddal ezelőtt útnak indult magyar nyelvészeknek ahhoz a csoportjához tartozik, akik Budenz József, Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond tanítása és irányítása mellett lettek a magyar nyelvtudomány számottevő munkásai. Mingyárt egyetemi éveiben Szarvas Gábor közelébe került és mellette részt vett a Nyelvtörténeti Szótár előkészítő munkálataiban. Mint középiskolai tanár Egerben, Székesfehérvárott és Budapesten, mint egyetemi tanár Kolozsvárott, Pozsonyban és legutoljára Pécsen működött.

Nyelvtudományi munkássága nagyon sokoldalú. Munkásságának első idejében nyelvjárástanulmányokkal (Egri nyelvsajátságok. Mátyusföld nyelvjárása) és szómagyarázatokkal foglalkozott. Az a körülmény, hogy részt vett a Nyelvtörténeti Szótár készítésében, erősen lekötötte érdeklődését a régi magyar nyelv emlékei iránt és nagy befolyással volt munkásságának további irányára. Az Akadémia megbízásából megírta «Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig» c. alapvető munkáját (1894). S midőn a korán elhunyt Szamota István hátrahagyott szógyűjteményének kiadásáról volt szó, ismét Zolnait bízta meg az Akadémia az Oklevélszótár elkészítésével (1902—1906). A tervezett új magyar Nagy Szótár előkészítő munkálatait is Zolnaira bízta az Akadémia és egy ideig ő vezette a szógyűjtés munkáját. E gyűjtő- és szervezőmunka mellett eredeti kutatásokkal is foglalkozott a mondattan és az alaktan köréből. (Mondattani búvárlatok. Mondatátszövődés. A -si képzőről.) Érdeklődésének és mozgató, buzgólkodó munkásságának állandó tárgya volt a magyar nyelv tisztaságának ügye és az idegen szavakat megalkuvást nem ismerő hévvel üldözi. Ezirányú munkásságának új tere nyílt az Akadémia nyelvművelő szakosztályában.

A hetvenedik év fordulóján a Magyar Nyelvőr munkásai nevében is tisztelettel üdvözljük Zolnai Gyulát.

B. J.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

1861—1933.

Alig néhány éve ünnepelték Négyesy László hetvenedik születésnapját barátai, tanítványai és tisztelői, visszatekintve nagyértékű tudományos munkásságára. S most, a nyugodt, csendesebb munka első éveiben, mindnyájunk nagy fájdalomra, elragadta a halál. A jubiláris ünneplés alkalmából a Nyelvőr is méltatta azt az értékes munkásságot, amellyel Négyesy László, mint Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond tanítványa a magyar nyelvtudományt gazdagította. (L. Nyr. 60:76.) Az azóta eltelt néhány év visszahívta Négyesyt a magyar nyelvészethez, midőn élére állt annak a mozgalomnak, amely célul tűzte ki, hogy éber figyelemmel örködjön a magyar nyelv tisztasága és szépsége fölött. Mint a M. T. Akadémia nyelvművelő szakosztályának elnöke irányította a tanácskozásokat és részt vett a «Magyarosan» c. folyóirat szerkesztésében. Józan ítélőképességével és mérsékeltségével helyes irányban indította meg ezt a mozgalmat. A veszteséget, melyet elhunyt okozott, egyaránt érzi a magyar irodalomtörténet és a magyar nyelv tudománya.

B. J.

IRODALOM.

Goethe Antológia. I. Az ifjú Goethe, 1749—1776. II. A férfi Goethe, 1777—1800. III. Az öreg Goethe, 1801—1832. Antológia a költő műveiből. Fordította Szabó Lőrinc és Túróczi-Trostler József. Gyoma, 1932. Kner Izidor könyvnyomtató kiadása.

Goethe halálának százéves fordulója alkalmából jelent meg ez a háromkötetes antológia. Ízléssel válogatták össze Goethe alkotásainak óriási tömegéből a költői és prózai szemelvényeket, és úgy, hogy fényt vessenek a nagy költő életének három főkorszakára. Bennünket különösebben a fordítás nyelve érdekel, és csak elismeréssel emlékezhetünk meg mind a költői, mind a prózai fordításokról. Szabó Lőrinc nagy mestere a költői nyelvnek és nehéz feladatra vállalkozott, midőn Goethe kisebb lírai költeményeit igyekezett az eredetinek gondolataival és hangjával magyarul tolmácsolni. Minél nagyobb a költő, akinek alkotását fordítani akarja valaki, annál nehezebb feladat előtt áll, s az eredetinek minden tekin-

tetben hű mását adni lehetetlen. Szabó Lőrinc fordításai, különösen a filozófiai tartalmú költeményeké, megközelítik Goethe hangját és híven adják vissza gondolatait. A prózai részeket Túróczi-Trostler József fordította gondos, világos nyelven, s arra törekedett, hogy a magyar nyelv segítségével adjon képet arról, milyen Goethe német stílusa. A könyv nyomása, külseje a Kner-nyomda ízlését és tudását dicséri.

B. J.

A Pesti Hírlap Nyelvőre. Szerkesztette Kosztolányi Dezső. **A Pesti Hírlap ajándéka.** 224 l. A Pesti Hírlap hasábjain évtizedek óta nemes hagyomány a magyar nyelv lelkes művelése. Az az új nyelvművelő mozgalom, mely napjainkban akadémiai bizottság irányítása alá került, *Hegedüs Loránt*-nak e lap hasábjain megjelent nyelvtisztító (és -újító) cikkei nyomán lángolt fel.

A Pesti Hírlap Nyelvőre két részből áll: a szótári s a fejtegető részből. Tizenkét érdekesen, főként

a művelt közönség számára megírt közlemény után két szótárt közöl a mű: *Balassa József* tollából *A helyes magyarság szótárát* (55—98. l.) és *Tolnai Vilmostól: A tiszta magyarság szótárát* (98—224 l.). Nézetünk szerint ez a két szótári munka a kis kötet legmaradandóbb alkotása s a nagyközönség szempontjából is a legfontosabbak. Midőn a kiadó nemes áldozatkészséggel oly ajándékot akart nyújtani a magyar közönségnek, amelynek célja nem múló szórakozás, hanem állandó okulás, igen helyesen nyelvhelyességi és magyarosító szótárt adott ki. Balassa József pár esztendeje bebizonyította *Helyes Magyarság* c. kötetével, hogy e téren is méltó követője Simonyi Zsigmondnak. Tolnai Vilmosnak pedig *Magyarító Szótára* több kiadás bővülésén átesve egyik legjobb e nemű alkotása tudományos irodalmunknak. E két munka tehát, anyagának tetemes részében, a való életet megjárta, hasznavehetőségét használat közben bebizonyította s így nagyon is megérdemelte, hogy e kis mű négyötöd részét elfoglalja.

A tanulmányok élén *Kosztolányi Dezső* szellemes *Használati utasítása* (4—12. l.) és *Négyesy László* *A magyar nyelv* c. szabatosan szép jellemzése áll. A többi tanulmány a közlés sorrendjében: *Zsirai Miklós*: Rokonaink (16—19. l.); *Tolnai Vilmos*: A nyelvújításról (20—24. l.); *Nagy J. Béla*: A kiejtésről (24—26. l.); *Gombocz Zoltán*: Nyelv és lélek (26—29. l.); *Horger Antal*: Néhány szavunk eredete (29—31. l.); *Kertész Manó*: Magyar szóban magyar mult (32—37. l.); *Zolnai Gyula*: Nemzeti öntudat a nyelvben (38—42. l.); *Horger Antal*: A magyar nyelvjárásokról (43—46. l.); *Lotz János*: Mit mondanak nyelvünkről a külföldiek (47—51. l.); *Böszörszaru: a verekedés, a haladás, a butaság s a részegség* rokonértelmű szöbokrai *Jókai, Maday Gyula, Bánóczi József* és *Lehr Albert* gyűjtései alapján (52—54. l.).

E kitűnő közlemények többszáz-ezer példányban fogják elvinni eszméiket, megállapításaikat a magyar olvasó lelkébe. Ilyen példányszámban még magyar nyelvtudományi mű meg nem jelent! Nagy szó, amit a kiadói bevezetés bejelent: «Sok

százezer példányban nyomtatja ki, terjeszti el a munkát, melynek minden sora a magyar nyelv érdekében tör lándzsát. Ajándéku! küldi meg előfizetőinek, az iskoláknak, a könyvtáraknak és a nemzeti hadseregnek.» A Pesti Hírlap ez ajándékával újra nagy és egyetemes nemzeti cél szolgálatába állott. Bizton hisszük, hogy meg fog teljesedni Négyesy Lászlónak a mű 16. lapján kifejezett jóslata, az ő nemes lelkének, sajnos, *utolsó* óhajta: «A szeretet, mellyel édes anyanyelvünkön mindnyájan csügünk, fel fog lángolni és biztosítani fogja továbbra is a magyar nyelv eredeti épségét és sajátos szépségét.»

RUBINYI MÓZES

Könyvek és folyóiratok.

Kertész Manó: Szállók az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története. Révai-kiadás. (Legközelebb ismertetjük.)

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti *Vajthó László*. 21. k. Tragédia magyar nyelven. Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordítatott és az keresztyéneknek erkölcsöknek jobbitásokra például, szépen játéknak módja szerint rendeltetett Pesti Bornemisza Péter deák által. — Sajtó alá rendezte és kiadta báró Diószeghy Erzsébet. — Ára 1 P. — 22. k. Riedl Frigyes: *Vajda, Reviczky, Komjáthy*. — Tanítványaival sajtó alá rendezte dr. Biczó Ferenc tanár. Kiadta a kaposvári egyesületi leánygimnázium önképzőköre. — Ára 2.50 P.

Mémoires de la Société Finno-ougrienne. 63. k. *Lauri Kettunen ja Lauri Posti*: Näytteitä vatjan kielestä. (Vót nyelvmutatványok.) — 64. k. *Kai Donner*: Samojedische Wörterverzeichnis.

Journal de la Société Finno-ougrienne. 45. k. *Kai Donner*: Castrén's Memory in Russia. — *Kai Donner u. Martti Räsänen*: Zwei neue türkische Runeninschriften. — *Martti Räsänen*: Beiträge zur Frage der türkischen Vokalharmonie.

Keleti Szemle. 21. k. *Munkácsi Bernát*: Blüten der ossetischen Volksdichtung. II. (Munkácsinak a fogolytáborokban végzett gyűjtésének gazdag eredménye.)

Minerva. XI. évf. 5—7. sz. *Ligeti Lajos*: A magyarság keleti kapcsolatai.

Ungarische Jahrbücher. B. XII. H. 3—4. O. A. *Isbert*: Probleme der Siedlungskunde in Ungarn. — *Karl Bouda*. Das erste in Russland gedruckte ostjakische Buch. — *Karl Bouda*. Ung. birs. Quitte. — *K Bouda*: idegen = osset. ättagon. — Ö. *Beke*: Über den verallgemeinern den Gebrauch des fugr. Interrogativums. — Ö. *Beke*: Zur Wortfolge der Familiennamen in den fugr. Sprachen.

Debreceni Szemle. 1932 október. *Beke Ödön*: A magyar halnevek történetéhez. (Botos kölönte, egri, grúz, kőharapó, sármászó szaka,

serinc.) — December. *Beke Ödön*: A tátorján irodalmához és elnevezéséhez.

Állattani Közlemények. XXIX. kötet. 3—4. füzet. *Beke Ödön*: Magyar hal- és madárnevek származása. (Sajtó- és íráshibák halneveinkben: kolty, könyhal, fizis, pehel- v. peleh-hal, tetelmes tok, telea. Bucó. Póc-hal. Ponty és potyka. Benekecske. Súsétek, püsetek, pisitnek.)

Botanikai Közlemények. XXIX. 5—6. füzet. *Beke Ödön*: Néhány magyar növénynév származása. (Csaba ire. Porcsfű és porcsinfű. Egy rejtélyes növénynév: drágulob. Ostornyélfa. A búzavirág egy népies neve: igyvirág.)

NYELVMŰVELÉS

Tulajdonnevek és címek. A magyar nyelv tisztasága érdekében megindult mozgalom céljait a Pesti Hírlap Nyelvőre kiadásával igen szépen megvalósítja. Meg vagyok győződve, hogy a következő néhány megjegyzés még inkább kiemeli ennek a mozgalomnak a jelentőségét.

A címet, méltóságot és hivatali jelző szók (93) a név után irandók. A Dr., Prof., Kapt., stb. szavaknak predikátumszerűleg a név elé helyezése germanizmus és a magyar nyelvben kerülendő. Nálunk általában csak a dr. jelzőt szokták a név elé tenni. A sajtó egy része ebben a tekintetben máris igen helyesen befolyásolja a közvéleményt. A magyar nyelvben csakis a nemességet jelző szócskák helyezhetők a név elé. A magyar nyelv szellemének megfelelőleg ezek a szócskák (ns., vitéz, br., gr., hg.) melléknévi jelzők és mint melléknév a főnév elé irandó.

A rangokat a nyugati nyelvek kiemelik, úgyhogy az egész névben a rangnak jut a legfontosabb szerep. Ez a nyugaton volt hűbéri rendszer egyik következménye, ismertetője. Angliában a családi név sokszor teljesen elmarad és csakis a titulust használja a nemesi rangra emelt, Franciaországban is ilyen nevek vannak: *Le marquis de Vienne*, *Le comte de Paris* stb. —

A magyar nyelv szelleme azonban nem a rangra, hanem magára a névre helyezi a hangsúlyt. A név előtt a rangjelző csak alárendelt szerepet, a melléknév szerepét játssza, míg nyugaton a rang fontos és emellett a név játssza a melléknév szerepét. A régi magyar szokásokat legtisztábban Erdély őrizte meg. A rang használata itt sohasem volt általános szokás. Rákóczi Ferenc például princeps (római szent birodalmi herceg) és dux is volt, de nevük előtt a Rákócziak sohasem használtak rangjelzőt. A székelyeknél a nemességnek három foka van: nemes, lófő, főnemes. A legtöbb nem is ismerik ezt, anyyira nem használják a rangjelzőt soha.

A tulajdonneveknél (96) a családnév a magyar nyelv szellemének megfelelőleg előre teendő. Az idegen hatás, amely szerint sokan az idegen családneveket a keresztnév után helyezik, feltétlenül kerülendő. Azonban sem az idegen, sem a magyar keresztnéveket — éppen úgy, mint a családneveket — lefordítani nem szabad. A legtöbb külföldi nevet nem is lehet magyar névvel helyettesíteni. Ez helyes tehát: Shakespeare William, Rousseau Jean Jacques, Goethe Johann Wolfgang, France Anatole, Verlaine Paul, Von Hindenburg Paul, De Monzie Alfrede, Cot Pierre stb.

— De idegen nyelvű szövegben ugyanígy a családnév elé irandó a magyar keresztnév. A magyar keresztneveket sem szabad idegen nyelvűvel helyettesíteni. Például a magyar Gyula, Sándor, Béla, Jenő és a latin Julius, Alexander, Adalbertus, Eugenius teljesen különböző nevek. A magyarok erre szerencsére már rájöttek. Néhány angol és olasz nyelvű mű jelent meg nemrég magyar szerzőktől. Ezeken a szerzők neve már így szerepel: Sándor Petőfi, Gyula Wlassics, Ferenc Eckhardt, Dezső Kosztolányi stb.)

Az asszonyok nevével kapcsolatban igen helyesen állapítja meg a «Nyelvőr», hogy a magyar jog és társadalmi szokások szerint a nő megtartja leánynevét. A régi magyar nyelvben a nők így szerepelnek: Zrinyi Ilona Rákóczi Ferenc hitvese, stb. Igen öröndetes lenne, ha ezt a régi szokást ismét visszaállítanánk. Jó lett volna, ha a «Nyelvőr» is javasolta volna ennek a szokásnak a felelevenítését. A magyar nő önállóságának és megbecsültségének egyik kiváló bizonyítéka ez a szokás, kár belenyugodni annak letűnésébe. Teljesen idegen hatásra vezethető vissza, hogy jelenleg a nők nálunk saját nevüket teljesen elhagyják és csak férjük nevét használják. Van a két szokás között egy áthidaló mód. Ezt kellene most a nyelvtisztaság érdekében is teljes erőnkkel terjeszteni. Ezt használják máris egyes, különösen erdélyi lapok: Horthyné Purgly Magda, Bethlenné Bethlen Margit, Gulácsyné Pálffy Irén, Aranyné Ercsey Juliánna, Petőfiné Szendrey Julia, stb.

Ez helyes, írják asszonyaink így a nevüket! SZÉLI. SÁNDOR

A Nyugat helytelen helyesírása. A Nyugat ez évi 2. számában (86. l.) ütötte meg szememet ez az írásmód: *hajttattam* (ich liess fahren) és ép Kosztolányi Dezső elbeszélésében, akiről elmondhatjuk, hogy a magyar nyelvű előadásnak, a magyar költői és szépprózai stílusnak nemcsak gyakorlati mestere, hanem elméleti szakértője is. Mikor a Nyelvőr tavalyi évfolyamában (61: 90) felszólaltam az *ért* ige műveltető alakjának *érttet* írása ellen,

akkor még arra hivatkoztam, hogy ez az *értet* helyetti *érttet* éppen olyan helytelen, mintha valaki a *lejt*-ből és *hajt*-ből képzett műveltető igéket *lejttet* és *hajttat* alakban akarná írni, pedig erre csak gondolni is képtelenség. Valóban a *hajttattam* írást képtelenségnek gondoltam, mert még látszólagos ok sincs rá. Hiszen mikor a Nyugat említett helyén azt olvassuk: «bérkocsin *hajttattam* haza», csak nem képzelhetünk olyan bárgyú olvasót, aki ezt a mondatot úgy értené, hogy a bérkocsin az író *hajtották* haza. Az ilyen olvasó kedvéért az írónak még a füle botját sem kell meghajtania.

Ha már benne vagyok a hibakezítésben, hadd említsek meg még egy helyesírási furcsaságot, amely ugyanabban az elbeszélésben (Az Elnök) fordul elő, de amelyet nem Kosztolányinak, hanem a nyomdának, jobban mondva a szedőnek írok a rovására. A jelzett lapon ugyanis ezt a mondatot találom: *ironomat* keresgéltem. Szóval *íron* helyett *iron*-t szedett a szedő.

Félművelt embereken ugyanis elég gyakran megesik, hogy a hibásan képzett szókat hibásan is ejtik s ezért halljuk ajkukról a fölényest fölényesnek, a nővért pedig nővérnek. Bizonyára az *íron* is a szedő tudatában *iron*-képpen él, vagyis úgy, hogy mindkét magánhangzó megrövidült és a szedő ujja ennek a tudatnak megfelelően, jobban mondva szinte öntudatlanul üti meg a szedőgépen a hosszú *i* és hosszú *ó* helyett a rövid *i*-t és rövid *o*-t. Megjegyzem, hogy az *íron i*-je nemcsak a betűszedő ajakán és kezén, hanem az irodalmi ember nyelvén is már rég *i*-vé rövidült, mert a hibás képzés fentebb említett romboló hatása kiterjed a művelt ember kiejtésére és írásmódjára is.

Alljuk útját a helytelen helyesírásnak, akár tudatosan, akár öntudatlanul jött is divatba!

KARDOS ALBERT

Olvasás közben. Regények és regényfordítások ízléstelenül is használják a «divatos» jassz szavakat és pongyola kifejezéseket. Íme néhány példa: Ez aztán nagyszerű volt, fiú — hangzik innen is, on-

nan is. Klassz, Theodor! — Olyan ötletei vannak, mint egy öreg ház! Ez aztán legény! Holnap újra, Teddy! — Köszönjük sokszor, König. Ki hitte volna, hogy ilyesmi lakozik ebben? — Klassz autója van; csudaklassz; benne van az egyenesben; csuda jó volt a műsor; csuda bemondás. A napilapok hir-

detéseiben találkozunk ilyen stílussal: kimondottan jóminőségű árut sehol nem létező olcsó árakon árúsít. — Valamilyen eseményt a hírlapíró jól kihoz. A művész kihangsúlyozza a formákat. — Kínos tisztaság uralkodik; kínos pontossággal kezdődött meg az előadás.

HERZOG S.

MAGYARÁZATOK.

Az ujjak nevei. A Schlägli Szójegyzékben találjuk őket először felsorolva: *hwuelk, mulato vy, kezep vy, geres vy* (= gyűrűs ujj), *kis vy*. A Kolozsvári Glosszáokban: *hüelk, asag uj, középső, nevelen, kyczin*.¹ Az *asag uj* a 'mutató ujj', s a régi Tsz. Baranya m.-ből is közli *zsazsag* alakban, s a szó tkpi jelentése 'piszkafa, nyárs, dorong, pózna' MTsz. 'rutabulum, furnarius contus, peniculus clibanarius, ofenstange, feuerschürer' NySz. EtSz. s a szláv *ožegъ* átvétele. (vö. még: Digitalis, az az *nyos fű*, mert mint egy *asag vy* olyan a szára Mel. Herb. 51, NySz. *aszag* alatt). A *gyűrűs ujj*, bár idegenből való fordítás (vö. lat. *digitus annularis*, fr. *annulaire*, ném. *Ringfinger*), nyelvünkben már nagyon régi, előfordul a Brassói Szótártöredékben és a Debreceni-kódexben is. Ugyanennek *nevelen ujj* neve megvan MA. és PP.-nál, de ma is Torontál és Szatmár m.-ben és a Székelyföldön. E név különben ismeretes a többi uráلتaji nyelvben, de más, indoiráni és keletázsiai nyelvekben is (Nyr. 26:35). Ezt a nevet sokféleképp eltorzították, pl. Zala és Torontál m.-ben, a Temesközben s Kiskunmajsán *neveletlen-ujj*-nak mondják, s már Simonyi rámutatott, hogy a Kresznericsnél előforduló *nötelen ujj*, a Szikszainál (1590) található *Neuendeken vii*, melyet MA és PP szótárai is átvettek *Nevendékeny-új* alakban (más adatok NySz.), szintén az érthetlenné vált *nevelen-ujj* elrontása. A régi Tsz. is közli Baranya m.-ből *nevendék* alakban. Comenius közli

még ez ujjnak *dedk-ujj* és *orvos-ujj* nevét, az utóbbi mindenestre fordítás (vö. lat. *digitus medicinalis*, ném. *Arztfinger* Nyr. 44:5). A középujjnak a NySz. közli még *bolond-ujj* és *öreg-ujj* nevét, de az utóbbi a hüvelykujj neve is, mint a *nagy-ujj*. Az előbbi Comeniusnál és PP-nál fordul elő, az utóbbi a Brassói Szótártöredékben (*Labnak nagyobb nýa*, Calepinusnál, Decsinél, MA és PP szótáraiban. Látjuk, hogy e nevek mind jelzős kifejezések, vagy, mint a baranyai *zsazsak* és *nevendék*, belőlük váltak ki. Valószínűnek tartom tehát, hogy a *hüvelyk* (*hynwelkeelh, hynvelykőketh*. JordK., *hiuelk* Szikszai, BrassSzT.) is a *hüvelyk-ujj* összetételből vált ki; az ÉrdyK-ben *hüvelykes-ujj* is van: az ew *hynwelkös wyaaat* el vagtta vala (269, a NySz. két helyen is hibásan idézi). Már most Szikszainál ezt olvassuk: Siliqua — *Hiuelk borso* (28), *Borsonak es babnak hiuelke* (32). Calepinusnál: *conchis* — *Hiwvelykében folt* (olv. föit) *bab*. Pápai Páriznál: Vagina: *Gabona hüvelykje*. Az OklSz. 1544-ből közli: *Hiuelkes borsot*. A 16. sz. végéről való Szakácutudományban olvashatunk a *hüvelykes babról* (Radvánszky 228), s le van írva a *hüvelykes borsó* készítmódja (197, 229, 294). Ez a *hüvelyk* kétségtelenül a *hüvely*, *hüvely* szó kicsinyítője. De mi köze van a hüvelynek a hüvelykujjhoz? A régi kesztyű nem ötujjas volt, mint ma, hanem csak a hüvelykujj számára volt külön ujj, a többi egyben volt. Valószínűleg eredetileg ezt az ujjat hívták *hüvelykujj*-nak, mert valóban ez az ujj *hüvelye*, *hüvelyke* volt, s erről nevezték el később magát az ujjat is. A *hüvelykes-ujj* adat azonban azt a teltevést is megengedi, hogy közvetlen is nevezhették így az ujjat, mert ennek volt hüvelye, hüvelyke, ellenben a többinek nem volt. Ezek után nyugodtan elvethetjük a hüvelyknek rokon nyelvi szavakkal való egyeztetéseit,

¹ A láb ujjait nem szokták mind megkülönböztetni: *lab hwuelk* SchlSz. Pollex: *Hüvelyk, Nagy uj, Öreg ujj* *kezének* vagy *lábának* PPl. A láb *hüvelyk, öreg ujj* Com. *Labnak nagyob nýa* BrassSz. *Nagy lábujk* (Székelyföld MTsz. *láb-ujk* a.; a -k itt ugyanaz a kicsinyítő képző, mint a *hüvelyk*-ben).

melyek nemcsak a hangtan, hanem a jelentés szempontjából is kifogás alá esnek (Munkácsi KSz. 8:341, Wichmann FUF 11:205).

BEKE ÖDÖN.

Fűnek-fának. E számos szólásunkban szereplő kapcsolat Tolnai Vilmos szerint (MNY. 5:289) valószínűleg azon a pogány vallási felfogáson alapszik, hogy a fűtől és a fától segítséget vártak. E régi néphit jut kifejezésre abban a régi szólásban, hogy *fűnek-fának reménykedik* (=könyörög, panaszkodik) (Faludi). A régi közmondás szerint is „*fűben-fában adta Isten az orvosságot*“ (Kovács Pál Közsm.). Idővel a *fűnek-fának panaszkodik* mitikus értelme elhomályosult és e szólamód azt a jelentést vette fel, hogy „mindenkinek, mindenfelé panaszkodik“. Ez a jelentése ma már általános, mint a következő szólások mutatják: *valamit fűnek-fának elbeszél* (CzF.), *fűnek-fának mutogatta* (Arany), *fűhöz-fához kapkodni* (Sándor István), *ijedten kap fűhöz, fához* (Gyulai).

Marót Károly (MNY. 5:35.) és Bán Aladár is (uo. 78. l.) nemzetközi néphit nyomait látták e szólásainkban, és Tolnai még megjegyezte, hogy „más nyelvek szókincsében eddig nem találtam a mi szólamódunkhoz hasonlót“ (uo. 291. l.).

Hogy e szólamód, melynek fennmaradását az alliteráció elősegítette, valóban igen régi, azt a rokon nyelvek is bizonyítják.

Igy a zürjénből azt az igen jellemző hitet idézhetjük, amely szerint az ember *tš-niš puiš-turiniš* azaz 'fából-fűből létrejött lény' (Nalimov Ethnogr. Obozr. 57:82, 72:20; l. KSz. 12:257). Megvan a két fogalom összekapcsolása az osztjákban is: *Kon-ävét pögör tadat ökläi, juχ-pa tu-kemne endam, pūm-pa tu-kemne endam* 'auf der Kon-ävét Insel ist ein Heer versammelt, so [zahlreich] wie es Bäume nicht gibt, wie es Grashalme nicht gibt' (Patk. 2:76), vagyis 'fa sincs annyi, fű sincs annyi'; *juχl-ke tiwəs... törnöl-ke t...* 'ha fája nőtt... ha füve nőtt... Pápay ONGy. 248. (L. még uo. 14, 85, 161 stb.) De megvan az összetétel a vogulban is: *jiv, pum ātim* 'nincsen sem fa, sem fű' Munkácsi 1:72; *jaməs lo tušnə mōt jiv at tuñši, p om at tuñši* 'jó lónak álló helyén fa nem áll, fű nem áll' uo. 4:395; *vör-jivä moššä...* *ur-pumä moššä* 'erdei fája

kevés, ... hegyi füve kevés' uo. 1:156; *jivtal ālnə χarä mākwət, pumtal ā. χ. m.* 'fátlanul álló tágas térségen, fűtlenül á. t. t'. uo. 4:10.

De még régebb, talán még a finn-ugor közösségen is túlmenő ősi kapcsolatokra enged következtetni egy török adat. Asmarin csuvas' mondattanában (6. l.) a következő összetételt találjuk: *csuv. jivəš-kurəχ* 'növények' (растения), szóserint: *fa-fű*. Talán ennek a csuvas összetételnek a hatását mutatja a *votják piš-pujos-no turimjos* 'növények' (tkp. fák és füvek) Munkácsi Votj. Népk. 1, *piš-puāz-no, turumāz-no* 'növényeket' (tkp. fát is, fűvet is) uo. 4. l.

Ez a 'növények, ? növényzet' jelentésű csuvas szó tehát oly összefoglaló összetétel, mint a magyar *orca, étel-ilal, ia-fia* stb. Ilyennek tekinti Lewy is az itt idézett osztják (és az alább közölt votják) kapcsolatot (Zur fiugr. Wort- und Satzverbindung 57, 77. l.).

A *fű* és *fa* régi összekapcsolásának hatását mutatják talán azok a kifejezések is, amelyekben ugyan az összefüggés alapján természetesnek látszik ez az összekapcsolás, de az asszociációban bizonyára része volt az ősi kapcsolatnak is.

Ilyen a vogul: *am ünlnə jiwä nāriŋ, nāriŋ mānə, am ünlnə pumä nāriŋ, nāriŋ mānə* 'a magam-lakó, fája szentséges, szentséges földre, a magam-lakó füve szentséges, szentséges földre' Munkácsi Vog. Népk. Gy. 2:273; *jivä χarä χarä mān nēiləsət, pumä χ.χ. m. n.* 'egy fája ritka, ritka vidékre jutottak ki, egy füve r. r. v. j. ki' uo. 1:95; *jivä nāriŋ ūs-šaxlən ti nēiləsəm, pumä n. ū.-š. ti n.* 'fája szentséges városhalomhoz érkeztem meg íme, füve sz. v. é. m. í.' uo. 2:263 (l. még uo. 1:44, 84, 235, 2:228, 514, 3:32 stb.), továbbá az osztják: *tu jugat lus vērem χōlet. tu pūmat tus vērem χōlet* 'az ő fából jól készült háza, az ő fűből jól készült (azaz fűvel jól fedett) háza' (Patk. 2:46) és a votják: *pu ponna, turin ponna... ognin minono, ug ni tabireze* 'fáért, fűért ezentúl egy-magamnak kell mennem' (Wichm. Aik. 11:112).

FOKOS DÁVID.

Hibaigazítás. A Nyr. 61:131. a 2-ik hasáb 3. pontjában *prelegál* h. olv. *protégál*.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest V.
Klotild ucca 10/A.

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

<i>Balassa József: A jövevény- szavak átvétele</i>	35	<i>Schwidetzky Georg: Schim- pansisch, Urmongolisch, Indo- germanisch. (Kelemen Gy.)</i>	58
<i>Fokos Dávid: Néhány ősrégi összetételünk. II.</i>	39	<i>Könyvek és folyóiratok</i>	58
<i>Kallós Zsigmond: Gyűlöl</i>	45	Nyelvművelés:	
<i>Beke Ödön: A Magyar Etymo- lógiai Szótárhoz. II.</i>	47	<i>Kardos Albert, Babits Mihály:</i>	
<i>Zolnay Vilmos: A hamiskár- tyások nyelve. II.</i>	50	<i>Az író és a helyesírás</i>	59
<i>Fokos Dávid: A Finnugor Tár- saság munkaterve</i>	54	<i>B. J.: Bánát ucca</i>	61
		<i>B. J.: Lábtyű</i>	61
Irodalom:		Magyarázatok:	
<i>Új lapp szótár. Konrad Nielsen, Lappisk Ordbok. (Beke Ö.)</i>	55	<i>Fekete Ignác: Megjegyzések Kertész Manó «Szállok az Úrnak» c. könyvéhez</i>	62
<i>Biczó Ferenc: Kazinczy Fe- rencnének, gróf Török Zsó- fiának férjére vonatkozó ed- dig kiadatlan levelei (B. J.)</i>	57	<i>Beke Ödön: Nyelvújítás és nyelvtörténet</i>	63
<i>Hankó Béla: A hajdani alföld ősi állatvilága. (Beke Ödön)</i>	57	<i>B. Ö. Szellő</i>	64
		<i>B. Ö.: Vagy és vagyon</i>	64
		<i>Jozefovics Sári: Kandaló-diny- nye</i>	64

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr szerkesztőségének és kiadóhivatalának címe: V., Klotild ucca 10/A.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1933. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1933 június havában jelenik meg.

Kiadóhivatalunk útján jelentékenyen leszállított áron megrendelhető:

Balassa József. Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai. Kiadja a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre. 288 l. Kötve 3 pengő. (Bolti ára: 7 pengő.)

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) 3 pengő.

A MAGYAR NYELVÖR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Budapest, V., Klotild ucca 10/A.

Telefón: Aut. 22-2-29.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

**könyvkereskedés
tudományos antikvárium**

Budapest, V, Gr. Tisza István u. 14.

**Szakt munkák, forrásművek
áttekinthető nagy raktára.**

**Állandóan vásárol egyes jobb szakkönyveket,
folyóiratokat és egész könyvtárakat.**

Földes Ede könyv-, folyóiratbeszerző és szállító-vállalat (Budapest, IV., Mária Valéria ucca 1.) elvállalja a szerző saját kiadásában megjelent munkák, különnyomatok, doktori disszertációk terjesztését.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest V.
Klotild uccá 10/A.

A JÖVEVÉNYSZAVAK ÁTVÉTELE.

Írta: Balassa József.

A jövevényszavak története, átvételük módja és kora, elhelyezkedésük az átvevő nyelv szókészletében a nyelvtörténet legérdekesebb kérdései közé tartozik. S mivel a jövevényszavak története összefügg a néprajzzal, a néplélektannal és gyakran világot vet az illető nép művelődésének történetére, mindig általánosabb érdeklődést tudott kelteni a nyelvészek szűkebb körén kívül is. Ezt az érdekes kérdést választotta Melich János a Magyar Nyelvtudományi Társaság ez évi közgyűlésén elmondott elnöki beszédének tárgyául. *) A kérdés fontossága és fejtegetéseinek érdekessége késztet arra, hogy elmondjam erről a kérdésről a magam felfogását is, annál is inkább, mert sok tekintetben eltér attól, amelyet Melich vall ebben a beszédében.

Melich Fludorovits Jolánnak egy mondatából indul ki (Latin jövevényszavaink hangtana, 4. l.); «Ami latin jövevényszavainknál az átvétel módját illeti, náluk egész más a helyzet, mint a többi jövevényszavainknál. T. i., amíg egyéb jövevényszavainknál ú. n. népi átvétellel van dolgunk, a latinoknál megfordítva a jövevényszavak latinos műveltségű egyének útján *felülről lefelé terjednek*.» Melich azután hozzáteszi: «Ez a felfogás nem új, s nem itt jelenik meg először. Azt lehet mondani, hogy így gondolkoztak e kérdésről nyelvészeink a múlt század második felében is. Az ő nézetük szintén az volt, hogy a latin eredetű jövevényszavak latin műveltségű emberektől valók, más eredetű jövevényszavaink azonban, így elsősorban a szlávoktól valók, népi átvételek.» Ez Melichnek első nagy tévedése. A jövevényszavaknak ez a szétválasztása, hogy a latin eredetű szavakat művelt emberek vették át, a többi pedig népi átvétel, Fludorovits Jolánnak szerencsétlenül szövegezett mondatában jelenik meg először. Egyetlenegy magyar nyelvész sem mondotta soha, hogy a német, olasz, francia nyelvből átvett szavak népi átvételek, amelyek «alulról fölfelé» terjedtek. Nem is akarom említeni az angol nyelvet s a távolabbi világ részekben beszélt nyelvekből közvetítéssel hozzánk jutott szavakat, mint *jázmin, sál, veranda, kámfor, pária, rum*,

*) L. M. Ny. 29. évf. 1—10. l.

tea, oásis, csokoládé, kannibál stb. Ezeket is népi átvételeknek tekintette valaki? De még a szláv jövevényszavakról sem mondotta senki, hogy mind népi átvétel, hogy a kereszténységre, az állami életre vonatkozó szavak «alulról fölfelé» haladva jutottak be a magyar nyelvbe. Azok az idézetek, amelyekkel Melich ezt igazolni akarja, egészen mást mondanak. Amit tőlem a Tüzetes Magyar Nyelvtan hangtani részéből, Simonyi Magyar Nyelvéből és Asbóth Oszkár értekezéséből idéz, az mind csak arról szól, hogy a pannóniai szlovének beolvadtak a magyarságba. Sehol sincs szó arról, hogy a jövevényszavak «igazolják» más népek beolvadását; azok az idézetek csak azt mondják, hogy a szláv népek ismert és más adatokkal igazolt beolvadása megvilágítja, érthetővé teszi a szláv eredetű jövevényszavak nagy számát. Ugyanezt mondhatjuk a honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavakról is. Ugyanolyan joggal idézhette volna Gombocz Zoltán és Németh Gyula szavait a bolgár törökök beolvadásáról. Gombocz «Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache» c. munkájának előszavában ezt írja: «Am anfang des IX. jahrhunderts finden wir das ungarische volk in der nachbarschaft des mächtigen Kasarenreiches; wir wissen sogar, dass ein stamm der türkischen Kasaren, die Kabaren, als achter stamm in das ungarische volk aufgenommen wurde.» Németh Gyula pedig ezt írja: «Történeti adatunk van rá, hogy a török eredetű kabarok megtanulták a magyar nyelvet s külön törzsként a magyarokhoz csatlakoztak; más török eredetű törzsek már a kabarok kora előtt a magyarokkal együtt éltek s megtanulták a magyar nyelvet.» (A honfoglaló magyarság kialakulása, 275. l.) «Az is bizonyos, hogy (a magyarság) nagyszámú török népelemet vett fel magába, hogy megszervezői törökök voltak s hogy török eredetű uralkodói is voltak. Ezeket a vezető és nem vezető török elemeket azonban a finnugor eredetű magyarság sajátos módon teljesen magába olvasztotta.» (U. o. 298. l.) Tehát ők sem mondják, hogy a török jövevényszavak igazolják a török népfajok beolvadását, hanem a beolvadás ténye megmagyarázza a török jövevényszavak jelentékeny számát.

Ha tehát Melich azt kérdi: «Hihető-e mármost az, hogy a közép-latin szavak felülről lefelé: a műveltebb társadalmi rétegektől a kevésbé műveltekhez, a nem közép-latin nyelvek pedig megfordítva alulról felfelé: a kevésbé műveltektől a műveltebbekhez terjedtek volna», — erre a kérdésre mi is csak azt felelhetjük, hogy nem hihető. De még ezt az iránymegkülönböztetést sem tartom szerencsésnek. Mi az, hogy: felülről lefelé, vagy: alulról felfelé? Melich most idézett szavaiban így magyarázza meg ezt a két kifejezést: a műveltebb társadalmi rétegektől a kevésbé műveltekhez, illetőleg: a kevésbé műveltektől a műveltebbekhez. Csakhogy beszélhetünk-e ilyen társadalmi rétegekről a legrégibb jövevényszavak átvételének korában? Amikor az árja és iráni elemek, a bolgár-török jövevényszavak belekerültek a magyar nyelvbe, a magyarság körében nem voltak még a műveltség szempontjából megkülönböz-

tethető és szétválasztható társadalmi rétegek, tehát a jövevényszavak nem terjedhettek se felülről lefelé, se alulról felfelé, hanem lassanként egyenes irányban terjedtek el a magyarság egész körében. Még a honfoglalást követő első századokban sem igen beszélhetünk műveltebb és kevésbé művelt társadalmi rétegekről, csak a kereszténységet terjesztő papok és szerzetesek voltak tanultabbak, mint a magyar nép egész tömege. A jövevényszavak átvételének módját és elterjedését igen helyesen világítja meg Melich beszéde végén közölt megállapításainak A) pontjában: «Egy-egy fogalomkörhöz vagy művelődési körhöz tartozó idegen szavakat, jövevényszavakat bizonyos társadalmi osztály vesz át, itt honosulnak meg e szavak, s ebből az osztályból terjednek el az azokat nem ismerő társadalmi osztályok nyelvébe.» Ez a megállapítás illik minden korbéli átvételre. Az idegen szót annak a társadalmi osztálynak vagy rétegnek egyénei veszik át, akiknek szükségük van rá. Pl. a földművelő a gazdasági szavakat, a mesterember a mestersége körébe tartozó szavakat, az egyházi vagy az állami élet körében foglalatostkodók az erre vonatkozó szavakat, stb. Az átvett szavak aszerint terjednek azután felülről lefelé vagy alulról fölfelé, hogy az átvevő társadalmi osztály fölött vagy alatt vannak-e más társadalmi osztályok, rétegek, amelyeknek egyénei átveszik és továbbadják ezeket a jövevényszavakat.

Az idegen szavak átvételének és elterjedésének módját nem lehet sablonosan, általános elvek és szabályok szerint elintézni. Melich helyesen utal arra, hogy «a grammatikában általános érvényű meghatározásokat igen nehéz megalkotni, mert ha kilencvenkilenc nyelvre áll is valami, mindig félő, hogy a századik halomra dönti legóvatosabb és legkörültekintőbb fogalmazást is.» Ez nem új megállapítás, ez a nyelvtudomány ábécéjéhez tartozik. Valóban nem szabad a nyelvtörténetben általános érvényű meghatározásokat, megállapításokat, szabályokat felállítani, mert a nyelv fejlődését irányító külső körülmények és lelki erők annyiszor keresztezik egymást, hogy mindig megdönthetik az általánosnak látszó szabályt. A nyelvtörténetben nincs se «mindig», se «soha».

A jövevényszavak átvételének is sokféle módja és útja van. Az alapfeltétel természetesen az, hogy a két nyelv, vagyis az illető nyelvet beszélő nép, az átvevő és az átadó, valamikép érintkezésbe jusson egymással. Ez lehet egyszerű szomszédos érintkezés, A két nép egymás mellett él, gazdasági, kulturális kapcsolatba kerül egymással és ennek következménye a szavak átvétele. Ilyen volt a magyarság érintkezése a legrégibb időkben iráni népekkel, — később a bolgár-törökséggel, majd pedig a honfoglalás után a szlávokkal, németekkel, oláhokkal. Az ilyen érintkezés eredménye a közvetlen, hogy úgy mondjuk: szájról-szájra történő átvétel. A szomszédos érintkezésnek későbbi eredménye lehet az egyik nép beolvadása a másikba oly módon, hogy az egyik nép megtanulja a másiknak nyelvét és idővel elfelejti a saját nyelvét. Ez esetben gyakori tapasztalat, hogy az elfelejtett nyelv számos szava belekerült a másik nyelvbe és

századok múlva is őrzi az elfelejtett nyelv emlékét. Ezt figyelhetjük meg a honfoglalás előtti magyar és bolgár-török, s a honfoglalás után a magyar és a pannóniai szlávtság beolvadásánál. De beolvadhat egyik nép a másikba, anélkül, hogy elhagyott nyelvének szavai nyomot hagynának az átvett nyelvben. Ezt bizonyítja a honfoglalás után a kunok és jászok beolvadása. Az ilyen beolvadást nevezhetjük nyelvcsereének is. A nyelvcsereéről Melich azt mondja, hogy «a kihaló, a pusztuló nyelv lesz tele idegen elemekkel s nem az elsajátítás után tovább élő nyelv; olyan tapasztalat ez, amely általános érvényű szabályba foglalható». (I. h. 10. l.) Ez nemcsak hogy nem általános érvényű szabály, hanem a tapasztalat gyakran az ellenkezőt bizonyítja. A bolgártörökség, a pannóniai szlávtság elhagyta nyelvét, beolvadt a magyarságba és mégis a magyar nyelv lett tele török és szláv jövevényszavakkal. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a beolvadást megelőző időben ez a bolgártörökség és szlávtság hosszabb ideig keverék nyelvet beszélt, anyanyelve valószínűleg tele volt magyar szavakkal. Erre azonban nincs semmi megfogható adatunk. Ehhez hasonló átalakulást, nyelvi beolvadást látunk ma az amerikai magyarság nyelvében. Az első és második nemzedék magyar nyelve tele van angol szavakkal; a harmadik, negyedik nemzedék már elfelejti a magyar nyelvet, de a megtanult angol nyelvben semmi nyoma sincs az elődök egykori anyanyelvének.

A jövevényszavak átvételének egészen más módja, midőn egy idegen, hódító nép nyelve nyomja rá bélyegét a meghódított nép nyelvére. Ennek legtanulságosabb példája az angol nyelv francia jövevényszavainak története. A francia nyelvű normannok a XI. században meghódították Angliát és századokon keresztül az ország urai maradtak. A hódítók nyelve áthatotta az angol nyelv minden rétegét s így született meg a mai angol nyelv, melynek szókincse germán és francia szavaknak gazdag keveréke. Itt valóban felülről lefelé terjedt a jövevényszavak nagy tömege, mert az előkelő uralkodó osztály beszélt franciául, s az ő nyelvükből terjedtek el a francia szavak a nép legszélesebb rétegeibe. Igen érdekesen tárgyalja a francia szavak átvételének és elterjedésének módját 'és útjait Jespersen, a kitűnő dán romanista *Growth and Structure of the English Language* c. munkájában (V. *The French*).

A jövevényszavak átvételének még egy másik útját figyelhetjük meg a műveltség általános fejlődésének eredményeképp. Ez az út az irodalmi hatás, midőn az idegen szó nem közvetlenül szájról-szájra terjed, hanem az irodalom útján «könyvről-könyvre». Az újabb átvételek legnagyobb része ezen az úton jutott a magyar nyelvbe és ezeknél népi átvételekről beszélni sem lehet.

Többször említi még Melich, hogy az idegen szó mindig a két nyelvűek ajkán kerül be a nyelvbe. Végső megállapításainak C) pontjában ezt írja: «Az az egyén, aki egy idegen szót valamely nyelvben elsőnek használ, minden esetben kétnyelvű. Idegen szó átvételének feltétele tehát a kétnyelvűség; olyan tétel ez, amelyet előttem már mások is mondtak, s amely nézetem szerint általános.

érvényű.» Ez nagyjában és általánosságban igaz; Horger Antal részletesen meg is világítja a kétnyelvűség szerepét a jövevényszavak átvételében (A nyelvtudomány alapelvei, 2. kiad. 181 és köv. 11.). De mégsem merném mondani, hogy *mindig* így történik, és hogy ez a tétel *általános érvényű*. Az a honfoglaláskori magyar földműves, aki az igát, boronát, rostát megismerte, barázdáról, konyháról, pincéről stb. beszélt, átvehette szláv szomszédjától ezeket a szavakat, anélkül, hogy megtanulta volna az ő nyelvét. Sőt valószínű, hogy az a szláv földműves tanult meg annyira magyarul, hogy szomszédjával beszélhetett és megtaníthatta az eszközök stb. neveire. Mesterembereink is átvehették a német mesterségyszókat anélkül, hogy megtanulták volna a német nyelvet.

A jövevényszavak átvételének tehát nagyon sokféle módja és útja van. S aki behatol a szavak történetének rendkívül érdekes részleteibe, azt tapasztalhatja, hogy csaknem minden szó történetének megvan a maga külön érdekessége és tanulsága.

NÉHÁNY ŐSRÉGI ÖSSZETÉTELÜNK.

Írta: Fokos Dávid.

— Második közlemény. —

5. Tősgyökeres.

Ennek az ősi összetételnek két tagja külön-külön is előfordul ugyan 'genuinus', ill. 'inveteratus' jelentéssel (*igaz régi tős hazafi* Mon TME. 4:183; *párt-ütésre látszik nézni, aki gyökeres királynak élteben más királyt keres országában* Pázm. 1. NySz.), mégis rendszerint a *tősgyökeres* összetétel az, amely az 'eredeti, ősi, törzsökös' (régí eredetű, nem korcs származású, ősi' CzF. 6:457) fogalom kifejezésére szolgál. Különösen az ősi nemzetségből való származásra szeretik alkalmazni az eredetileg fára vonatkozó szólást; így *tős-gyökeres nagy úri és régi nemes nemzetségekről* szól Pázmány, *amaz tős g'űkeres, hives neves régi Bathori Familiáról* ír Medgyesi Pál 1653-ban, *régí tős-gyökeres nagy nemzetről* olvasunk 1695-ben, *tősgyökeres nemzetséget* emleget Faludi, *régí tősgyökeres házakról* beszél Baróti Szabó (1. NySz. 1:1182, 3:728, NyÚSz. 594). Sőt *ős tős gyökeres uri rendekről* ír Rákóczi György 1640-ben és Bethlen Gábor 1616-ban az *ős tős gyökeres* kifejezést is megtoldja még a *régí* jelzővel (1. MNy. 7:458).

És ez a szép, szemléletes kifejezés valóban „tősgyökeres” magyar szólás.

A 'gyökér' szó az itt tárgyalt jelentésben más nyelvekben is szerepel ugyan (or. *коренной житель* 'őslakos', lat. *ex iisdem quibus nos radicibus natus*), és így a finnugor nyelvek adatai, amelyekben a cseremisiz kivételével még külön-külön látjuk a két szót a m. *tősgyökeres* jelentésében, még nem döntenék el kifejezésünk ősiségét,

de a lent idézendő török adatokkal együtt már kétségtelen bizonyítékai a m. összetétel eredeti voltának.

Több fgr. nyelv megfelelő szavait rendesen a nemzetségre, származásra, rokonságra alkalmazzák (gyakran összetételekben). Így elsősorban a 'gyökér' jelentésű szó használatos ebben a szerepben: a zürjénben: *ređ-vuž* 'rokonság' (*ređ* < or. *родъ* 'nem, nemzedék, származás....' és *vuž* 'gyökér'; ennek az összetételnek az átvétele a vogul *rūtā-vosä* 'rokonsága, ivadéka' Munk. Vog.Népk. 4:144), pl. *ai-mamışlı i stav ređ-vužışlı* 'szülei részére és egész rokonsága részére' FgrF. 19:55, *ređej-vužjei ordę* 'rokonságomhoz-nemzet-ségemhez' NyK. 45:426, 427, *stav ređ-vužse* 'egész rokonságát'; a votjákban: *pir vjdžijad* 'egész nemzetségeden át' Munk. Votj.Népk. 58, 60, *odik veže* 'egy nemzetség (atyafiak)' uo. 275, VotjSz. 658, *mardan-atai vjžiui* 'Mardan atya nemzetségének' Wichm. Aik 19:99, *kız rodn'ao-vjžio* 'széles kiterjedésű törzs (nemzetség)' uo. 11:152, *vjži-kum* 'rokonság, komaság, nemzetség, család' VotjSz. 658, *tšži-vjži* 'nemzetség, törzs' Wichm. FUF. 11:174; a cseremiszen: Wichm. *βaž, βož* 'Wurzel; Herkunft, Geschlecht'.

De előfordul a *tő* szó is hasonló alkalmazásban: a cseremiszen pl. *tüŋ iliše* 'őslakos', *tüŋ-ajdem* 'ősemlak', *tüŋ lüŋžö* 'sein echter Name' Szil. 261. L. még Wichm. Toim. 59:83.

És ugyancsak a cseremiszen megvan a *tő* és *gyökér* összetétele is: *βič šoroket tüŋge, βožye potaren kaja; mežat tolon ulna, tüŋge, βožye potaraš tolon ona ul* 'fünf... Schafe gehen einher und fressen es [das Gras] zu Ende mit Stengeln und Wurzeln; auch wir sind gekommen, [doch] nicht um [das Haus] von Grund aus zu zerstören' Porkka Aik. 13:54 (Wichmann változatában Toim. 59:354: *tüŋžye βoššye* 'tövét is, gyökerét is' 'mit Stumpf und Stiel' és '[die Speisen] bis auf den letzten Rest aufzuessen').

A török szólások szintén az egész összetételnek megfelelőit tüntetik fel és ezzel végkép igazolják összetételünk ősiségét. Ki kell emelnünk, hogy a török kifejezés is elsősorban a törzsökös származásra vonatkoztatva használatos. Így Kāšgharinál (11. század) *tüblüg-jildizlig* 'vornehm, von edler Abstammung' (szósz. tős-gyökeres) Brockelm. 222, 88; *anij tübi tözi kim?* 'mi az ő eredete? (tkp. gyökere-töve) uo. 215, 226. Más szerepkörben is: *fasat ol kăzikli tübüŋ jildizir* 'die Sittenverderbnis zerschneidet deine Grundlage, deine Wurzel' KutBil. 84:22; *pu ol ändi päklik kögi jildizir* 'ez éppen az uralom alapja, gyökere' uo. 168:11 (Radl. 3:491). (Vö. még Radl. 1:539, 3:1595).

Természetesen az összetétel két eleme külön is előfordul a fgr. nyelvek használatával egyező jelentésben: így a 'tő' szó a csuvában: Reg. *ebir tüpren konda pornatpir* 'mi elejétől fogva (tőtől) itt lakunk (tős lakók vagyunk)' NyK. 2:259; (*tüp* 'tő; nemzetség, származás' Radl. 3:1595); a 'gyökér' szó pl. o s z m. *kökü-ilän qalqmaq* 'egész családjával (tkp. gyökerével, gyökerestül) elindulni' Radl. 2:1222.

6. Szántó-vető.

Igéink közt is számos ősrégi magyarázó összetételt találunk (pl. *sí-rí*, *sír-rí*, *űt-vág*, *űt-ver* stb.), de ezekkel más alkalommal akarunk foglalkozni. Most még csak két igen jellemző össze-foglaló összetételt mutatunk be.

A *szántó-vető* kifejezés művelődéstörténetileg is nevezetes, mert fényt derít a magyarság ősi földművelési ismereteire is.

Azzal az általános nézettel szemben, hogy a halászattal és vadászattal foglalkozó finnugor népek „a földművelés elemi ismereteihez... egymástól való szétválásuk után jutottak” (Munkácsi Ethn. 1905, 16:83), Setälä már egy 1896-ból való tanulmányában (l. Aik. 17, 4) kifejtette, hogy „a földművelés elemei sokkal előbb voltak ismeretesek a finnugor törzsek előtt, mint eddig vélték” (id. h. 15. l.); e megállapítását azután újra hangoztatta a *Suomensukuisten kansojen esihistoriában*: „... nem kell lehetlennének tartanunk, hogy a finnugoroknál is volt valamelyes mozgó földművelés: az irtásföldnek a megművelése” (Trócsányi ismertetése Ethn. 27:196. l.). Éppen a magyarban azonban tudvalevőleg a törökből átvett, a földművelés köréből való számos kölcsönszó mellett alig találtak e körből való finnugor vagy akár csak ugor eredetű szót és ezért továbbra is az maradt az általános felfogás, hogy a magyarok „a földművelést... a törököktől tanulták” (Színnyei, A magyarság eredete 1910, 60. l.). Gombocz is hangsúlyozza, hogy a „nyelvi tények nem hagynak fenn kétséget az-iránt, hogy a régi magyarok előtt, e nomád életet élő lovas nép előtt, a földművelés ismeretlen volt” (BTL. 1912, 189. l.). Hasonló eredményre jut gr. Zichy István is 1923-ban; a *köles* szó régebbi etimológiáját joggal igen kétesnek tartotta, *kenyér* szavunknak pedig (l. lent) azért nem tulajdonít nagyobb bizonyító erőt, mert a megfelelő votják adat alapján „valamilyen szárított és porrá (lisztte) tört növényi anyagból készült eledelre következtethetünk, de ez készülhetett gyökér, vagy esetleg valamely erre alkalmas fakéregből is.” Ezért megállapítja, hogy a magyar-ugor korból „növénytermelésre... nincsen számbavehető bizonyítékunk” (A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig 4. l.).

Fontos volt tehát a nyelvi bizonyítékoknak újabb összeállítása és vallomásuknak pontos mérlegelése. Ezt a feladatot Toivonen végezte el 1928-ban „Über Alter und Entwicklung des Ackerbaus bei den finnisch-ugrischen Völkern” c. szép tanulmányában (Toim. 58:229—240). Toivonen eredményei meggyőzően igazolták Setälä megállapítását a fgr. népek földművelési ismereteiről. Kétségtelen, hogy „a fgr. népek ősei már közös őshazájukban foglalkoztak földműveléssel, bár — érthetőleg — nagyon is kezdetleges formában” (id. h. 238. l.). A földművelés ősi ismeretének biztos nyomait megtaláljuk a magyarságnál is, mint az addig másképp magyarázott *köles* szó helyes etimológiája (= vog. *kvöläs* 'liszt'; l. FUF. 17:283), valamint *kenyér* szavunknak a votj. *kenjir*, *kenjir*

'dara, darakása, derce' szóval való egyezése (l. Simonyi Nyr. 39:438, Wichmann FUF. 14:86) igazolja. Az ősi terminológia szegényes volta csak arra enged következtetni, hogy őseink főfoglalkozása továbbra is a halászat és a vadászat maradt; a többoldalú, fejlettebb földműveléssel — és ezt mindenki elismeri — a bolgár-törökök útján ismerkedtek meg (id. h. 240. l.).

Ha a Toivonen említette egyeztetésekhez még hozzávesszük 'gabona' jelentésű, fgr. eredetű *ed* szavunkat (l. Nyr. 51:67), nem fogjuk kétségesnek tartani, hogy a fgr. közösségből kiváló őseink előtt a földművelés nem volt ismeretlen.

Van azonban még egy fontos bizonyítéka annak, hogy a földművelésnek nemcsak termékeit ismerték (*köles, ed, kenyér*), hanem magát a földművelést gyakorolták is. Ez a bizonyíték az a szép összefoglaló összetétel, mellyel a fgr. népek a földművelést oly jellemző módon *szántás-vetésnek* nevezték el.

Az *agricultura* szó fordítása már 1585-ben Calepinusnál *maiorkodás, szántás vetés*; Károlyi bibliafordításában is (1590): *vagy szántó vető ember volna vagy pásztor* (l. NySz.). Az, hogy a *földművelés* szó korábban lép fel az irodalomban, természetesen nem szól kifejezésünk eredetibb volta ellen. (Hiszen pl. a *szánt-vet* 'agricolor, agriculturam exerceo' (MA.) igei összetételre a NySz. későbbi adatot ismer, mint a belőle képzett *szántó-vető* és *szántás-vetés* összetételekre és éppen a *földművelés* szó története is mutatja, hogy az első előfordulás igazolása mennyire ingadozó. Ez a szó a NyÚSz. szerint 1719-ben fordul elő először, pedig a NySz. — igaz, hogy nem a maga helyén, hanem *szántás-vetés* címszó alatt — már a 17. századból idéz rá adatot. Végül azt kellett látnunk, hogy ezt a szót már a 15. században is ismerik; Budapesti Glosszák, l. Serm. Domin. 1:537.)

A magyar *szántás-vetés* kifejezéssel teljesen egyező kapcsolatok használatosak a rokonnyelvekben: *votják*: *geron-kižon* 'szántás-vetés' Munkácsi VotjSz. 172, 243; — *zürjén*: *mu gernj* — *ked'z'nj* 'földet művelni' (tkp. földet szántani-vetni); Wied. *mu görny köđžny* 'Ackerbau treiben'; P. *poudis vešetšijnj gernj-kedžnj* 'kezdett felkészülni a szántáshoz-vetéshez' Zubov Vil' tui (1925) 95. l.; *gerjś-kedžjś da zavodsa* 'a földműves (tkp. szántó-vető) és a gyári munkás' Molodcov Školajn liđdan-tor 2:156. l. (1926); *kedžjś-gerjś udžale mu* 'a földműves (tkp. vető-szántó) a földet műveli' Boriszov-Cseuszova Šondi-juger (1928) 82. l.; *ta voša gera kedža* 'az idei szántás-vetés' uo. 159; *gera-kedža* 'szántás-vetés' Kvirring Tuvsov kedža (1930) 4. l.; — *mordvin*: *miñek mastorco a vidit sok'it, a vidit sok'it, kalatšat jarcit* 'in unserm Lande säet man nicht, pflügt man nicht, säet man nicht, pflügt man nicht, man isst Semmeln' Paas. Aik. 9:35; *pakšaso sok'i atine, p. vidi a.* 'auf dem Ackerfelde pflügt ein Alter, auf d. A. säet ein Alter' uo. 66; *karmavtjže tuvoit videme, sokamo* er hielt das Schwein zum Säen und Pflügen an' uo. 12:106; *tuvoš samaj vidi, sok'i* 'das Schwein säet und pflügt eben' uo.; — *finn*: *kävi*

tuota katsomahan kyntöänsä, kylvöänsä 'ment a munkát megnéznie szántására, vetésire' Kal. 2:353—4 (Vikár ford.); *kyynnöstäni, kylvöstäni* 'én szántásom-vetésemért' uo. 2:315; (inkeri:) *miun meroi kyntämäin, meroin pohja kylvämäin* 'ich bins, der das Meer pflügte, der des Meeres Grund bestellte' Setälä Toim. 35, 13:41. (Szinnyi *kyntä-* 'szántani', *kylvä-* 'vetni, magot vetni'.) A finn nyelvben ügylátszik gyakori ez az összetétel, ha szabad Rantasalo német idézeteiből az eredetire következtetnünk: pl. „man spricht ... von dem Tage des Pflüge- und Säebeginnes“ (Rantasalo *Der Ackerbau im Volksglauben der Finnen und Esten* III. FFC. 32:84.).

Alig vonható kétségbe, hogy itt egy ősrégi fgr. elnevezéssel állunk szemben. Eredetileg — és ez természetesen az itt tárgyalt ősi összetételek legtöbbszörre vonatkozik, amelyekben tehát nem pusztán azonos szemléletet, közös észjárást kell látnunk — minden bizonnyal az összetétel tagjai azonos alakúak is voltak a rokonnyelvekben. A 'szánt' és 'vet' kifejezésére a közös fgr. szavakat használták, később az eredeti szó kivesztével az összetételbe is a régi szót felváltó új (esetleg idegen) szó került, ugyanúgy, mint pl. az *orca* <**orr-szá* (vö. Szinnyi NyH. 653. Lewy Nyr. 50:93, Tscher Gr. 93 stb.) elnevezéseiben a mai fgr. nyelvekben eredetileg az 'orr' és 'száj' közös ősi fgr. nevének kellett szerepelnie, mégis egyfelől a zürj. *njr-vom* (tkp. 'orr-száj'), votj. *im-njr* (tkp. 'száj-orr'), másfelől a magy. *orca* és a vog. *íol-tūs* (tkp. 'orr-száj') összetételek egyik elemükben sem mutatnak etimológiailag azonos szót. (Hasonlót látunk a következő pontban idézendő török összetételekben is.)

A *szántás-vetés* kifejezés elterjedtsége mellett szól az is, hogy ennek az összetételnek a hatása alatt több fgr. nyelvben újabb, hasonló összetételek is alakultak; így a Budapesti Glosszáknál: *agricolae et coloni žanto capalo*; ugyanígy Born. (NySz. 2:105) *a szanto kapalo, kereskedő, tanulo ugy iarion el tiztibe* (a két összetétel egyesítésével: *szánt, vét, kapál* 1640 ből; l. NySz. uo.); -v o t j á k: *gîrîni usuanî* 'szántani-boronálni' Wichm. Aik. 11:132; -m o r d v. *koť sok'it iziť, šuvado jarcif* 'obgleich man pflügte, eggt, isst man Spreu' Paas. Aik. 9:34; *sok'in izin puvtine* 'um die Pflüger, die Egger aufzuwecken' uo. 9:228.

A magyarság tehát még a fgr. közösség korában ismerkedett meg a földműveléssel. Setälänök „Zur Frage nach d. Verwandtschaft der fgr. und samoj. Sprachen“ c. alapvető tanulmánya óta, amely már az uráli közösség korából is a műveltségnek meglehetősen nagy fokát tudja kimutatni, a fgr. közösségből kiváló ősmagyarság műveltségét is jogos büszkeséggel aránylag igen fejlettnak láthatjuk.

7. Ad-vesz, adás-vétel.

Az előbb tárgyalt *szántó-vető* összetételnél természetesen már eleve valószínűnek látszott, hogy a mi összetételünk megfelelőjét nem találhatjuk meg mint eredeti kifejezést a törökségben. Hiszen

még az uráli közösség korából sem tudunk közös földművelési kifejezést kimutatni, annál kevésbé lehetséges egy még távolabb álló altaji nyelvvel való egyezés. Másképp áll azonban a dolog az ősi társas életnek egy másik területén, a cserekereskedés terén. Már az uráli korban „történt valamilyen árucseré, ismerték a mérés s számolás első elemeit” (Setälä, Verwandschaft 99. 1.; vö. uo. 92. 1.). És látni fogjuk, hogy e cserekereskedés kezdetei még régibb korba nyúlnak vissza.

A cserekereskedésnek valóban alig lehetne jellemzőbb nevet adni, mint amilyen a magy. *adás-vétel*. Lássunk előbb néhány példát a NySz.-ból: *be mene Jesus az templomban, kezde ki vetni az adokat es az veuóket az templomból* (1586); *ők mind csak öttek ittak, adtak s vóttek* (1630); *senkit se az adasban se az vetelben meg ne czallion* (1583); *ad-vész* 'commuto; vertauschen', *az adok és az veuók* 'vendientes et ementes' (NySz. 1:15, 3:1112, 1122, 1124). Ugyanezt a kifejezést látjuk a zürjében: *n'ebšini-vuzašni* 'kereskedni' (tkp. vásárolni-eladni), *n'ebšan-vuzašan in* 'üzlethelyiség, vásár, kereskedés helye', Rogov *n'ebalem-vuzalem* 'kereskedelem', *n'ebšan vuzašan* 'kereskedelmi, kereskedő' (tkp. vevő-eladó) stb.; *bat' munis n'ebni da vuzavni* 'der Vater ging um zu kaufen u. zu verkaufen' Wichm. Toim. 38:106; *bara munę ozır mort...*, *sid'ž že n'ebašis da boštašis* 'wieder geht der reiche Mann...', u. wie vorher kaufte u. erhandelte er' (= kereskedett) uo.

Talán a mordvinban is megtalálhatók e régi szólások nyomai a fordulatokban: Reg. *pitnejneste mikšneme, dešovinneste ramseme* 'drágán árulni, olcsón venni' Budenz NyK. 5:105; *piŋ'ejn'este... mijeme...*, *d'ošovan'...ramamo* 'um... teuer zu verkaufen, um... billig zu kaufen' Paas. Aik. 9:212.

A törökségben a megfelelő 'adás-vétel' jelentésű összetétel gyakran használatos a 'kereskedés' kifejezésére. Így már a Qutadγu Biligben is előfordul ez az összetétel: *ališqa pāriškā oŋai ātkū pol* 'im Handel u. Wandel (въ торговых дѣлахъ) sei umgänglich u. gut' KB. 129:23 (Radl. Wb. 1:1100); *nägü qolsa pārgil ališ äm vāriš* 'wie viel sie fordern, gib, dies ist der Handel (das Nehmen u. das Geben)' uo. 126:30 Radl. Wb. 1:382).¹⁾ Ugyanígy több török nyelvben: baskir: *āleš-birēš* 'adás-vevés' (tkp. vétel-eladás) Pröhle KSz. 5:229; — tar.: *eliš bāriš kildī* 'er stand mit ihm in Geschäften' Radl. Wb. 1:387: *eliš bāriš* 'Handelsgeschäft' aus *eliš* 'das Nehmen' u. *bāriš* 'das Geben' Radl. Phon. 279. 1.; — csag.: *alyu bāryū* 'das Handelsgeschäft, der Tausch' Radl. Wb. 1:396; *algu-birgi* 'der Handel; commerce' Vámb. Abuska 213, Čag. 213, 249; — krimi: *ālīš vāriš ātmāk* 'Handel treiben' Radl. Wb. 1:382; *mįnda alma bārmā joq* 'hier ist nichts zu nehmen und nichts zu geben' uo. 436; — oszm.: *almak satmak* 'venni-eladni' Kúnos OTNy. 328: *ališ-veriš, alım-satım* 'adás-vétel' Kúnos Tör.

¹⁾ Más, de talán nem pontos értelmezéssel *Kāšyarīnāl alyš biriš* 'Nehmen u. Geben (Schuld)' Brockelm. 7; viszont: *alymly birimligdān üzliüdi* 'der Schuldner setzte sich mit dem Gläubiger auseinander' uo. 238.

Nyelvkönyv 2:94; *alim-satim mahallerinde* 'az adás-vevési helyeken' uo. 32; *alup satmak* 'kaufen u. verkaufen, Handel treiben' Zenk. 558; *alym satym* 'Kauf u. Verkauf, Handel' uo. 90; *alim-satim* 'Kauf. u. Verkauf, d. h. Handel' Radl. Wb. 1:384; *alup vermek* 'acheter et vendre, négocier, trafiquer, kaufen u. verkaufen od. nehmen u. geben, d. i. Handel treiben, handeln' Zenk. 91; *alyş-veriş* 'Handel, Kauf u. Verkauf', *alyş-veriş etmek* 'handeln, Handel treiben' uo. 89; *alış vāriş* 'der Handel' Radl. Wb. 1:382; *alış veriş miskal ile, dostluk kantar ile* 'az adás-vevés mértékkel, a barátság mázsával' Kúnos OTNy. 314 (barátságban mázsát, kereskedésben latot használj' Vámb. NyK. 1:283); — (?) csuv.: *parū-il'ū, vīlū kulū ḫ'ərbe kātš'tš'erā pulat* 'adás-vevés, játszás-nevetés leánytól és legénynél lesz' Mész. 2:116.

Még meg kell jegyeznünk, hogy hasonló összetétel talán már az ótörökben is előfordul és Müller (Uigurica 2:82; l. Thomsen, Turcica 85) egy kínai összetételre mutatott rá (*mai mai*¹ 'acheter et vendre'), amely ugyanazt az észjárást tünteti fel, mint az ott idézett ótörök összetétel.

GYÜLÖL.

Írta: Kallós Zsigmond.

M. Räsänän szerint e szóban „az -öl nyilván gyakorítóképző. Az alapszava: *gyöl* Molnár Albert Szent Bibliájában (1608) fordul elő. Vö. még *gyülös* 'verhaszt, feindselig' (NyK. 48:161). Räsänän Molnár-adatát a NySz. megkérdőjelezi, de helyesen utal a „*gyülös*“ cikkekre, melyre az előző századból is vannak adatok, mégpedig hosszú *ö*-vel: pl. *istennél gyülös vagy* (RMK II:1793). A *gyülöl* gyakorítóképzője véleményem szerint másodlagos, és megkülönböztetés céljából alakult ki a régiségben is gyakori *gyül*, *convenio*, *congregor*' MA. *sich versammeln*' PPB és a *dühül* igének felteendő **gyühül* > **gyöhöl* > *gyöl* alakjaitól, a fenti *gyülös* továbbképzéséből: **gyülösség*. Ezt ugyanis (hosszú *ö*-vel) megint a RMK-ból vett idézetekben találjuk (NySz. I:174, II:20); igaz ugyan, hogy csak egyszerű *s*-sel. De a NySz. *gyülölség* cikkének 15 adata közül a JókaiK-tól Veresmartiig csak kettő van *l*-lel (Pázm. és Veresm.). Vagyis a 17. századot megelőző adatok mind *l* nélküliek. Az elvonás ugyan már a kódexek korában is megvolt, de a NySz. adatai mutatják az ige keletkezését és egyúttal Räsänántól jól sejtett eredetét is: *gyöl*, *gyül*-ből. Ellenben kár volt R.-nek a törökségig fáradnia a szó másáért. Jobban megfejtethető az a magyar *dühül* igéből. Az erre vonatkozó adatokat a NySz.-ből válogatom a közlés sorában: *gyihesit*; *dys* (Guary K 12); *gõhõssig*, *meggyühönek*, és „*gyewlhewtsegetewi*“ 'rabies' (Jókai K. 146, 151.), *gyewlhewzesnek* (u. o.) *gyewlhewzsegeert* (149.). Ez utóbbiakban is tisztán látható ugyanaz a *gyöl* tö, melyet Räsärän MA.-ból idéz „*gyülöl*“ értelemmel. MTSz. *gyihos* (Rábaköz), *gyühös* stb. (A *h*-ra vonatkozólag vö. *nezkös* ÉrdK 111. NySz. *nehézkos* a. 'schwanger' PPh.); és Beke Ö. (Nyr. 54:123) Räsänän csuv. Paas. *s'ila* 'harag'; alt. Radl. *jül* 'verrückt, wahnsinnig sein'; tel. *djül* 'den Verstand verlieren' alakokhoz evvel az „egész természetes“ jelentéstani fejlődéssel szolgál: „haragudni' (> gyak. 'gyüölölni' > 'dühöngeni' > 'megőrülni'.

De csaknem ugyanez a jelentésfejlődés fennállhat a *dühül* 'furo, wüten', *dühült* 'furiosus' M. A. wütig, rasend PP. felvétele esetében is (vö. még *dühödt* ugyanazokkal a jelentésekkel). Ebben az esetben feleslegesnek látszik a „megőrül” fokozat, de avval elmaradna a történeti perspektíva is.

A *düh* szócsaládnak ugyanis volt és van is ilyen 'verrückt, wahnsinnig' értelme, sőt, ha nem csalódom, ez lehetett régebben a gyakoribb jelentése, úgyhogy éppen a 'harag' tartalmat lehet inkább kikapcsolni a magyarból való származtatás esetében: *düh* 'mania' SI; *dühödik* 'insanio' MA., unsinnig sein PPh. NyK. MTSz. *megdühüdih* 'megvész'; *dühüdt* 'veszett'; *dühüs* 'veszett'. A *dühöng* igének, melyet a nép is ismer (Csanád, H. Szovát Nyr. 31:465) ugyanily jelentését a régi nyelvben más kapcsolattal fogom kimutatni.

A *gyűlöl* alakot a MTSz. nem ismeri, de a nép igen; mégpedig evvel az érdekes jelentéssel is: *gy. ételt* (Vas m. saj. hali). De a mi szempontunkból érdekesebb ez a közlés: „*azon gyűlölködtek, hogy nincs gyermekük*” (Fehér m. Nyr. 2, 519) 'hosszú ideig civakodni' MTSz.

Itt megint kínálkozik ugyan egy „természetes” fejlődésmagyarázat: *dühül* 'haragszik': 'enrager' > *gyűl(öl)ködik* 'hosszan civakodik' > *gyűl(öl)* 'odior' —, de természetesen csak azt tekinthetvén, ami történetileg is igazolható, ezt a folyamatot ki kell zárni.

Az „igazolás”-sal ugyan várnom kell. A magyar nép ősvallásának helyneveink alapján való kutatása közben számos fogalomszóra akadtam nyelvkincsünkben, melynek sámáni eredetére tudok majd rámutatni. De erre, terjedelmes tanulmányomnak legalább nagyobb vonásokban való ismertetése nélkül, e szűkre szabott helyen ki nem terjeszkedhetem. E szavaknak már pusztá felsorolása érdekes korpét tárhat fel arról a kultúrharcról, melyet vagy másfélszázadon keresztül vívtak egymás között a régi rend és vallás hívei az uralomra került új renddel és vallással. Úgy gondolom, hogy ez a harc Szt. Lászlónak a pogány kúnokkal vívott 'keresztes' hadjáratával ért tetőpontot, és azután a maradi sámánizmusnak *csúfondáros* hanyatlásával ért véget. A sámánizmusnak sokban hasonló elfajulását ismerteti *Mészáros Gy.* a mai csuvasok közt. (A csuvas ősvallás emlékei 256 o.) Erről a kultúrharcról 'az eseményes történet keveset tud: a pogányság ott I. Béla trónrajutásával végleg lekerül a történeti színtérről. Így a tárgyunkhoz szükségeseknek vallott *analógiákat* egyelőre nem sorolhatom fel, és az „igazolás” csak igen fogyatékos mértékű lehet.

A találtam kifejezések a sámán hivatás fogalmi nevéből alakultak ki, mint akár a fentebbi „dühöngés”, „dühülés”, „dühüdés”, és *nagy részük* az 'eszeveszesztésen kívül a „civakodást, veszekedést” is felöleli jelentéskörében. (Ilyen szempontból feltűnő a „veszettség” és „veszekedés tövének azonossága is.)

Kiindulópontként a sámán hangos őrjöngésére kell gondolni, a réület előtt, s ehhez hasonló az a fülsiketítő láрма is, mellyel különösen a jugra népek az áldozati állat megölését kísérik (Karjalainen, Die Religion der Jugravölker III: 172, Munkácsi VNGy, több helyen). Ennek emlékét őrzi a magyar *dühül* < **gyül* és a *dühöng* szó.

A *veszekedés* (Fehér m. „*gyűlölködik*” 1. f.) szintén két fogalom összefonódása lehet.

A régi hittől szakítva vagy kételyeiben habozó ember nem képes többé őseinek áhitatával kísélni a sámánnak magával tehetetlen őrjöngését, hanem csak értelmetlen hangzavart, civakodást érez ki belőle; és ezt a zsémbelődést, gyakran

tehetetlen civakodást hallja a magánéletében elégedetlenkedő, régi hiveivel perbe szállott sámánnak, vagy utódjának folytonos zsörtölődésében is, melytől hangos lehetett akkorában az ország. Az említettem egyéb kifejezések fogalmi körében a *gyűlölet* nincsen meg, mert nem ilyen közvetlenül erednek a sámán egyik funkciójának a megjelöléséből. De ez a *veszekedés* együtt járt a *gyűlölettel*, a visszavonással, melyhez fogható a reformáció századaiban élt át nemzetünk másodszor.

A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

— Második közlemény —

27. *Compó*. A Tinca vulgaris alakjáról Herman Ottó azt írja: „A test zömökebb, nem nagyon lapított” (MHaIK 692). A pirosszemű keléről (Scardinius erythrophthalmus) pedig, melynek bódvamelléki *compók-hal* nevében a *compó* kicsinyítő képzős alakja rejlik, azt, hogy „a test zömök, magas” (uo. 716). Mivel a két hal alakja is, neve is hasonló, a kettőnek összefüggésben kell lennie. Szerintem e halnevek a *comb* szóval függnek össze, de ez nézetem szerint eredetileg nem testrészt jelentő szó volt, hanem általában csak vastag húsdarabot jelentett. A székely *buc*, melynek a *buckó*, *bucka*, *bucok* szavakkal való kapcsolata nyilvánvaló, eredetileg nem egyenesen combot jelentett, hanem általában idomtalan tömeget, föld-, hús-, fadarabot. A *comb* és a *compó* alakbeli összetartozását kétségtelenné teszik a *comb* magashangú változatai: *cémb* (Sopron m. 1840, MNy. 11:277), *cémp* 'femur', *ludcémp* (Kresznerics), *lud-ciimpő* 'lúdpecsenye combdarabja' (Göcsej MNy. 11:277). A CzF. szerint a Balaton mellékén *combó* 'bábaseség, ki a szülő c o m bját fogja'. E szó Hajdúszoboszlóban és Debrecenben *compó* alakban fordul elő. Ide tartozik kétségkívül a MTszban Vácról közölt 3. *compó* is, nem pedig a *csomó*-hoz, mint az EtSz. felteszi (az ipolyszalkai nyelvjárásban előforduló *cömbö* 'szőlőfürt' [Radványi 50] valószínűleg ennek magashangú alakja). Az *-ó* *ő* ezekben kicsinyítő képző vagy járulékhang, de a *-b p* sem tartozott eredetileg a szóthöz, mint a *comb* régi és székely *com* változata bizonyítja, mert ez is csak járulékhang volt *m* után (vö. Gombocz NyK 45:6). Komáromban pl. gyermekkoromban Esztergomot *Esztergomb*-nak mondták. Ilyen eredetű a *b* a *csomó* *csombó*, *csömbö* változataiban, valamint a *lomb* szó végén. A *lomb* mai 'frons' jelentésében csak PPB-nál fordul elő (1767) először, s már CzF. szerint is azonos 'a kutya lelógó hosszú szőre' jelentésű székely *lomb* szóval. A Székelyföldön *lombi* 'lompos szőrű (kül. ökör)', *lombos* 'nagyszőrű, bozontos farkú; farkashoz hasonló nagyszőrű kutya'. Máshol *lompos* (Nagykunság, Debrecen), *lampos* (Pápa vid.). A régi nyelvben is megvan *lombos* és *lompos* alakban, 'villosus, zottig' jelentésben, s alapszava *lomp* 'villus, zotte', Hogy a *-b p* itt is csak járulékhang, bizonyítja a *lomos* (Háromszék m.) *lamos* (Baranya m. Kiskunhalas, Alsó-Csallóköz) 'lombos, lompos, bolyhos, bozontos, boglyas, borzas'. Megvan alapszava is: *lom* Szföld, *lam* Baranya m. Kiskunhalas 'lomb, lomp, bolyh(osság)' MTsz. CzF. szerint a Székelyföldön még: 'a posztó barkája, azaz szőre; az erdei vén fák derekáról lefityegő moha, mely télnél idején egy sing hosszúságilag is szakadozólag nyulik le (szakállas zuzmó)'. A *lom* 'zuzmara' jelentésben már PPB-nál előfordul. Természetesen Budenz MUSz. 706 és Paasonen NyK. 40:354 egyeztetései ezek után nem állanak helyt.

27. a. *Cövek*. A Szakácstudban *cövek* az a kis pálcika, amely összefogja a hurka. kalbász vagy más töltelékes hús végét vagy szélét: mikor fel akarod adni, egészen adjad fel (az töltött borjuszegyet), az *czöveket* avagy czérnát kivonjad belőle (41), hogy az belit kiveted, *czövekeld meg* két *czövekkel* (76). A *cövek* ige ezt a jelentést kétségtelenül igazolja: megsózzad az tölteléket, ... és úgy tölts[d] az borjú húsrak az szegyében; ezt aztán *czövekeld* avagy varrjad be, hogy az töltelék ki ne fusson belőle (40). Hogy az tölteléket jól megvágod, töltsd és *czövekeld* jól az nyelüben (27); az lúdfiat *megczövekeld*; ... *czövekeld* meg az hasát, hogy az alma ki ne hulljon belőle (84). A tyúkot *czövekeld meg* (89). Az töltelékjét ... töltsd az nyúl derekában, *czövekeld be* (173).¹

28. *Cumolc*. E rejtélyes szó nincs meg az EtSz.-ban: A' halat rakd tálba, a' levét öntsd reá és a' megfőtt hagymát, és egyéb *tzumollzót* rakd reá fellyül (Szakácmest. 1742, 123. l.; vö. Nyr 9:168).

29. *Csecs*. Jelentheti férfi mellbimbóját is: az golióbis job kéz feleől ment belé, szinte az *czecze* alatt, a bal kéz felől ment ki (1663, Századok 1870:491).

30. *Csin*. A MTsz. nagy területről közli e szónak köv. jelentését: 'faedénynek fenekén kívüli párkánya v. azon bevágása, amelybe a feneket illesztik'. Már Asbóth rámutatott (Nyr. 28:487), hogy e jelentésnek réginek kell lenni, bár a NySz. nem közöl rá adatot, de egy 1676-ból való debreceni jegyzőkönyv adata már akkor ismeretes volt. Van azonban még ennél is régebb adatunk 1584-ből: *fenek chynnia chinalo* ... 4 (Radv. MCsal. II 64). Természetesen a kiadó értelmezése („feneket csinosítani”) tévedésen alapszik.

31. *Csipke*. Régi 'földi szeder' jelentésére nézve vö. ném. *Brombeere*, kfn. *brâmber*, ófn. *brâmberi* tkp. 'tüskebokor bogyója' (ófn. *brāmo*, *brāma*, kfn. *brāme* 'tüskebokor, földiszederbokor') Kluge, Walde—Pokorny Vgl. Wb. d. idg. Spr. II. 162.²

32. *Csomoszol*. A NySz. egy adatban közli 1635-ből mai jelentésében, s a MTszban is: 'szőlőt (v. más gyümölcsöt a kádban vagy csöbörben bunkós fával v. doronggal) zúz' (vö. *csumiszol* 'kézzel összepréselni a szőlőfürtöket' Bácsadorján MNy. 9:381). Kétségtelenül azonos vele a magashangú *csömöszöl* 'összenyomkod; gyömöszöl, tömköd, gyűr, töm' MTsz. EtSz. (Új irodalmi adat: *Belecsömöszölte* a csizmába a lábát. Szabó Pál, Nyugat 25. II. 381.); vö. *csomoszló*, *csömöszlő* 'szőlőzúzók bunkós fa' MTsz. Az EtSz. kételkedik a két változat összetartozásán, de a köv. régi adat, melyben a mélyhangú alaknak is 'gyömöszöl' jelentése van, kétségtelenné teszi: az [lúd] fejet pedig az tálban az közepire erőlködgyed tenni, az lábait *csomoszol[d]* az szélire (Szak. 75). — Nem lehetetlen, hogy a *gyömöszöl* igével valóban összetartozik (a *cs* ~ *gy* hangmegfelelésre nézve vö. *agyarog*, *agyargat*, *agyarkodik* ~ *acsarog*, *acsargat*, *acsarkodik* EtSz.; *vigyorog*, *vigyorít* ~ *vicsorog*, *vicsorít*; *vigyor*, *vigyor* ~ *vicsori*, *vicsor*; *viggyan* ~ *viccsan*

¹ Vö. töltsd meg a petsenyét, 's czímert szépen, a' lyukakat *peczkeld* vagy vard bé (1816, Cz. I. Szakácskönyve 177).

² Az ákácfa *koronafa* neve megvan már Mitterpacher, Elementa rei rusticae, Budae II. (1779) 145. l., továbbá Benkőnél (1783; M. Könyvh. 1:404), s Grossinger 5:134 azt írja, hogy nevét onnan kapta, mert a néphit szerint Krisztus töviskoszorúja ákácfatüskéből készült. Vö. *Krisztus koronafa* Gleditschia triacanthos L. és Robinia pseudacacia L.; *Jézus Krisztus koronája* Gl. tr. és Medicago intertexta W. *Krisztus tövis* Zizyphus spina Christi W. és Paliurus aculeatus Lam. Nyr. 8:437—8). — A 'fa, bokor' jelentésű *csipkének* az összetételből való kiválására nézve vö.: „hernyók ... megemészték az alma, szilva, *tövis*, cserefa levelét Bod P. (vö. *tövis-fa* 'kőkényfa' Udvarhely m. MTsz.) Nyr. 39:432.

MTsz. NySz. Nagyon valószínűvé teszi a SzD-nál előforduló *csomoszom*, *csomoszó* (azután *csomoszköl*, *csomiszköl* EtSz.) is, melynek hangrendi változata: *gyömöz* 1. 'gyömösöl'; 2. *zúz* (szőlőt) MTsz.; vö. *gyömör* = *gyömöz* 2. MTsz. *gyömöcköl* NySz. MTsz. (*dömöcköl* a.) < **gyömösz-köl*. Alapszavuk tehát a palóc *gyöm* 'töm' MTsz. Mélyhangú alakja: *gyomál* 'töm, gyömösöl'; *összegyomászol* 'összegyúr' MTsz. (vö. még: *gyömíszöl*, *csomiszol*, *csumíszol*. Talán ide tartozik még: *csomaszt*, *dsomaszt* 'nyomasztva taszít' MTsz.).

33. *Csoroszlya*. Ismeretlen alakváltozata 1690-ből: viselt lapos vas és *csoroszló* No. 2. (Radv. MCSal. II. 401, de uo. 400: viselt lapos vas és *csoroszla*).

34. *Datolya*. E szó őse végeredményben a görög-latin *dactylus*, de nem valószínű, hogy az olaszoktól kaptuk, mert csak 1827-ben jelenik meg először a Hartleben-féle szótárban. Márton 1818-i szótárában még: *égyiptomi szilvamag* (*dactylus* a.), *pálmafa gyümölcse*, az az: *Égyiptomi szilva* (*palma* a.) néven szerepel. A CzF.-ban és Ballagi-féle szótár 5. kiadásáig szintén hiányzik, s csak 1890-ben, a 6. kiadásban jelenik meg. Valószínűbb tehát, hogy a német kereskedelem útján jutott el mai alakja hozzánk. Előkelő körök azonban bizonyára már előbb is ismerték a datolyát, mert már Szikszai említi 1590-ben: *Palmula*, *Dactili* — *Palma gyümölcze*¹, s ez szerepel nyilván a köv. készítményben is: Mellfájás ellen való víz. Végy izsópot, sályát, tüdőfüvet, mindenikben egy fél marokkal, tizenhat füget, nyolcz *datilist*, apró tengeri szőlőt két latot, édes gyökeret egy lótot, szent János kenyeret egy lótot, seresfolia két lótot, anis magot egy lótnak az negyed részét, szent János gyökeret két lótot, metélt gyömbért egy lótot, fahéjnak egy lótnak az negyed részét stb. (Szak. 295).

35. *Doca*, *duci*(*fari*,-*faros*) 'kövér, nagyfarú (leány)'; vö. *duc*, *dúc*, *dóc* 'púp, kidudorodás, kinövés (fán, kenyéren).'

36. *Dragánt*. Az EtSz. csak Gyarmatiból és Sándor Istvánból idézi, tehát a 19. sz. elejéről, pedig már három évszázaddal előbb megvan a Szakácstudban: Az *dragantot* áztasd meg harmad napig rósa vízben. Törd meg az mondolát s azután ismég öszvetörd az nádmézzel, *draganttal* (245). A Nagyszombatban 1742-ben kiadott Szakáts mesterségnek könyvetskéjében: egy széles kés hegyivel ázott *drágántot* tégy belé (193); a'hol valami tizfrát akarsz rajta ejteni, *drágánttal* kend-meg (uo.). — *Tragántgummi* összetételben Márton is szótározza; fordított sorrendben szintén előfordul a Szakácstudban: Avagy végy *gummi dragantot*, meglágyítván, avagy olvasztván, gyúrd azzal az nádmézzel, fodor keményétővel, s tikmony fejrével tésttát (278); *gummi dragantot* is rósa vízben meglágyithatsz ehhez (266).

37. *Durca* 'kenyér gyürkéje' (*durcás* a.) valóban azonos a *duc*, *durc* 'kenyér púpja' szóval, de a *durcás*-hoz semmi köze.

38. *Egér*. Nincs megemlítve a *bőr-egér*, mely megvan Grossingernél (1793, 2: 456, innen Nemnich; a NyUSz. nem közli); nála *Szárnyas-egér* is van. Mindkettő előtordul már Ioannes Severini Tentamen Zoologiae Hvngaricae c. művében (1779, 76. l.) Az utóbbi már MA.-nál és Szikszainál, de a népnyelvben is.

39. *Egres*. Mai 'piszke, köszméte' jelentésben a NySz. csak PP-ből idézi (1708), pedig *Fái egres* összetételben már Szikszainál (1590) megtaláljuk; a 16. sz. végéről való Szakácstudban magában is előfordul: Tyúkfi ujságban *kerti egressel* kit köszmétének is hínak... Az *egresnek* az szárát, virágját szedd meg, mikor

¹ Szikszai, mint más növénynevet is, Melius Herbariumából vette (1578), ahol *Palma* (*fa*) *gyümölcze*, *Dactilloc* van (5a, 6). PP-nál: *Pálma dió* (*dactylus* a.) Grossingernél: *Törökszilva* (5: 341)

megabállod, az köszmétében keveset megfőzz... akkor őssd reá az megszúrt *egres levél*, mind az egész köszmétével együtt (96).¹ — Sokszor jelent azért itt is éretlen szőlőt, ennek *szőlő egres*-elnevezése azonban szintén itt jelenik meg először, nem PP-nál: Tyúkfi *szőlő egressel* (98). — Mint láttuk, a *köszméte* is megvan itt és Szikszainál, holott a NySz. csak MA-ból idézi.

40. *Egri*. A 'Phoxinus laevis (fúrge cselle)' székely nevét már Grossinger (III. 225.) kapcsolatba hozta az égerfával. Föltevése helyességét igazolja a hal német *Elritze* neve, melynek *Erlkress*, *Erling* (kfn. *erlinc*), *Ellerling* változatai határozottan az égerfa német *Erle* (kfn. *erle*, ófn. *erila*, *elira*, alném. *eller*) nevére utalnak. Weigand a hal- és a fanév kapcsolatában ugyanazt az okot látja, mint Kassai, hogy t. i. a vízparton álló égerfák alatt szeret a hal tartózkodni.

41. *Egyéb*. Szerintem is az *egy* számnév középfoka (vö. IF. 46 : 221) az *é-t* azonban nem magyaráznám lativusragnak, hanem egyszerű hangnyúlásnak (vö. *kerek s kerék*, *keszeg s keszeg*), mely csak akkor állhatott be, mikor a középfok-jelentés már elhomályosodott.

42. *Együnnen, együtt, együvé*. E határozók ablativusi alakja végzetét az *innen, onnan, honnan* hatása alatt vette föl, mert csak ezeknek lehet hangtani magyarázatát adni (vö. Beke, Nyr. 49 : 116, 54 : 21). A többi határozószó ablativusi alakja az *-ul, -ül* rag után vette csak föl a névmási eredetű határozószók végzetét, a lokativusi és lativusi alakokban tehát csak az ablativusból kerülhetett az *u, ü* hang. Ugyanez áll az *egyebünnen, egyebült, egyebüvé* szókra.

43. *Ejt*. Hogy az *esik* műveltetője, mint a *fejt* a *fesél, feslik-é*, arra már Nyr. 54 : 138 rámutattam.

44. *Élél-amoda* 'ottan, amott, ott távol' (Szatmár m.), *élél-amott* ua. (Bereg m. MTsz.), Mátészalkán „*amoda* és *amarra* elé a távolság nagyobb fokának jelölésére az *él* szócskát teszik, még nagyobb távolság jelölésére pedig megkettőztetik, így mintegy a fokozásnak felel meg: *amoda, él-amoda, él-élamoda, amára, élamára, él-élamára*“ (Nyr. 26 : 542). Szerintem az *él* az *ez* névmás ablativusi alakja, az *élél* tehát az *innen* megfelelője, mely eredetileg az *-l* rag megkettőzésével **ilel, *élel*-nek hangzott (vö. erre vonatkozó fejtegetéseimet Nyr. 49 : 116).

45. *Ennen*. Nyilván az *én, en* személynévmás hangsúlyos alakja, mint az *önnön*. Nem lehet egyszerűen a képző ismétlődését föltenni, mint Nyr. 49 : 116 gondoltam, mert ezek kétfőztetett alakok. Az első *-n* valóban névmásképző, de a kettőztetéskor a névmásképző funkciója már elhomályosodott, tehát akkor már nem volt éiőképző. A *lennen* már az *ennen* és *önnön* mintájára alakult.

BEKE ÖDÖN.

A HAMISKÁRTYÁSOK NYELVE.

Irta : Zolnay Vilmos.

— Második közlemény —

Caff — egyforintos.

Cairóban van — az, aki minden pénzét elvesztette. Magyarázata az, hogy egy királyuccai klubból (?) a kifosztott játékos lement a közeli Cairó kávéházba búsulni.

Cecil klub — ahol nem kell megmutatni a nyerő lapot, elég bemondani, hogy jobb. Innen eredt a mondás is, hogy «Nem vagyunk a Cecil klubban», mikor a játékos vonakodott felmutatni a lapját. Rhodes Cecil angol lord neve

¹ Vö. az 1742-i Szakátsmesterségben: *Egres Béles*. A' *kerlekben termő meg-ért édes egrest*, tsak úgy zölden tisztogasd-meg (77).

- után, mint az előkelőség legmagasabb foka után elnevezve.
- Ceherli* — kávémérés, hol hamisjátékosok jönnek össze. A ném. *Zeche* szóból származik, ez tulajdonképpen társulatot jelent. Ilyen társas összejöveteleken szokás volt ételeket, italokat fogyasztani és innen keletkezett a «cekk» szó, amely a költségeket jelentette. Olyan hely, hol «cekket» lehet csinálni a «ceherli».
- Chajev* — adós.
- Chalfer* — csaló pénzváltó.
- Chaver* — barát.
- Cho* — áldozat, kit kifosztottak.
- Chozánan* — áldozat. Ezt és az előbbieket úgy amint találtam, a héber helyesírást utánzó módon írtam le. Legtöbbje átment a mindennapi nyelvbe is és mint zsidózó szót a nyelv színezésére használják. Ilyen a közismert *haver* is.
- Cinkelni* — kártyát megjelezni.
- Coltovaj* — fizess. A német «zahlen»-ből és «etwas»-ból alakult.
- Coreszben van* — tönkre ment.
- Cvikli* — dilemma a játékban, vagy rosszkor jött lap. Ez utóbbi jelentését arra az esetre alkalmazták, mikor huszonegyesben ászra alsó, felső vagy más kisebb pontszámú lap jött és csak ezután a tízes.
- Csá* — öt. L. «csákó».
- Csákó* — ötforintos bankjegy.
- Csámalér* — ötven. L. *bémalér*.
- Csázé* — korona.
- Csehó* — kávémérés. L. *ceherli*.
- Csempészhúzás* — ha nem a legfelső lap kerül elsőnek leosztásra.
- Csendes ember* — akit kifosztottak.
- Csoh* — kis kocsmá, hol hamisjátékosok tanyáznak. V. ö. *ceherli*.
- Csókos Kristóf* — tök nyolcas.
- Csólnakos* — piros nyolcas. A magyar kártya rajza után.
- Csuda* — jó lap.
- Csuhás* — utazó hamiskártyás.
- Dá* — hamis kártyakeverés.
- Dá* — négy. Az ábécé negyedik betűje lévén a «d» itt négyet jelent.
- Dámalér* — negyven. V. ö. *bémalér*.
- Dari* — hamis kártyakeverés. L. «dariziren».
- Dariziren* — a kártyacsomagot biztos nyeresre összeállítani.
- Deák* — disznó a kártyában.
- Degesz* — vastag teli pénztárca.
- Demo* — razzia. A ném. «demonstrieren» tüntetni v. a «demoralisieren» erkölcsileg megrontani szóból származik.
- Disznózik* — folyton nyer.
- Dluzsnyi* — adósság.
- Dohányt guberálni a kirakatba* — kitenni a tétet.
- Doktor* — vörös a ferbliben.
- Dolji* — adu.
- Dragacs* — kártyánál lopott pénz.
- Dragacsirer* — tolvaj kibic, aki enyvvvel bekent pipájával az asztalon fekvő pénzt elcseni.
- Dragacsirol* — pénzt csen.
- Dragoner* — tolvaj, aki kártyásoktól lop.
- Drót* — hamiskártyás jeladás.
- Drumm* — nagy lap.
- Dupf* — krajcár.
- Durchdrukker* — kártyával csaló, ki úgy játszik, hogy a társa nyerhessen.
- Durrancs* — rendőr.
- Duzsnyi* — adósság.
- E betűs kártya* — olyan kártyacsomag, amely a hátlapján lévő «e» betűt mintázó rajzról könnyen felismerhető.
- Elhokkolni* — kártyát eltüntetni.
- Ember* — százfórintos bankjegy.
- Emeletes paraszt, emeletes zsaru* — lovasrendőr. Magasról, lóhátról, emeletről beszél.
- Eminens kozák* — főhamiskártyás. Toronyay elnevezése.
- Epret szed* — nyer a kártyán.
- Falcsináló* — aki a bank pénzével játszik. Amíg a betörők nyelvében a «falazó» az a segítőtárs, aki a betörés ideje alatt vigyáz, addig itt a hamiskártyásoknál ez az értelem arra vitetődött át, aki a hamisbankár pénzével vigyázva játszik. Mind a két értelem a ném. «Fall» — eset szóból származik és semmi köze sincs a magyar «fal»-hoz.
- Fallmacher* — a hamisjátékosok segítőtársa, ki az áldozatot beszédrel tartja. Néha az a játékos, aki a látszat kedvéért veszít.
- Fallpie* — pénz, melyet a gazda ad előlegül a hamisjátékosoknak.
- Fall* — alkalom, *pie* — pénz szavakból.
- Falsis* — hamis. Ném. *fals*-ból.

Fatig — aki mindent elvesztett. A ném. *fertig*-ből.

Fatig vagyok — nincs pénzem.

Fecni — ezerkoronás. Abból az időből ered, mikor a magyar pénz egyre romlott és az ezresnek már semmi vásárló értéke sem volt.

Fejni — a legfelső és legalsó lapokat lehúzni. Más értelemben pénzt kicsikarni.

Fél ember — ötven forintos bankjegy. A német *halber Mann* kifejezés fordítása, de jellemző a hamiskártyásnyelv magyarosodására.

Féllepedő — ötvenkoronás.

Ferkó — ferbli, vagy a ferblit hamisan játszó játékos neve.

Fiatal — pénztelen.

Ficcs — ezres.

Filla — forint.

Filóz — a második lapot egy kézzel ügyesen kilödni.

Firolni — kártyázni hívni. A ném. *führen* — vezetni szóból.

Flé — fogás.

Flédelni — a kártyát hamisan keverni.

Flédli — a kártyáknak összeállítása biztos nyeresre.

Fléglizni — hamisan játszani. Valószínűleg egy a *flédlizni*-vel.

Flekkerl lá — egyforintos bankjegy.

Flinc — tízkrajcáros.

Fló — hamisjáték. A ném. *flott* — élénk, szabad, vidám, jókedvűből.

Flóta — hamisan összerakott kártyacsomó.

Flótát gyúrni — hamisan összeállítani a kártyacsomót.

Flótát keverni — bakkban a lapokat a játékosok szemeláttára nyeresre összeállítani. V. ö. «fló».

Flör — forint.

Frankó hokken — hébe-hóba becsületesen játszani. A német *hocken* gubbasztani és *franko* bérmentve, ingyenből.

Freischuppen — vásárokat látogató hamiskártyás. A német *Schuppen* pajta fészker után elnevezett, szabadban játszó hamiskártyás.

Frim — ezresbankó.

Fux — arany. A ném *Fuchs* (róka) szőrének színe után.

Führer — kártyázásra csábító, jó beszédű, jó öltözetű hamisjátékos.

Füves — zöld szín a kártyában.

Gagy — arany.

Gagyista — hamis pénzzel csaló.

Galásista — aki ismeri a hamis kártyát, de nem tud vele játszani.

Gelb — gyanus. A sápadt, beteges ember sárga (*gelb*).

Gerstli — a kömmün alatt kibocsátott fehérpénz. Jelentését onnan vette, hogy csak kölest lehetett rajta venni. Átvitt értelemben kis pénz.

Gesprochen mit der Marie — az áldozat pénze fogytán van. T. i. már a «Marie»-től, a szeretőjétől kért pénzt, hogy tovább játszhasson.

Geschprochenercho — áldozat, ki pénzét hamisjátékon elvesztette.

Gi — három. Amíg 1=a, 2=b, 4=d addig a 3 ném c hanem g. Bizonyosan a héber ábécé alapján, mert ott a g — (*gimel*) a harmadik betű.

Gimalér — harminc.

Glück — tök a ferbliben és szerencse jelentéssel él. Részben a kártyavetésnél pénzt jelentő tök színtől, részben magának a tök színnek pénzhez hasonló rajzától nyerte szerencse jelentését.

Golesz — baj.

Görög — a hamisjátékos neve. A legtöbb hamisjátékos Görögországból került Európába.

Grand — krajcár, fillér, kis pénz, vagy más értelemben nagy.

Greck — hamiskártyás; vö. görög.

Guba — pénz.

Guberálni — pénzt kitenni.

Gusztálni — kártyát óvatosan, lassan megnézni.

Há — kártya.

Haci — húszfilléres. A «hatos»-ból lett rövidítés útján a «haci».

Hadder — kártyás.

Hádeli — kártya.

Hadern, haderozni — kártyázni.

Hadova bank — hamiskártyás bank.

Hágn — félforint, vagy korona.

Hantos — húszfilléres; vö. «hatos».

Hápie — kártyapénz.

Hauszrussz — házikártyás valamely kiskocsmá állandó hamisjátékos. A ném. «Russe» szóból származott «ruszli», «csótány» után elnevezett háziféreg.

Hé — rendőr, titkosrendőr.

Heben Sie ab Herr Mayer —

- emelje el ott, ahol a kártya beljebb van.
- Hécsákel* — ötforintos bankjegy.
- Hekus* — rendőr, titkosrendőr.
- Herr* — király.
- Herrbigel* — behajtott kártya. A ném. *bigen* — behajtani-ból.
- Herr Doktor* — király a kártyában.
- Herrmajer* — emelje el ott, ahol a kártya be van hajtvva. L. «Heben Sie ab Herr Mayer».
- Hétujjú* — hamisan keverő neve. Úgy tud keverni, mintha hét ujja volna.
- Hilirozni* — kártyát csempészni.
- Hilózni* — kártyát csúsztatni.
- Hilózó* — hamiskártyás.
- Hirig* — jel a kártyán, melyet körömmel csinálnak.
- Hirigel* — jelez. Érdekes, hogy amíg a jassz nyelvben ennek a szónak «megver» jelentése van, addig a *hirig* szónak, melyből származott ott is «jelez», «jelt ad» a jelentése. Pl. ez a mondás is, *hirig a lila*, azt jelenti: vigyázz veszedelem közeleg. Szó szerint: «kikap a szegény».
- Hivatalos tanu* — a hamisjátékos-sal összejátszó bankalkalmazott, legtöbbször krupié vagy zsetonos, ki készséggel áll rendelkezésre, ha hamisan kell tanuszkodni.
- Hoch ember, hoch mann* — ezres bankjegy.
- Hocholás* — kártyázás.
- Hóderozás* — kártyázás.
- Hohem* — minden kártyafortélyt ismerő.
- Hokken* — elrejteni a kártyát.
- Hokkerei* — kártyázás.
- Hol a vörös* — hamisjáték neve. A régi Városligetben játszották.
- Hol a vörös, itt a vörös* — kártya-csalók szólásmondása.
- Hónepek* — becsapható, rászedhető áldozat.
- Hosszú zsuga* — kommerszjáték. Azért «hosszú», mert sokáig tart egy-egy játszma, mely eldönti a nyerést vagy a veszteséget. A házard játéknál ez hamar eldől.
- Huszonnyolcas* — hamisjátékos.
- Huzatot kap* — ellép.
- Ihn* — százaz.
- Jakab* — húsz a huszonegyes játékban.
- János* — kártyajáték, melyben ketten csálnak a harmadikkal szemben.
- Jánosista* — hamisjátékos.
- Jampec* — a francia kártya pubja. A lap szélén lévő «J» betűről elnevezve.
- Jider* — húszpengős.
- Jider Lónyay* — húszkoronás.
- Jó blatt* — jellemtelen ember.
- Jöhet* — kilences a kártyában.
- Kaffa, Kaffana* — kávéház.
- Kajah* — fölényes, jól szituált játékos.
- Kakkolni* — kártyázni.
- Kanász* — rendőr.
- Kanyó* — korona.
- Kapdova* — razzia.
- Kápé* — készpénz.
- Kész vagyok* — minden pénzem elvesztett.
- Kéz* — rendőr.
- Ki vagyok* — nincs pénzem.
- Ki vagyok, mint a liba* — minden pénzem kártyán vesztett el.
- Kiberer* — rendőr, titkosrendőr.
- Kikészíteni* — a pénzes játékost kifosztani.
- Királyok* — a felbukkanó és letűnő bankárok.
- Kiskozák* — kicsiben játszó hamiskártyás.
- Kisl, Kislí, Kistl* — pénztárca.
- Kleis* — ezüstpénz.
- Klimelni* — pénzért kibicelni.
- Klimer* — kibic, ki a nyerő bankárt zsarolja.
- Kóbi* — húsz.
- Kóbi alsó* — huszonegy.
- Kopka* — tiltott játék.
- Koronka* — korona.
- Korpa* — pénz.
- Korrektor* — aki a játékot úgy irányítja, hogy a saját esélyei legyenek túlsúlyban. Olyan félcsaló.
- Kóser* — utazó hamiskártyás.
- Kovaleves* — rézpénz, aprópénz.
- Kovelef* — huszonegy a huszonegyesben.
- Kövér* — ász, disznó.
- Kozák* — hamiskártyás.
- Kránre* — egykoronás.
- Kroni* — egykoronás.
- Kronje, Krondox* — korona.
- Ksiewemille* — nagy pénztárca. A «Kisl» és «miliem» szavakból alkotva. L. ott.
- Ksprochen* — nincs már az áldozatnak pénze. L. «Gesprochen».
- Kukucs* — titkon megnézni a következő lapot.
- Kupipi* — rézpénz.

A FINNUGOR TÁRSASÁG MUNKATERVE.

A helsingforsi Finnugor Társaság nagyszerű munkatervéről számol be a *Journal de la Société Finno-ougrienne* 1932. évi 45. kötete.

Nálunk is kiadatlanul hever a tudományos munkák egész sora, nálunk is több kötetet tesznek ki azok a becses anyaggyűjtemények (szótárak és szövegek), melyek kéziratban várják kiadásukat, de Finnországban még több a teendő ezen a téren. És bár a *Journal* és a *Mémoires* rendszeresen megjelenő hatalmas kötetei sok anyagot közölnek (gondoljunk csak Wichmann zürjén és cseremisiz szövegeire) és mellettük más folyóiratok és külön kiadványok is szolgálják a finnugor nyelvtudomány ügyét, mégis csak csekély töredéke jelent meg eddig annak az anyagnak, amelyet a finn tudósok az utolsó évtizedek folyamán finnugor és más urál-altaji népek körében gyűjtöttek. Finnországban vagy 1200 nyomtatott ívnyi anyag (hozzávetőleges számítás szerint tehát vagy 80 kötet) vár kiadásra, közte 26 szótár, szójegyzék körülbelül 640 nyomtatott ívnyi terjedelemben!

A Finnugor Társaság teljes tudatában van annak, hogy az emberiség tudományos munkaközösségében elsősorban reánk, finnugor népekre, vár a finnugor és urál-altaji népek nyelvének, ősi műveltségének és őstörténetének nyomozása, és éppen ezért átérzi, hogy nemzeti szempontból is mily óriási fontossága van az ezekre a területekre fényt derítő nyelvi és etnográfiai tanulmányok kiadásának. Ezért teljes erkölcsi és anyagi erejét ennek a célnak a szolgálatába állította. És melléje állt az egész ország.

A Társaság 1929 április 4-én a finn kormány elé terjesztett munkatervében rámutatott a munka fontossága mellett a munka sürgősségére is. Hangsúlyozta, hogy ma még életben vannak azok a tudósok, akik ezt a felbecsülhetetlen értékű anyagot gyűjtötték és akik egyedül vannak hivatva arra, hogy ezt az anyagot ki is adják. Ők élték bele magukat az általuk tanulmányozott nép szellemébe, életkörülményeibe; természetesnek találják olyan kapcsolatokat, melyeket más csak hosszú tanulmányok után ért meg; egy-egy odavetett szó, megjegyzés, mely mások előtt érthetetlen marad, a feljegyző számára értékes emlékeztető, útbaigazítás; ők azok, akik a közlőtől hallott és általuk feljegyzett orosz értelmezéseket, magyarázatokat minden nehézség, tehát minden idővesztés nélkül is megértik, szemben az újabb generációval, amelynek — az Oroszországgal való politikai kapcsolat megszűntével — az orosz nyelv is nehézségeket okoz. Intő példakép áll előttük a mi Regulynk sorsa. Látják, hogy Regulynak kéziratban maradt vogul és osztják népköltési gyűjtéseit úgy kellett azután megfejteni, de ehhez évtizedek és újabb fáradságos és költséges tanulmányutak kellett!

És minden év újabb veszteséget hozhat. Paasonen, Karjalainen gyűjtéseit már mások adják ki és most Wichmann hatalmas szótári gyűjtéseit is másnak kell sajtó alá rendeznie. Így tehát sietni kell a kiadással, nehogy azt a súlyos veszteséget, amelyet egy-egy tudós elhúnytá jelent, még tetézzék a nagy idővesztés és költségtöbblet, amelyet az okoz, ha a tudós hagyatékából másnak kell egy munkát kiadnia.

De akárhogy siettetik is a munkák kiadását, mégis vagy 10 évre kell számítani, míg a kéziratban lévő anyag teljes egészében napvilágot láthat, hiszen a gyűjtők vagy a posthumus kiadások gondozói csak a hivatalos

kötelességeik teljesítése után fennmaradó idejüket fordíthatják e munkák elvégzésére. Ez a keret szabja meg a munkaterv megvalósításához szükséges anyagi eszközök mértékét. Figyelembe véve, hogy a munka meggyorsítása céljából bizonyos, nem a gyűjtő által végzendő technikai (másolási) munkák is szükségesek, továbbá azt, hogy szükség esetén a finn értelmezésnek német fordításáról is kell gondoskodni, a szerzői tiszteletdíjjal és az aránytalanul nagy nyomdai költségekkel együtt egy ív átlagos költsége a Társaság számítása szerint körülbelül 5000 finn márkára (vagy 450 P-re) tehető. A kiadásra váró 1200 ív összes költsége tehát vagy 6 millió finn marka (550.000 P).

Ezek alapján tehát a Finnugor Társaság 10 éven át évi 600.000 finn marka állami támogatást kért. A finn kormány és az országgyűlés e számban kicsiny, de lélekben nagy nemzethez méltó lelkesedéssel sietett segítségére a Finnugor Társaságnak. Miként ugyanebben a kötetben az 1931. évről szóló évi jelentésben olvassuk, 1930-ra és 1931-re már folyósítottak is évi 600.000 finn márkát, hogy ezzel a támogatással lehetővé tegyék a Finnugor Társaság munkatervének végrehajtását. A Finnugor Társaságban azóta lázas munka folyik és a következő évek szótári és szövegkiadásaitól a finnugor nyelv- és néptudomány hatalmas nekilendülése, felvirágzása várható.

Bámulattal tekintünk testvérnépünk lelkes áldozatkészségére, önbizalmára, akaraterejére, mellyel lehetővé tette, hogy tudós fiai ott áldozhassanak legnemzetibb tudományuknak, a nemzeti múlt és nemzeti sajátosságok kutatásának oltárán.

FOKOS DAVID

IRODALOM.

Új lapp szótár.

Konrad Nielsen, *Lappisk Ordbok — Lapp Dictionary. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo, 1932.*

Talán sehol sem volt oly nagy a világháború pusztítása, mint a szellemi tudományok terén. Ha a nálunk megjelenő folyóiratokból és tudományos művekből kellene következtetni a finnugor nyelvtudomány mai állására, azt lehetne megállapítani, hogy ez a tudományág talán már nem is él. A háború óta alig jelent meg finnugor tárgyú könyv, pedig még kiadatlan Munkácsi vogul szógyűjtése. Pápai József északi-osztják szövegeinek nagy része, nem is szólva arról a felbecsülhetetlen értékű anyagról, melyet a háború alatt idekerült hadifoglyoktól sikerült följegyeznünk. Szerencsére a helsingforsi Finnugor Társaság sorozatos kiadványai élő cáfolatai e következte-

tésnek, s még nagyobb hálával tartozunk a norvég tudományos intézményeknek, az oslói Összehasonlító Műveltségkutató Intézetnek s a Néprajzi Múzeumnak, melyek nemcsak hatalmas lapp népköltési gyűjteményeket, nyelvtanokat és szótárakat adtak ki, ami érthető, hisz a lapp nép Norvégia egyetlen nemzetisége, hanem e kapcsolat révén még más rokon népekkel foglalkozó munkák megjelenését is lehetővé tették, így kiadtak cseremiszi szövegeket és a jurákszamojédok rénszarvastenyésztéséről szóló szép munkát.

Az Összehasonlító Műveltségkutató Intézetnek köszönheti a finnugor nyelvtudomány ezt a három-kötetre és egy egészítő kötetre tervezett norvég-lapp szótárt, melynek első kötete a múlt ősszel hagyta el a sajtót. Ez a kötet az A-F betűkkel kezdődő lapp szavakat foglalja magában, s ha kész lesz a munka, nemcsak a legteljesebb

lapp szótár lesz, hanem a legnagyobb finnugor lexikografiai mű. De nemcsak azért illeti elismerés az említett Intézetet, hogy ily hatalmas művet ily fényes kiállításban kiadott, hanem hogy nagy anyagi támogatással magának a szótárnak az elkészülését lehetővé tette. Ennek következtében nemcsak maga Nielsen szabadult föl egyéb elfoglaltsága alól, hanem titkárok, munkatársak álltak rendelkezésére — köztük lapp anyanyelvűek is — s ennek köszönhető, hogy a 666 lapra terjedő I. kötet, melynek szerkesztése 1929-ben vette kezdetét, s első ívét már a következő év áprilisában kinyomták, 1932-ben teljesen készen került ki a sajtó alól.

Nielsen először a polmaki norvég-lapp nyelvjárást tanulmányozta, s ennek eredménye a helsingforsi Finnugor Társaság Mémoire-jaiban megjelent *Die Quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen* (1903), *Nachtrag und Register* (1905) c. munkái. Az utóbbi kötetet Kolozsvárt rendezte sajtó alá, mert éppen akkor volt Magyarországon tanulmányúton s itt fogamzott meg benne lexikális gyűjtése földolgozásának gondolata. 1906—1911 közt újabb tanulmányutakat tett a norvég-lappok között, azonkívül Oslóban is alkalma volt egy karasjoki s egy kautokeinoi lapp nyelvét tanulmányozni. 1909-ben Nielsen ismét Magyarországon járt s ekkor tervbe volt véve, hogy szótára a Nyelvtudományi Közlemények mellékleteként fog részletekben megjelenni, s egy mintaszedést már készítették is. Minthogy azonban a munka megjelenése ily módon évekig tartott volna, a helsingforsi Finnugor Társaság vállalkozott kiadására, s 1913-ban meg is jelent az első rész: *Lappisches Wörterbuch nach den Dialekten von Polmak, Karasjok und Kautokeino*. A közbejött háború azonban lehetlenné tette a további füzetek megjelenését, mert a háború alatt, s még egy darabig utána is, német nyelvű könyvet Finnországban nem lehetett kiadni. 1926-ban jelent meg Nielsen nagyértékű lapp nyelvkönyvének I. és II. kötete, s 1929-ben, mikor e mű III. kötete már befejezés alatt állott, akkor vált

csak lehetségessé a szótári munkának újrafelvétele.

A szótár nemcsak az említett gyűjtéseket foglalja magában, mert Nielsennek újabb és újabb alkalma nyílt anyaga gyarapítására. Hivatalos kiküldetésben több utazást is tett Finnmarkba, így többek közt mint a rénszarvastenyésztést tanulmányozó bizottság tagja, azonkívül a Műveltségkutató Intézet költségén is újabb tanulmányutakat tett. Különösen fontosak azok, melyeken a rénszarvastenyésztés műszavait és a lapp sátrak különböző típusait tanulmányozta. Lapp nyelvmestereitől nyert anyagán kívül fontos még a Qvigstad által rendelkezésére bocsátott szótári anyag, de az ő nagy négykötetes népköltési gyűjteményének anyagát is földolgozták a szótár számára.

Az Intézet utasítására a norvégén kívül angol értelmezés is készült a lapp adatokhoz, de talán lehetséges volna a tervezett kiegészítő kötetbe német szómutatót is fölvenni.

A lapp szavak átírása egyszerűsített, a norvég-lapp nyelv irodalmi hagyományain alapszik, s körülbelül ugyanaz, melyet Nielsen már nyelvkönyvében is követett. A címszó az illető lapp szó irodalmi alakja, s azután következnek a nyelvjárási változatok. Az egyes címszók alatt bőséges példatár van, mely megvilágítja az egyes szavak jelentését, a szóképzés alapelveit, sőt a mondat szerkesztést is, s így visszatükrözteti a nyelv változatos életét.

A mű a finnugor nyelvtudományt nagy mértékben előreviszi, s mintául szolgál arra, hogy kellene összegyűjteni és feldolgozni a többi rokon nyelv szókincsét is. Amíg valamennyi finnugor nyelv nem rendelkezik hasonló terjedelmű szótárral, addig szó sem lehet egy finnugor összehasonlító szótár készítéséről, melynek a Walde—Pokorny-féle nemrég megjelent indogermán összehasonlító szótár például szolgálhatna.

A szótár kiadásáért az oslói Összehasonlító Műveltségkutató Intézetet külön elismerés és köszönet illeti meg a finnugor nyelvtudomány munkásai részéről.

BEKE ÜDÖN

Kazinczy Ferencnének, gróf Török Zsófiának férjére vonatkozó eddig kiadatlan levelei. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel ellátta: Dr. Biczó Ferenc. (A kaposvári egyesületi leánygimnázium Értesítőjében. 1931—32.)

Dr. Bitá Dezső teol. egyet. tanár hagyatékában maradt meg Kazinczy Ferenc feleségének, gr. Török Zsófiának Guzmics Izidorhoz intézett hat, eddig kiadatlan levele. Biczó Ferenc nagyon jó szolgálatot tett az irodalomtörténetnek, hogy kiadta, és így mindenkinek hozzáférhetővé tette ezeket a leveleket, egy nemeslelkű asszony aggódó lelkének megható megnyilvánulásait. Az első levelet rövid idővel Kazinczy halála után írta, és ebben részletesen beszámol az elhunyt egyik legbizalmasabb barátja előtt a nagy halott utolsó napjainak szenvedéseiről. A többi levél a következő években kelt. Tudjuk, hogy Kazinczy nagy szegénységben hagyta családját, s most kettős gond nyugtalanítja özvegyét: mi lesz gyermekeivel és hogyan lehet kiadni és így értékesíteni Kazinczy műveit és levelezését. Ebben az elhunynak legközelebbi barátai nagy segítségére voltak. Ezek a levelek érdekesen világítják meg a törekvést, hogy méltó módon örökötsék meg Kazinczy emlékét. Ezen a hat levélen kívül Biczó Ferenc közzétett még néhány, Guzmicshoz intézett levelet, melyeknek mindegyike érdekes irodalomtörténeti szempontból. Egyéni érdekesség is fűződik gr. Dessewffy József leveleihez Kazinczynak «Izéhez» c. epigrammájával kapcsolatban. Biczó bevezetései megvilágítják a kort és a körülményeket, melyek között a levelek irattak.

B. J.

Hankó Béla: A hajdani Alföld ösi állatvilága. (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismeret Bizottságának Kiadványai. VIII. kötet, 1931—1932, 29. füzet.)

Természettudós műve, mely a nyelvtudományt is érdekli. Az érdekes bevezetés után, melyben történetírók, etnográfusok és természettudósok munkái alapján előadja, hogy a 16. századig egészen mások voltak Alföldünk természetrajzi viszonyai, sorra veszi, hogy

okleveleink szerint mily állatok népesítették be a hajdani Magyar Alföldet. Történeti szempontból természetesen legérdekesebbek a már teljesen kihalt állatokról szóló adatok. Ilyen a bölény, az őstulok, a jávorszarvas, a dámszarvas az emlősök közül, a tarvarjú és több ragadozó madár, leginkább a sas-, ölyv- és sólyomfélék. A *kiköcsén* nevű sólyom- vagy ölyv-féle madarat Takáts Sándor fődözte fel régi levelekben (MNy. 6: 450; Rajzok a török világból 3: 58). E nevezetes madárnév eredetével még senki sem foglalkozott eddig, s azt hiszem, hogy — mint az *ölyv*, *keselyű*, *turul* — ez is török jövevényszavaink közé tartozik. Erre mutat már a név vége, mely épúgy kicsinyítő képző, mint a *kökörcsin*-é (a képzőre nézve vö. Palló Margit cikkét NyK. 46: 154, Gom-bocz BTL *bögöly* a.) Alapszava valószínűleg a következő török szavakkal egyezik: csuvas *χərxə* 'valamely ragadozó madár, ölyv: fogdos egereket', orosz neve: вертопрахъ (Paasonen); kazáni tatár *kəryəi* 'Sperber, Falco nisus' (Radloff), *kəryə* ua. (Bálint); kirgiz, teleut *kəryəi* 'eine kleine Habichtsart'; csagataj *kəryə* 'Sperber, ein Raubvogel' (Zenker), *kəryu* id. (Şejx Sulejman), oszmán *kəryai* 'eine Habichtstart', szagaj *kəryajak* 'Falco apivorus' (Radloff). A magyar adatok szerint is kisebbfajta ölyv a *kiköcsén*. A *ráró* Hankó szerint nem lehetett a mai halászsas vagy halvágó sas (Pandion haliaetus L.), mint a Nomenclator Avium fölteszi, hanem a kéklábú kerecseny-sólyom (Hierofalco cherrug. GRAY).

Még mindig nincs véglegesen eldöntve, hogy milyen emlős volt a régi oklevelekben oly gyakran szereplő *pegyvet*, *pelymeg*. A nyelvészek abban egyetértenek, hogy összetett szóval van dolgunk, s a második rész az *evet*. Az első tag Munkácsi valószínű feltevése szerint a régi *peg* 'coloris maculosi, scheckig' szó (NyK. 47: 455). Wichmann az első tagban is állatnevet keres (FUF. 11: 218), minthogy azonban a fgr. *p* hangnak a magyarban *f* a megfelelője, nem valószínű, hogy a felsorolt fgr. szók az összetétel első részének megfelelői. Az állat némelyek szerint menyét-, mások szerint mókusféle. A régi szűcsárszabások szerint azonban oly olcsó volt régen a prémje, hogy már azért is valószínűbb a mókusfélékkel való rokonsága. Gesner szerint a Mus ponticus aut scythicus név *das fliegende Eichhörnchen* (Pteromys volans). A Sciurus guetlicus

név talán a *Xerus getulus* (északafrikai ürgemókus). Finnugor szótárakban egy mókusfajt 'csikos evet, sciurus striatus' néven emlegetnek, s ez az *Eutamias asiaticus* Gm. orosz neve *burunduk*. Ez azonban csak Dvinától és a Kámától keletre tartózkodik, nálunk a 17. századig inkább lehetett honos az 'orosz sutaszárnyú mókus (*Sciuropterus ruscicus* Tiedem)', amely az új magyar Brehm szerint a keleti tengeri tartományokban még a 19. sz. legvégéig közönséges állat volt. — Régóta vita tárgya, hogy milyen állat körme lehet a 17. sz.-beli iratokban található *jausz*, *jansz*, *Janusz*, *Jánosköröm* (Nyr. 5 : 206, 209, más adatok : *Janöz Keoreom*, *Janoz beor* TörtTár 1878:152, *jahuz körmöl* Kemény Önéletleírása 119). Szarvas Gábor hiúzra gondolt, Kóssa pedig ezenkívül nyestre is (Régi m. gyógyszernevek 24). A következő adatok kétségtelenné teszik, hogy a *jávor* (*jáor*) eltorzított nevével van dolgunk; egy *jávor-körömből* való perecz; tizenhárom gyűrű, . . az kilencedikben vagyon *gyávor-köröm* foglalva; egy *jávorszízból* való eő (-öv; 1645-ből, TörtTár 1883:756, 759. Már a NySz is idézi: *jávorköröm*-palaczkot 1709, uo. 194).

Aki állatneveink történetével és eredetével foglalkozik, annak mindenesetre ismernie kell ezt a tartalmas könyvet.

BEKE ÖDÖN

Schwidetzky Georg: *Schimpansisch, Urmongolisch, Indogermánisch*. — Deutscher Verlag, Leipzig, 1932. Az állatok beszédének fáradhatatlan kutatója új munkájában tovább halad a hangbeli megnyilatkozásaiban legfejlettebb majomfajta, a simpánz (*troglodytes*) «nyelvének» leírásában. A könyv magva a Yerkes—Learned-féle kutatások alapján megszerkesztett hetvenöt «szó»-ból álló simpánz-szótár a szerző feldolgozásában. Az állat gyakran láncszerűen hallatja ezeket a szavakat, ill. szótagokat, más szóval: addig ismétli a hangzócsoportot, amíg fennáll az a hangulat, amelynek ez a hangzócsoport a kifejezője. Így azután fontos, hogy a szótár mindenütt felsorolja azon érzékszervi észlelet «érzelmi értékét» (Gefühlswert) is, amely felidézte ma-

gát az ingerületet, ill. hangulatot, a neki megfelelő hangcsoporttal. Sorra kerül minden egyes hangzó fellépésének bonctani feltétele, lehetősége és képzésének módja. Elérkezvén az emberi ősnyelvekkel való összefüggésekhez, a simpánz-szótár alapján elég tekintélyes szósorozat következik a létfenntartás, szaporodás, anyaság, csoportos élet köréből. Ilyen módon híd épül a simpánz ősi hangcsoportjai és az emberi nyelvekben ma is élő hangalakok között. Gazdag irodalomjegyzék mutatja, mekkora az a terület, melynek körvonalait Schwidetzky szabta meg és melyen az ő alapvető munkássága újabb értékes termést adott.

KELEMEN GYÖRGY

Könyvek és folyóiratok.

Moór Elemér: A magyar nép eredete. (Kritikai tanulmány.) A Dél-magyarországi Közművelődési Egyesület támogatásával. Szeged, 1933. (Legközelebb ismertetjük.)

Biró Miklós: *Grafikai Almanach*. Budapest. 1933. Tartalmából kiemeljük a következő cikkeket: *Kertész Árpád*: Századok legendájából. (Képek a magyar nyomdászat történetéből.) *Kner Imre*: A tipográfiai stílus elemei. *Balassa József*: A helyesírás és a könyvnyomtatás.

Dr. Tóth Pál László: A mondatok grafikai ábrázolása. Dombóvár. 1933 (Érdekes kísérlet grafikonok útján szemléltetni és megértetni a tanulókkal a mondat szerkezetét és a mondatrészek összefüggését.)

Levéltári Közlemények. X. évf. 1—2. sz. *Dr. Herczog József*: Magyar levéltári terminológia. — *Dr. Illa Bálint*: A Thurzó-család levéltára. — *Dr. Föglein Antal*: Tolna vármegye levéltára.

Turán. 15. évf. *Bán Aladár*: A magyarok eredete finn tudós megvilágításában. — *Dr. Weöres Gyula*: Järventaus Arvi, finn regényíró. — *Lukinich Frigyes*: Adalékok a liv nép életéből.

Finnisch-ugrische Forschungen. B. 21. H. 1—3.

NYELVMŰVELÉS

Az író és a helyesírás. Babits Mihálynak a Pesti Napló multévi húsvéti számában megjelent cikke alkalmat adott Kardos Albertnek, hogy Babitshoz intézett levelében szövé tegyen egy helyesírási és egy nyelvhelyességi kérdést. A levél és Babits válasza elvi szempontból tárgyalja a felvetett kérdéseket és ép ezért hasznosnak tartjuk ennek a levélváltásnak közlését.

1. Kardos Albert levele:

Mélyen tisztelt Uram!

A felelő, veszekedő asszonynak, ha meghal, a nyelvét külön kell agyonütni bottal; ilyenformán vagyok én a magam nyelvészkedő nyelvvel, amely vénségemre sem nyugszik; nemcsak magamnak nem hagy békét, hanem másnak is alkalmatlankodik, ezidőszereint Önnek, M. T. Uram.

Pesti Naplóbeli húsvéti cikkét nagy élvezettel és szerénytelenül szölv, teljes megértéssel olvastam, bár minden van bennem, csak képzelet nincs; fejtegetését elejétől végig elfogadom, az utolsó betűig aláírom. (Nekem nincs százszázalékra szükségem.)

De egy szóképzési és egy szóhasználati megjegyzést nem fojthatok magamba. (Nöttet-ben, ha már nővel vagy még inkább nőveszt helyett, amely a szomszéd fogyaszt mellé jobban is odaille-nék, ezt a szokatlanabb míveltető igét használja M. T. Uram, felesleges a *tt*, elég a *nő* után a *t*. Hoszszú volna ezt nyelvtanilag kifejteni, elég, ha példákkal bizonyítok; *i-tat*, *e-tet* vagy *é-tet*, *fú-tat* (= *fújtat*), *vi-tat*, régebben *vi-tat*, *szi-tat*, de így képzünk míveltető igét a többi *v*-tövé igéből is, ha el-esik a *tő* végéről a *v*, mert van *hivat*-féle is! A *nöttet*-ben éppen olyan felesleges, sőt hibás a *tt*, mint az *érttet*, *fojttat*, *sejttet* igékben, amelyek mellett az íróik, illetőleg a használók legalább azt hozhatják fel, hogy a *tt*-vel félreértést akarnak kikerülni.

Nagyobb dolog, legalább egy *kicsit* nagyobb dolog, amit a *kicsit*-ről akarok mondani. — Azt mondja Ön a képzeletről elmélkedve, hogy

régebben, például Vörösmarty korában csak költő és művész dolgozott fantáziával; elmélkedését aztán így folytatja: «Azóta kicsit változott a helyzet». Nyilvánvaló, hogy Ön a *kicsit* szót nem szósz szerint érti, hanem mintegy írónikusan, jobban mondva fordított értelemben használja, tehát *nagyot* helyett, amint hogy néhány sorral lejjebb Ön saját szavaival mondja: «Ma lényegesen megcsökkent a tekintélye» (t. i. a képzeletnek). Az Ön *kicsit*-je úgy magában és azzal a szórenddel, ahogy Ön használja, szóval abban a mondatban nem jelentheti azt: *nagyon*, *lényegesen*. Hogy ezt jelenthesse, ki kell elébe tenni az egy szócskát, amelyet számos író oly félve kerül, amelytől főképp modern írók annyira iszonyodnak, hogy ez engem több cikknek az írására ösztönzött, amelyekben erről a különös és beteges jelenségről egyiszony néven emlékeztem meg. E cikkeimből (Nyr 53:117, 60:83) kell idézek néhány példát: *Aki szinte éjszaka alatt lettem tömegalkatrész és atom*. (Márai S.) *Óra mulva a vásárhelyi határba értek*. (Bibó L.) *Bókay keveset várt, aztán folytatta*. (Bibó L.) *Éves korában az a tragédia érte*. (Világ.) Ha példáim nem volnának eléggé meggyőzőek, szíveskedjék a Nyelvőr említett cikkeit teljes szövegükben elolvasni, mert a bennük levő fejtegetést ideiktatni igazán illetlen hosszúra nyujtaná leveletem.

De már így is nagyon sokat beszéltem, pedig röviden csak annyit kellett volna mondani: szíveskedjék máskor a *nöttet*-ből elhagyni egy *t*-t és kitenni a *kicsit* ele az egy-et.

Egyébként maradok

régi (ez nem baj), egyszersmind öreg (ami már baj) tisztelője

Kardos Albert.

2. Babits Mihály válasza:

Budapest, 1932 április 17.

Mélyen tisztelt Uram!

Köszönöm kedves levelét, nagy örömmel olvastam. Öröm tudni, hogy van még, aki a magyar író

írására figyel, akinek munkáink magyarsága fontos. Egyáltalában: aki meghajszolt szép nyelvünk dolgaival még ma is törődik.

De másrészt egy kicsit úgy érzem magam, mint a megfeddett diák a szigorú tanár bácsi előtt. Hogy tisztázzam magam az ellem emelt súlyos vádak alól? Ellenállhatatlan ösztön visz rá, hogy mentegetőzzem vagy dacoskodjak.

Tehát először is. A *nőttet*-et természetesen azért írtam két *t*-vel, mert két *t*-vel is mondom. A fülem úgy kívánja. A hallóérzésemnek egészen képtelen és suta a szó hangzása egy *t*-vel. Annyira így van ez, hogy a szót el sem tudtam képzelni másként írva, mint ahogy én írtam és mikor leveléből értesültem, hogy a dupla *t*-t hibásnak gondolja, önkénytelenül felkiáltottam magamban: «Dehiszen Arany János is úgy írja!» Mert bizony nem én vagyok az első, aki ezt a «szokatlan műveltető» igét használja! Aranynál kétszer is előfordul, két jólismert és élénken fülbebecsengő helyen. (A *Vojtinában* és a *Lacikonyhában*.) És én annál inkább örültem ennek a szónak — annak, hogy létezik —, mert a *fogyaszt* mellett használva a *növeszt* egy kicsit csúnyán hangzott volna, s nem igen látszott alkalmasnak, hogy nyelvünk gazdagságát bizonyítsa. Szóval Arany Jánosra gondoltam és szinte látni véltem a vitás szót a jólismert versekben gyönyörű dupla *t*-vel kiszedve:

Míg termetükre kissé nőttető
Az a magosdad, gömbölyű tető...
...E köd, mely nőtteti a tárgya-
kat...

De szó sincs róla: a *nőttet* legnagyobb meglepetésemre egyik helyen sem áll két *t*-vel. Teljességgel igaz van tehát a tanár bácsinak, legalább a fő auktoritás szerint; és mégis úgy érzem, valahogyan igazam van nekem is: mert nyilván jogom van a szót úgy írni, ahogy az én fülemben hangzik, s ahogy akarom, hogy olvasóimnak is fülébe hangozzék, miközben olvasnak. Debreceni vagy szalontai fülnek bizonyára másként hangzik, mint az enyémnek, s én *han-*

gosan írok, a szó nekem hangos valami, a betűk csak jelek s mindig nehezen tudok belenyugodni, hogy esetleg nem pontosan ugyanazt a hanglejtést, hangsúlyt stb. idézik, ami bennem él. Én *egy-et* és a *mely-et*, amiket kétségtől dupla *ggy*-vel, illetve dupla *lly*-el ejtünk, azokat is kettőzött mássalhangzókkal írom gyakran, minden oly esetben, amikor különösen fontosnak érzem, hogy az olvasó hamis hangképet ne kapjon, s még avval sem törődöm ilyenkor, hogy az *eggy* s a *melly* egy kicsit szokatlan a szemnek. Én vagyok az úr, a betű csak eszköz az én céljaimra.

Ahogy a betűkön, úgy a szavakon is az eleven hangnak van elsőbbsége. Legalább az író szemében. Egy kicsit előttem is szokottabbnak tűnik föl, mint egyszerűen *kicsit*. Többször is használom. Szó sincs róla, hogy én abban az *egyszerűségben* szenvednék, amit méltán és örömmel ma már a nyelvészek is kezdenek megbélyegezni, holott azelőtt legfőbb apostolai voltak. Nagyon együtt érzek mindazzal, amit erről mond. A főnévnek, és az egész mondatnak, sokszor egészen más hangsúlya, zengése, sőt értelmi árnyalata van a határozatlan névelővel, mint anélkül, s egyáltalában nem lehet az *egy-et* veszteség nélkül és közömbösen elhagyni. A nyelvszokás nyilván az *egy* mellett van, s *egyek* híján a beszéd legtöbbször erőltetett, pedáns, ízetlen. De az ellenkező irányban sem mennék túlságba. Ahol a mondat jobb ritmusú lesz, vagy tömörebben hat nélküle, s az értelem mégsem szenved, nem habozom az *egy-et* elhagyni. Nem látom át, hogy *egy kicsit* helyett miért ne lehessen azt mondani: *kicsit*, mindazon esetekben, amikor *egy kissé* helyett azt mondhatom: *kissé*. Ami azt az ellenérvet illeti, hogy ez a forma nem használható a szó ironikus vagy fordított értelmében: azt hiszem, ez tisztára hangsúlykérdés. «*Azóta kicsit változott a helyzet*» nyilván nem jelentheti azt, hogy lényegesen változott, ha így hangsúlyozom: «*azóta kicsit változott a helyzet*». De éppoly lehetséges ez a hangsúlyozás is: «*Azóta kicsit változott a helyzet*». Magyar mondatok gyakran engednek meg két-

féle és különböző értelmű hangsúlyozást. Aranyból és Petőfiből is lehet erre példákat idézni. És nem hiába, ha az értelem, az összefüggés elég világos, hogy a kétértelműséget kizárja.

Azt hiszem, az én mondatomnál ez az eset; hisz Kardos Albert is jól megértette, mit akartam mondani.

Persze az is megesik, hogy az olvasó, vagy az író hibájából mégis van bizonyos veszélye a félreértésnek. De az a jellemző, és az szól mellettem, hogy ez a lehetőség megvan az ellenkező irányban is. Vagyis nemcsak az irónikusan szánt *kicsit*-et lehet félreértve a szó valódi értelmében venni, hanem megfordítva előfordul az is, hogy a szószerint értett kifejezést veszi az olvasó irónikusnak. Példa erre *Cigánydal* című versemnek pár sora, hol az értelem az én érzésem szerint egészen világos és mégis, azok a művészek, akik ezt a költeményt előadták, — sokan voltak, főleg nők — majdnem következetesen félreértették.

Ez a pár sor így hangzik:

Hogyha jön a csunya szél,
pici rajkó picit fél:
ad tüzet a száraz ág,
kivárod a tavaszát.

Az összefüggésből nyilvánvaló, hogy én a második sort szószerint értettem, és a *picit* szót kívántam hangsúlyozni. «Pici rajkó *picit* fél», azaz csak egy picit, nem nagyon; hisz van tűz, ahol melegedjen, és majdsak megjön a tavasz. Ezt a hangsúlyozást támogatja a ritmus is. A szavalók azonban egészen másképp hangsúlyozták; így: *pici rajkó picit fél*; ami annyit jelentene, hogy egykicsit bizony fél, meglehetősen fél. Ez teljesen ellenkezik az én intenciómmal; de napnál világosabban mutatja, hogy a *kicsit* szónak — így egy nélkül is — könnyen, természetesen és meg-

szokottan adódhatik az irónikus jelentése.

Ezeket hozom föl melegségre, és enyhítő körülményül, s egyébként még egyszer köszönöm szíves és kedves szavait és maradok

régi híve és tisztelője

Babits Mihály.

Bánát ucca. A Székesfővárosi Közmunkák Tanácsa 1930-ban egy névtelen uccát Bánát uccának (hivatalos helyesírással: *Bánát-utca*) keresztelt el. Nagyon csodáljuk, hogy a Közmunkák Tanácsa nem vett tudomást arról, pedig sokszor megírták már, hogy *Bánát* német szó, magyarul *Bánság*. A *Temescher Banat* neve magyarul *Temesi Bánság*, és bánsági búzáról kell beszélünk, nem pedig bánáti búzáról. Uccanevek adásakor nem ártana egy nyelvészt is megkérdezni. B. J.

Lábtyű. Egy idő óta a divatárúkereskedések kirakatában a rövidharisnyán (vulgo: zokni) ezt a felírást látjuk: *lábtyű*. A nyelvújításnak ez a szörnyszülötte most, másfél századdal születése után új életre kel a kereskedők bölcsességéből. Barczafalvi csinálta ezt a szót 1786-ban a harisnya (nála: *strimfli*) elnevezésére, csak hogy ő a hangrend helyes megérzésével *lábtyű*-t mondott. Később a *kesztyű* mintájára lett belőle *lábtyű*. A cipőt is nevezték egy időben tréfásan *lábtyű*nek s a cipészt *lábtyűművész*nek. A szó képzése is szörnyszerű. Ha *lábtyű*-t mondanak, akkor ez összetett szó, mintha a *tyű* önállóan is élő magyar szó volna. Ha pedig az egyetlen *kesztyű* szóban képzőnek nézték, pedig nem az, akkor *lábtyű*-t kellene mondani. A *kesztyű* szó tudvalevőleg ebből lett: *kéz-tevő*, *kéztő*. A *lábtyű*, ez a csúnya és felesleges szó, hamar kimúlt, csak most éktelenkedik újra a kirakatokban, pedig nem a divatárúkereskedők feladata a magyar nyelvet új szavakkal gazdagítani.

B. J.

MAGYARÁZATOK.

Megjegyzések Kertész Manó «Szállok az Úrnak» c. könyvéhez. Kertész Manó új könyve szórakoztató és amellett tanulságos, vagy talán inkább tanulságos olvasmány. Legalább nekem az volt. Élveztem, mint aki előtt új alakban mutatkoznak rég ismert, megszokott dolgok. Szinte sajnáltam, mikor egy-egy fejezetnek végére értem, hogy megint fogyott az elolvasni való. Mikor aztán a következő rész olvasásához fogtam, ismét csak új szórakozás, élvezet és tanulság várt reám.

De nem dicsérni akarom Kertész Manót és új könyvét. Nem szorul egyikök sem a dicséretre. A bírálás se az én tisztem. Én csak laikus módon, műkedvelésből szeretnék néhány megjegyzést tenni a könyv egyik-másik fejezetére.

Itt van mingyárt az ügyesen megválasztott, a könyv elolvasására csábító könyvcím, a «Szállok az Úrnak» leszarmasztatása. Nem tudok megbarátkozni azzal a magyarázattal, hogy ebben a felhívásban a «Szállok» a «Szolgálók» csökevénye. A 192. lap egész sorát idézi az ugyanezt a magyarázatot valló kiváló nyelvészeinknek. Meg kell hajolnom ennyi tekintély előtt. De az én érzésemnek, az én fülemnek a Kertész érzelmi fejtegetéseinek végén a 193. lapon felemlített «Szólók» eredet inkább felel meg. A múlt század hatvanas éveinek végéig nyúlnak vissza az emlékeim. Abban az időben egész a hetvenes végének utolsó harmadáig — kiváltképpen vidéken — nem volt borozgató baráti összejövetel, atyafiságos együttlétezés pohárköszöntő nélkül. A pohárköszöntő pedig nem is volt igazi «szép szó», hanem úgy kezdődött, — amint-hogy nem is emlékszem, hogy valaha is nem úgy kezdődött volna, — hogy: «Uram, uram, N. N.... uram, szállok az Úrnak», vagy még inkább az Úrhoz! Az így kipécézett «Uram, uram» azzal állt fel, hogy «Allok elébe!» (Illő dolog volt aztán a köszöntő végeig állva is maradni, hogy aztán a felhívott szálljon valakinek vagy valakihez). Úgy cseng még ma is a fülemben, úgy érzem, hogy a felszólítás ér-

telme az volt, hogy «szólók az úrnak!»

Remélve, hogy a könyv mihamarabb elérje a második kiadását, ebben való felhasználásra szeretném megállapítani azt is, hogy téved Kertész Manó, mikor könyve 161. lapján azt mondja, hogy a T. C. «Tisztelt Címü»-re oldódott fel és kereskedőink körleveleikben ezt önálló megszólításul alkalmazzák, a miniszteri hivatalos rendeletek pedig különböző rangú hatóságoknak szóló irataikban így beszélnek: «Felszólítom Címedet v. meghagyom Címednek». A ma már magánkörlevelekbe is átment hivatalos Címed eredetét máshol kell keresni és ez az eredet könnyen ki is mutatható. Mikor felettes hatóság különböző megjelölésű vagy címzésű alantasabb hatósághoz vagy közeghez ugyanegy szövegű körlevelet, le- vagy átiratot stb. intéz, az ügy előadója, vagyis a szöveg szerkesztője az ú. n. hivatalos előadmány fejezetén megjelöli hány példányt és minő hatósághoz kell a kiadóhivatalnak készíteni és elküldeni, megszabja, hogy melyek a hatóságok vagy közegek, péld. X. vármegye közönsége, főispánja, X. város tanácsa, polgármestere, rendőrfőkapitányság, tanfelügyelőség, tankerületi főigazgató, egyházi főhatóság, pénzügyigazgatóság, adófelügyelőség, adóhivatal, pénzügyőrség stb. Ezeket a címeket aztán vörös vagy kék krétával vagy egyszerűen tollal hivatalos szokás szerint megpipázza» <...>, hogy amikor a leíró a szövegben ugyanezt a pipa-jelet látja a <«Cím»> szó körül, a leírt kiadmány-példányba az utaló hivatal nevét vagy ha személyhez küldik, a kiadmányt a megfelelő «Tekintetes», «Nagyságos», «Méltóságos», «Nagyméltóságú» stb. címet a pipázott raggal írja be az illető helyre. A leíró aztán vagy — ami a legvalószínűbb — gondolkodás nélkül, szolgai módon másolta a szöveget, vagy kényelemszeretből és lustaságból írta le úgy, amint a fogalmazó elébe írta és az odaültatott valóságos cím megtekintése és a szövegbe illesztése helyett egyszerűen lemásolta, hogy «Cím», «Címedet»,

«*Cimednek*», «*Cimедdel*» stb., nem gondolva a «pipa»-jelre. Így vált aztán ez az érthetetlen megszólítás általánossá, míg végre is a fogalmazó maga se rakta többé oda a «pipa»-jelet, hanem folyamatosan írta megszólítás gyanánt a szövegbe a «*Cimедet*». Így minden hivatalos, sőt ma már nem hivatalos iratban is szokásossá lett ez a megszólítás.

Hasznos és tanulságos lett volna, ha az udvariasság nyelvének egész a mi időnkől származó hibáit és hiányait szintén kutatása tárgyává tette volna a könyv. Nyilván újabb méltatás tárgya lesz majd az a sok fonák, bosszantó és lehetetlen udvariassági forma, melytől csak úgy hemzseg beszédünk is, levelezésünk is. Mennyi germanizmus, mennyi rossz szó, mennyi rossz szófüzés, a szavaknak mily sok rossz alkalmazása került főképpen az udvariasságkodás, az egymással való érintkezés és az azt legmaradandóbbá tevő levelezés nyelvébe.

Mekkora értelmetlenség van abban, hogy a «*Teljes tisztelettel*» túllicitálása végett használatba vett «*Kiváló tisztelettel*» levélvégző szó-lásból «*Kiváló tisztelője*» lett. Ha ez a valószínűleg sűrűn olvasott könyv ezt a fonákságot is felemlítette volna, talán akadna sok olyan levelező, aki restelkednék saját magát a «kiváló» jelzővel ékesíteni, mikor éppen alázatos szeretne lenni.

Bántó és a német címeiből átvett az a szokás, hogy a «*Seiner*» vagy «*Ihrer*» «*Wohl*» vagy «*Hochgeboren*» mintájára különösen nőknek szól levelek címzésén «*Ő Nagyméltósága N. N.-né*», «*Ő Méltósága N. N.-né*» vagy «*Ő Nagysága N. N.-né*» alakot használják a helyes «*N. N.-né úrnő* vagy *úrasszony* *Ő Nagyméltósága, Ő Méltósága, Ő Nagysága*» helyett. Azt is tisztázni kellene, hogy melyik a helyes megjelölés az «*úrnő*» vagy az «*úrasszony*». Leányokkal pedig az úri rend fiatal leányainál már megszokott a levélborítékon az «*úrleány*»-nak való címzés. De ha a címzett leányka már közel jár a harmincadik esztendejéhez vagy meg is haladta és a boltban a segéd már «*Nagyságos Asszony*»-nak szólítja, kissé kényelmetlen a levélhordót az «*úrleány*»-hoz küldeni. Nem lehetne a múlt század hetvenes, nyolcvanas

éveiben felkapott «*Úrhölgy*»-et régi jogaiba visszahelyezni az ilyen esetekben?

Valószínű, hogy ezeket azért nem vette fel Kertész Manó ebbe a könyvbe, mert ezek még nem a múlt távlatából bírálhatók el és így nem ebbe a könyvbe valók, hanem egy másikba, melyet kívánom, hogy minél előbb bocsásson a könyvpiacra és mely époly hasznos és elmes legyen, mint a *Szállok az Úrnak!*
FEKETE IGNÁC.

Nyelvújítás és nyelvtörténet. A nyelvújítók, mint ismeretes, új szók alkotásán kívül régieket is felelevenítettek. Van azonban arra is eset, hogy újításnak látszik az, ami nyelvünk régi szókészletéhez tartozik. A *fűzér* pl. a NyUSz. I. kötete szerint Baróti Szabó Dávidtól való, kinél a szó 1792-ben fordul elő «a nép ajkáról véve». A II. kötet azonban arra utal, hogy Pápai Páriz latin-magyar szótárában (1708) megvan már *Linea margaritarum: Fűzött rend gyöngy, Fűzér gyöngy*. (A magyar-latin részben csak a pótlékba került bele.) Van azonban a szóra még régebbi adatom, 1658-ból: Egy arany bogláros és gyöngyes *fűzér*, kiben van boglár 40 (Radvánszky, Magy. Családelet II. 332). Egy nyakra való, 8 *fűzér* gyöngy elegyes öreg szemű gyöngyel. Egy bokor kézre való apró fehér gyöngy; 11 *fűzér* egyikbe-együkbe (1662, Tört. Tár 1880:592).

Másik ilyen szó a *tárcsa* 'Scheibe, Schiessscheibe, Zielscheibe; ein runder Schild, 'Tartsche' SimB. A NyUSz. 1807-ből idézi Baranya vármegye Tiszti Szótárából, de ez is megvan a népnyelvben, s a régi Tájszótár Győr megyéből közli céltábla jelentéssel. A győrmegyei származású Pázmándi Horváth Endre Árpád c. eposzában bizonyára innen vette, bár nála a szó jelentése: 'kisebb szerű paizs: pelta'. Jóval régebbi adat: más két *tárcsa* lövő puská ezüstös 24 frt. (1688, Radvánszky i. m. 389). A szó, mint már Szarvas kimutatta (Nyr. 15:198), a kfn. *tartsche* (*tarsche, tarze*) 'eine Art Schild' átvétele, s innen való a cseh *tarč, terč, tarče*, szlov. *tarča*, lengyel *tarcza*, orosz *tarčъ* is. A német szó az ófrancia *targe* átvétele ez viszont a k.-latin

targa, targia, targea-ból származik. Ez a szó a magyarba is átjött *tárgy* alakban (vö. Szarvas Nyr. 15:196); végső *-a*-ja azért veszett el, mert a nyelvérzék 3. személyű birtokragnak érezte, ily módon tehát a **tárgya*-ból kikövetkeztetett egy *tárgy* nominativust. (Másképp: Melich MNY 10:404). A latin *g* magyar *gy*-re nézve vö. *trágya* < klat. *tragea* (Szarvas Nyr. 11:157). A 16. sz. végéről való Szakácstudományban *tragea* is előfordul: *trageanak* az készítése (Radvánszky: Régi m. szakácskönyvek 294), de vö. *trágát* is csinálj hozzá, gyömbérest (uo. 85).

BEKE ÖDÖN

Szellő. Melich (MNY. 20:44) egy szerkesztői üzenetben azt írja, hogy a *szellő* a *szél* kicsinyítőképzős alakja. Ezt a nézetet magáévá tette Horger is (uo. 22:282). Előttük már mások is gondoltak erre a lehetőségre, de Simonyi a Nyr régi Kérdések és feleletek rovatában (24:583) valószínűbb magyarázatát adta a szónak. A régi nyelvben u. i. a *szellő* mellett *szellet* is gyakori s minthogy ez *at-el* képzős, igéből alkotott főnév, a *szellő* is csak igenév lehet s eredetileg **szelelő* volt. Bizonyítja ezt a *delelő* szó, melynek a Székelyföldön *dellő*, *déllő*, *délő* változatai vannak (vö. a régi nyelvben: egy czorda *deellő* hel' Székely, barmoc *delő* helyéue Vás, *déllőre* Misk., *dellőre* PhilFl. NySz. a marháknak *dellői* 1697 Kecskemét OklSz. Pótl.) A *déllő* alak párja a MA-nél előforduló *szellő*. Hasonló a *béllés*, *bélés* szó, mely a *bélel* ige *-ás* és képzős származéka. A *-t* képzős melléknévi igenévi alak szintén leginkább összevontan használatos: *Beleth* 1516, *bellet* 1544 OklSz. *bellőt* kőntős JordK. *belletten* Pázm. NySz.; főnévi igenév: *béleny* 1549, *Belleni* 1550 OklSz. *béleni* LevT. Nom. NySz.: a palócoknál ma is *béllenyi* Mátra vid. MTsz. Ragozva is: *bell'ük* meg 'béleljük meg' DöbrK 483; *elbélelték* a dolgot: elpalástolták, eltusolták Háromszék m. MTsz. B. Ö.

Vagy és vajjon. A finnugor választó mondatok, mint a vogul nyelv alapján (NyK. 44:11) kimutattam, eredetileg kérdő mondatok voltak, s a magyar *vagy* kötőszó és a *vajjon* kérdőszó is annyiban azonosak, hogy az előbbi eredetileg a *vall* ige felszólító módjának 2. személye volt (**vallj* > **vajj* > *vaj* > *vagy*), az utóbbi pedig ugyanezen ige 3. személye

(*valljon* > *vajjon*). Erre *vall* az a körülmény, hogy az utóbbit a legutóbbi időig két *ll*-el írták, s a *vall* igevel való kapcsolataukra már elöttem is többen gondoltak (vö. MNY. 22:119). Klemm azonban a hosszú *ll*-et utólagos nyúlásnak tartja, s az egyszerű *l*-es írást (*valyon*, *valion* stb.) véli eredetibbnek. Az írás azonban véleményem szerint ezt nem bizonyítja, mert ez csak fonetikus írás, u. i. ha hosszú (geminált) mássalhangzó után még egy mássalhangzó következik, az első mássalhangzó csak röviden hangozhatik, s ha ennek ellenére gyakoribb a két *ll*-el való írás, ez ép annak a jele, hogy ezt tartották etimologikus írásmódnak.¹ Annak a föltevésnek tehát, hogy a *vajjon* és a *vagy* a *van* (*vagyon*) ige *val-* tövének akár felszólító, akár jelentő módú alakja, semmi bizonyítéka nincs (vö. Simonvi MKöt. I. 120, Klemm MNY. 19:112, 22:119).

A választó mondatoknak kérdő mondatokból való származását bizonyítják az ilyen mondatok is: *Két-e vagy három* hatosomba került. Ezt a mondatot a háború alatt jegyeztem föl Veszprémben, de régiségét bizonyítják a köv. adatok: *adoth... szalagha keth ezüsth poharth, týz e vag' týzen eg' kаланth*, eg' ezüsthös keth (1584, Radv. MCsal. III. 127). Enneköm ennek az embernek az apya adoss *lyzen neg' e vag' týzen hat* forýntal, túggya Gergel deak (uo. 128).

Erdekes a köv. adat, melyben a *vagy* kötőszó hiányzik, az első tagon ellenben ki van téve az *-e* kérdőszócška: *igertek hiszem nemelliek in uniuersum niolecz szaze ezer louasigh harom holnapra* (1648, Győri Tört. és Rég Füz. II:187).

B. Ö.

Kandaló-dinnye. Ez az új elnevezés alighanem az óbudai gyümölcsvásárról indult útjára a múlt nyáron. Minthogy a sváb termelő *gandalup*-ot kínál, az érdi gazdánál szekeréről még nagyobb fenszóval dicséri az *Anna-nász* mellett édes, jó *kandaló-dinnyéjét*. És talán mert a kantalupnak a sárgadinnyeroknaitól elütő, testesebb formájára véletlenül illik is, egyre jobban terjed, most már rajta is marad jóhangzású, új és magyaros neve.

JOZEFOVICS SÁRI.

¹ Az *llj* és az *lj* hasonulása is egyformán *l'l* vagy *jj*; pl. *alja* > *ajja*, *állja* > *ájja*.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként a nagy szünetet kivéve	Felelős szerkesztő és kiadó BALASSA JÓZSEF	Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest V. Klotild ucca 10/A.
--	--	--

ŐSI MAGYAR SZERSZÁMNEVEK.

Írta: **Munkácsi Bernát.**

A magyar műveltségsszók eredetét kutatva feltűnik, hogy a fa-, érc- és bőrmunkákhoz alkalmazott szerszámok nevei közt nincsenek régi török elemek, noha tudvalevő, hogy e török jövevényszók fogalmi köre bőven kiterjed a házi és mezei élet sok ágára. Az EtSz. ugyan ilyennek tekinti a török eredetű *balta* szót, melyről azt írja (261. l.), hogy „valószínűleg török jövevényszavaink honfoglaláselőtti vagy kún-besenyő rétegéhez tartozik”; ámde e szó köznév gyanánt csakis a török hódoltság kora óta van igazolva, tehát nyilván az oszm. *balta* egyenes vagy (délszláv úton) közvetett átvétele, amint az oszmanliból került e szó a balkáni meg az orosz és lengyel nyelvekbe. Szintígy kevésbé megbízható a török eredetű *bicsak* régisége, melynek legkorábbi köznévi adatát az OklSz. 1505-ből idézi s melyről az EtSz. is megállapítja, hogy „hangtani kriterium híján nem lehet eldönteni, hogy régi bolgár-török, ill. kún vagy újabb, szerb közvetítéssel került oszmanli jövevényszó-e?” s hozzáveti, hogy „ez utóbbi valószínűbb” (394-5. l.).

A régi magyar szerszámnevek eredetének vizsgálata a török nyelvi hatást jóval megelőző ősiségbe vezet. Ezek jó részben csak névszói képzései az illető munkát jelző igeszóknak, mint *ásó*, *véső*, *fúró* az *ás*, *vés*, *fúr* igék mellett, továbbá a régi *verő* 'malleus' (*kő-v.*, *vas-v.*), a szlávból eredt *kalapács* törzsökös magyar neve (NySz., OklSz.), *fogó* 'forceps' (*szén-f.*, *harapó-f.*), a kovács *üllő* (*üilő*) 'incus' és *fúvó* 'follis' szerszámai, valamint a *tű* (*tő*), mely mint Szarvas Gábor kimutatta (Nyr. 21:193), a szegeződik, fúródik (infigitur) jelentésű régi *töv-ik* származéka (<**tövő*). Hasonlóan képzett szerszámnevek a közeli rokon nyelvekben: vogul *sayrap*, *sajrap*, lozvai *šaurap* 'fejsze' a *sayri*, *sajri*, *šauri* 'vág, metsz' (~ magy. *sér*, *sér-t*) igéből, vog. *vāŋxap*, *vōŋxap* 'kalapács' a *vāŋxi*, *vōŋxi* 'út, vág' (~ magy. *vág*), vog. *jüntap*, osztják *jontap*, déli o. *jəntap* a vog. *jūnti* 'varr', vog. *pūtəp* 'szigony' a *pūti* 'bök, döf', vog. *pāsiltəp* 'fúró' a *pāsīi* 'fúr', osztj. *voltəp* 'gyalu' a *volt-* 'gyalúlni' igéből — mindannyi a *-p* (~ magy. *-ó*, *-ő*) élő igenév-képzővel.

Ugyanily igei származéknak magyarázzák Budenz (MUGSz. 298), Setälä (FUF. II:259) és Paasonen (Die fugr. s-laute, 57)

a 'hornyoló, vályuzó, horgas fejszét' jelentő magyar *szalu*, *szalú* szerszámnevet (melyből *szalúl*, székely *szalval* 'hornyol'): még pedig a Mester a tájnyelvi *szil*, *szíl* 'vág, hasít, farag' (innen: *szilánk* s *szilák*, *szilat* 'szelet, darab' stb.) változatának véve a *szal-ú* alap-részét, az utóbbiak pedig ezt a finn *salva-* 'vágni, ácsolni, herélni', cserem. *šul-* 'vágni', mord. *šalgo-*, *šalgž-* 'szűrni' igékkel egyeztetve. Hozzávonják ezekhez még az ugyancsak 'szalut' jelentő déli osztják *sōyāt*, *sūyāl* (Karj., Ostj. Lautgesch. 100), *sōχāt*, *sūnl* (Paas.) szerszámnevet, mellyel a *szalu*-t már régebben (NyK. 25:270) magam is egybevetettem. Melich meg is találta a *szil* igének azt a változatát, melyet Budenz a *szalu* alapján föltett, a Schlägli Szój. *zollot caro*: 'colupna' adatában (1089. sz.), melyet a Besztercei Szój. megfelelő helyén *zulach* olv. *szulák* ('faoszlop, culáp, cölöp') helyettesít. E szerint a Schl. Szój. idézett adata a. m. 'szollott karó', vagyis 'szilott (hasított, faragott gyalúlt) karó' (MNY. XI, 414).

Budenz szerint (MUGSz. 298) a *szalu*-nak „egész alakjával és jelentésével nagyon szoros párja” a *gyalu* (tájnyelvi *gyaló*), melynek alaprésze s föltehető eredeti hangzása kitetszik a palócvidéki *gyalló* változatból s a *gyallani*, *gyarol* 'gyalúl' igezőből (vö. *szöllő*, *szőlő* ~ csuv. *širla* 'bogyó'; *gyarló* és *gyalló*). Az így kifejlő törésszel, mint már Gombocz észrevette (Nyr. 29:55), egyezik a 'gyalu' vogul neve: északi *jor*, kondai *jår*, tavdai *jar*, lozvai *jara*, pelimi *jārä* (or. *strug* és *skobel*'), mely mellett igei alakok: É. *jor̄i*, L. *jårri*, *jarri*, T. *jark'ant* 'gyalúl' (or. *stružit*) és *jor̄äti*, *jar̄äti*, *jarati* 'késsel símára farag' (or. *skolbit*), K. *jårti* id. (ebből: K. *jårtul*, L. *jartul* 'gyaluforgács').

Igei töből alkotott szerszámnev továbbá a *sulyok* (tájnyelvi *sujok*, *suk*) 'fistuca, tudes', melyet Budenz (MUGSz. 356), a *sujt* képzésének magyaráz. Mint az OklSz. adataiból látjuk, a *sulyok* régente nem csak fából, hanem vasból is készült (*was swlyok*, Vna particula ferri *Swlyok* vocata) s Katona Lajos kimutatja (MNY. II, 278), hogy az ÉrsC. két helyen e szóval az eredeti latin szöveg 'malleus' szavát fordítja. Ez volt tehát a később németből került *pöröly*-nek eredeti magyar szava.

Nem jelzős kifejezés, hanem eredettől fogva sajátos nevező szó az *ék*. A kőkorszak e legegyszerűbb s szükség szerint több más szerszámot (fejszét, szöget, kést) pótló eszköznek nevével egyeztethetők az északi osztják *lor̄k*, kazymi *lor̄k'*, demjankai *tor̄k*, szurguti *ior̄k'* (Karj. id. m. 80), kondai *tör̄k*, jugáni *Lör̄k* (Paas. Ostj. Wb. 262) 'faszög, ék, cövek', melyhez Setälä szerint (FUF. II:255) a lapp *sagge* 'paxillus, acus reticularia', kolai lapp *sār̄ke* 'Pflock, Zwecke' s finn *sänki* 'Stoppel' is tartoznak. E szóegyeztetést ajánlják a szókezdet szabályszerű s az *öl* 'sinus' (~ osztj. *löl*, *Λολ*, *tät*, *iol* ~ lapp *salla*, finn *syle-*), *ín*, *olvad*, *epe*, *ér* stb. szókban is mutatkozó hangmegfelelése (l. Szinnyei, MNYhas.⁷, 26), az osztják alak föltehető eredeti magashangúsága (vö. mint hasonló példákat: osztj. *soy* 'Ecke, Winkel' ~ magy. *szög*, *szög* 'angulus'; *moṇ* és *meṇ* 'wir' ~ m. *mi*; *koṭ* 'Zwischenraum' ~ m. *köz*, vog.

kyät'l, *kyot'l*; *kontš*, *koš*, *kos* 'Nagel, Klaue' ~ vog. *kyänš*, *kyons* Karj. id. m. 84, 82, 79) s a rokon nyelvek *ŋk* hangcsoportjának oly egyszerűsítése (*ŋk* > *k*), aminővel az EtSz. az *akar* ~ osztj. *aŋkarmə*-, vog. *aŋkyərmät*- 'blicken, hinschauen' igét magyarázza (vö. ez utóbbihoz még Gombocz egyéb idevágó adatait, Nyk. 39,239). Minthogy ezek szerint az *ék* szó eredetét a magyar nyelv ősi talaján is megfejtethetjük, annak fölvételére, hogy a kaukázusi nyelvek köréből való átvétel volna (ÁKE. 223), többé nem szorulunk.

Ha figyelembe vesszük, hogy a mai vas- és acélszerszámok is mily könnyen kopnak, tompulnak és csorbulnak, elképzelhetjük, hogy mennyi vesződsége lehetett a kőkorszakbeli embernek az ő kovából készült, de mindamellettn nagyon törekeny ékével, késével s fejszéjével, melyeket folyton javítania s élesítenie kellett. Igen érthető ennél fogva, hogy a *fen*-, *fen-kő* és *kőszörű* (rég *keszerő* OklSz.) szavak ősisége belenyúlik a rokon nyelvekkel való közösség időszakába, amennyiben egybetartoznak velük a votj. *penon* 'Schleifstein' (a nom. verb. -on képzővel MUGSz. 512) s kondai vogul *pānli* 'fen' (*käsi p.* 'kést fen'), *poānmäl* 'fenkő' (or. *brus*; NyK. 25,258); másrészt a tavidai vogul *kes* -: *kesin ku* 'fenkő' (Nyk. 25 : 261) s zürjén *kesli*- 'schleifen, schärfen' (Wied.; MUGSz. 47). Kiemelendő jelenség, hogy nyelvünkben az 'acies'-nek külön szava van, az *él*, melyet Budenz (MUGSz. 773) az ugyancsak 'él' jelentésű vog. *elmi* (tavidai *iləm*, kondai *iləm*) szóval rokonít. Nem magától értetődő az ily sajátos nevezet, mert íme a németben 'Schärfe Schneide' származékszavak, a törökben *qiliçin jüzi* 'a kard éle' tdk. az 'arca' (KSz. 12 : 352) s a héberben a 'kard élének' jelzése: 'a kard szája' (*pī hereb'*), a 'kétélű kard'-é: 'szájak kardja' (*hereb' pījjot'* Péld. 5, 4).

Az eddig elősorolt, bizonyára legrégibb korokból eredő szerszámnevekhez képest egy fejlettebb műveltségi állapot külső hatásának nyomait tükrözik azok a magyar szerszámnevek, melyeknek a rokon nyelvekben esetleg mutatkozó kapcsolatain kívül indoiráni nyelvekben találhatók egyezései, melyek tehát valójában ősi jövevényszók. Megemlítjük itt elsőben, hogy maga a szerszámmal dolgozó „műves“ munkájának s alkotásának külön kifejezése, a *mű* (rég *mi* és tájnyelvi *mí*, *mé*; tő: *müve*-, *mive*-) 'opus, opificium' szó is ezek sorába tartozik; amennyiben eredetije az osztét *mī*, (nyugati o.) *miyā* 'mű, dolog'¹ szóban jelentkezik, amint ezt már „Alán nyelv-

¹ Arthur Christensen „Textes Ossètes“ (1921) művének szójegyzékében: *mī* 'affaire, action', *mī kənən* 'travailler, être occupé'; Miller-Freiman szótárában (816): *mī*, dig. *miyā* 'Sache, Ding, Tat', *mī kənən* 'arbeiten, an die Arbeit gehen' [*kənən* 'tun, handeln'], *migānən* 'Werkzeug, Gefäss, Waffe'; „Blüten der ossetischen Volksdichtung“ (1932) c. kiadványom egyik szövegében (80, 81. l.): *cə mī bā-kəttai?* 'was (was für eine Handlung) hast du getan?' Wichmann a magy. *mű* szót a zürj. *mog*, votj. *mug* 'ügy dolog, foglalkozás' szóval egyezteti (FUF. 14:95); ámde ez hangtani nehézségbe ütközik, mert permi szóvégi -g-nek a magyarban is -g (< *ŋg) a megfelelője (pl. m. *mög*, *mög* s votj. *mog* 'mögöttem fekvő, utamtól oldalt eső hely' s lpN. *māŋŋāi* 'mögé'), míg a magyar -ő, -ű szóvégzetnek -ŋ (> -n, -m) a permi változata (pl. *fő*, *fé* s votj. *puŋ*, *pum*, zürj. *pom* 'vég'; l. Szinnyei, MNyhas⁷. 39, 48).

emlékek szókincsünkben“ c. régi dolgozatomban (Ethn. 1893, XV: 11) volt alkalmam kimutatni. Ily módon derül ki alán eredete² a 'reszelő' jelentésű székely *resz* (MTjsz) szerszámnévnek is, melyből a köznyelvi *reszel* ige s az ebből tovább képzett *reszelő* 'lima' meg *reszelék* és *reszelés* (NytSz.) alakultak. Pontosan egyezik ugyanis a *resz* szóval az oszét *räs* (plur. -*tä*) 'Feile, Sägefeile' (Miller-Freiman, Ossetisch-russisch-deutsches Wb. 1001).

Két szerszám magyar nevének kapcsolatai egyfelől a rokon nyelvekben, másfelől az óindben találhatók, ezek a *szeg*, *szög* 'clavus' és az *ár* 'subula'. Az előbbinek megfelelői: vogul *sänku*, *san̄ku*, *sön̄ku*, 'ék, cövek, faszög', a votják *čog*, *čog* 'cövek, faszög' stb. ~ óind *čan̄kū-* (nom.-űš) 'spitzer Pfahl, Holznagel' stb. (l. ÁKE. 565), melyekben a szabályos szókezdő (árja *ś* > magy., vog. *s*, votj. *č*) és szóbelseji (*ŋk* > magy., votj. *g*) hangváltozások mellett figyelemreméltó az árja *a* tőhangszóval szemben álló finn-magyar *ä* (> *ë*, *ö*); amennyiben ez a hangviszony egyik feltűnő sajátága a finn-magyar nyelvek indo-iráni jövevényszavainak a régibb s újabb történeti rétegekben egyaránt³ (pl. a rokon nyelvekben elterjedt *név*, *méz*, *üsző*, *hét*, *vezet* s a kis területen ismert *vért*, *méreg*, *részeg*, *éveg* > *üveg* eseteiben; l. Népélet 1931. évf. 4). Az *ár* szerszámnév rokonsága: finn, észt *ora*, (notozeroi) lapp *ua:rr*, mord. *ura*, uro 'ár' stb. ~ óind *ārā* 'Ahle, Pfriem' (= ófeln. *āla* stb.; l. ÁKE.

² Hogy az alánok, illetve jászok az oszétok elődei, Wsewolod Miller kutatásaira támaszkodva ugyanott (4-7. l.) tárgyaltam. Újabban Max Vasmer állítja össze az erre vonatkozó bizonyítékokat „Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Die Iranier in Südrussland“ (1923) c. művében (27-29). Döntő jelentőségű e tárgyban az a pár szóból álló *alán* szöveg, melyet Moravcsik Gyula „Barbarische Sprachreste in der Theogonie des Tzetzes“ címmel a „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher“ VII. kötetében (1930) közöl. Ebben Joannes Tzetzes ismert bizánci író (XII. sz.) Manuel császár sógornője előtt avval hivalkodik, hogy ő minden nemzetiségű idegent²a maga nyelvén tud köszönteni: a szítyát szittyául, a perzsát perzsául, az alánt alánul stb. s hangzik az *alán* köszöntés eleje a következőképpen: ταπαρχᾶς μέμφιλι... s meg is magyarázza, hogy az első szónak pontos értelme görögül: καλή ἡμέρα σου! s a második: αὐθεντία μου. Nyomban ráismerünk, hogy az első szó az oszét *dä bōn xorz* [*ua*]! 'a te napod jó [legyen]!' köszöntés, a második az oszét *mē-fsīnə* 'meae dominae' megszólítás.

³ Melich János a perzsa eredetű *nemez* (< ujper. *nāmād*, *namad*) szóról írt cikkében (MNY. 26, 366) hiteles nyelvtörténeti adattal is igazolja, hogy az *a* > *ä* hangváltozás, melyről a közfelfogás azt tartja, hogy az uj perzsa nyelv alakulásának koránál, vagyis a IX. századnál nem régibb, megvolt már a Kr. u. III–IV. században. Ez az adat a pontusi görög feliratokban előkerülő „barbár“ személynevek közt a 'Ιέζαχος s 'Ιέζραχος változata, mely nevek előrészét Ws. Miller a pahlavi *yazd* 'isten' (ujper. *yazdān*), avesztai *yazata*- 'tiszteltetreméltó; szellem' szóval magyarázza (Die Sprache der Osseten, 6. l.). Max Vasmer fent idézett művének szarmát szójegyzékében (38. l.) ugyanily jelentőségű adat egy alán fejedelemnek *Eochar* neve, mely Miller szerint az oszét *yāu* 'köles' = avesztai *yava*- 'Feldfrucht' és az oszét *χuar*, *χor* szónak, a *χuārun*, *χārən* 'enni' ige névszó gyanánt használt törészenek összetétele. A szkitháknak még régibb korából való ily adatok (uo. 13, 68): Ἐνάρης οἱ ἀνδρόγυννοι παρὰ Σκύθαις; (Herod. I, 105; IV, 67), melyet Miller az *a-narya* 'unmännlich' (*a*- privativum + *nara*- 'Mann' melléknévi képzése) szóval magyaráz (Ossetica III, 132) és Γέππος, mely egy folyónak a neve a Dniepertől keletre (Herod. IV, 53, 56). A Γέπποι táján vannak a szkitha királysírok s maga a folyónév Vasmer szerint az iráni *garah-* 'Schlund, Strudel' szónak

137).⁴ A rokon nyelvekben hasonlóképp indo-iráni nyelvekből került szerszám-nevek: finn *vasara*, észt *vazar* 'kalapács', mord. *vižir*, *užer* 'fejsze' stb. ~ avesztai *vazra* (nom.-ō), pahl. *vazr* 'Keule', óind. *vādžra*- (nom. -as, -am) 'Donnerkeil' (KSz. 4,379); cserem. *üš* 'bunkó, sulyok, kalapács' ~ óind *vāci* 'Axt' (uo. 378); vogul *šāk*, 'šoak' 'kalapács, sulyok' ~ avesztai *čaku*- 'Hammer' (Hübschmann, Pers. Stud. 52; O. Schrader, Reallex. 326).

A legfontosabb házi és erdei szerszám *kés* nevének másai a rokon nyelvekben: osztják (északi) *keši*, *kesi* (Ahlqu.), *kēži* (Pápay), *kēži*, *kēzi* (Karj. Ostj. Lautg. 162), (déli) *kētšə*, jugani *kōttšəγ* (Paas. Osti. Wb. 79); vogul (északi) *käsäi*, *kasäi*, (kondai) *käsi* id.; cseremis *küzö*, *kizä* id. További kapcsolata e szónak sejthető a kelet-iráni *vaχī* nyelvjárás *kōž* 'kés' szavában, mi korántsem annyira meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy több más ily szoros egyezés is kimutatható a finn-magyar és pamiri nyelvek között, pl. finn *petkel*, mord. *p'et'k'el* ' (mozsár-)törő, zúzó' ~ sariqōli *petgāl* 'Hammer, Holzschlägel'; mord. *čuž*, *šuž*, cserem. *šož* 'árpa' ~ sariqōli *čüšdž*, *šiyni čušadž* 'Gerste, Korn'; vogul *sāk* 'gyöngy' ~ *vaχī satk* 'Korall, Schmuck, Zierrat' (~ óind *saktā*- 'Gehänge'), vogul *mūtrā* 'varázserő' ~ *vaχī mutr* 'Zauberformel' (~ avesztai *maθa*- 'heiliges Wort', óind *mántra*- 'Zauberspruch') stb. (l. KSz. 4:380-1) s ezeket Jacobsohn (id. m. 218, 235) azon a történeti alapon magyarázza, hogy a keletiráni törzsek a pontusi szkithákkal a mai kirgiz-turkomán pusztaságot elfoglaló szakák útján állandó érintkezésben voltak. Ez alapon, vagyis a nyugati szkithák közvető szerepének

oly alkalmazása volna, mint amilyen a kis-orosz *h'irlo* 'Mündung eines Flusses' (egyh. szl. *grblo* 'Kehle', Berneke EtWb. 369). Megjegyzem itt, hogy személyes megfigyelésem szerint az osztét *ä*-t vidékenként oly nyíltan ejtik, hogy csaknem *a*-nak hangzik. Irja is Miller (Spr. d. Osseten, 12): „*ä* steht zwischen offenem *a* und offenem *e*, aber näher dem ersteren (*ae*² bei Sievers-Bell), so dass es einem fremden Ohr nicht immer gelingt, *ä* von *a* zu unterscheiden. In manchen Fällen, wo Sjögren *a* gehört und geschrieben, schreiben die Osseten *ä*." A pontusi görög feliratok iráni tulajdonneveiben is bizonyára sokszor jelzi az első szótag *α* betűje az ily igen nyílt *ä* hangot.

⁴ Az EtSz. szerint az *ár* 'subula' szónak egybevetését az óind *ārā* szóval „valószínűtlenné teszi a vocalismus eltérése”, amennyiben t. i. a finn és mordvin alakok tőhangzója eredeti **o*. Ámde a magyar és óind szavak szoros alaki és jelentésbeli egyezése nem lehet merő véletlen akkor sem, ha a rokon nyelvi megfelelők tőhangzója könnyen megérthető csekély fokban eltér. Különösen számottevő az ily egyezés, midőn hasonló hangviszony más példákkal is igazolható, aminők a jelen esetben: *árva* ~ finn *orpo*, mord. *uros* id. ~ óind *ārbha*- 'klein, schwach, Kind' (~ gör. *ὀρφανός*, lat. *orbus*); *ág* ~ finn *onki* 'halászhorog' stb. ~ óind *ānka*- 'Haken' stb.; *ház* (*haz-a*, *hon-u*) ~ finn *kota* 'casa', észt *koda*, mord. *kudo* 'ház' stb. ~ avesztai *kala*- 'Haus' stb. (l. ÁKE. 118, 145, 332). Az EtSz. az *ág* szó egybevetését a jelzett óind megfelelővel nem is kifogásolja (bár megjegyzi, hogy „a fgr. és idg. alakok viszonya nincs tisztázva”), az *árva* szónál pedig meg is találja nyitját a hangzók eltéréseinek abban, hogy „a fgr. szavak forrása egy *o*-vocalismusos idg. szóalak volt”. H. Jacobsohn „Arier u. Ugrofinnen” munkájában (51—52) az *ár* és rokon nyelvi megfelelőinek tőhangzóbeli eltéréseit egy ősiráni *ō* alaphang fölvételével magyarázza. Nézetem szerint egyszerűbben megoldható a kérdés annak felvételével, hogy a magyar és finn-mordvin alakok eltérése ugyanazon árja (iráni) szónak két nyelvjárásból való átvételén alapul, amint e fölvételre az indo-iráni jövevényszók más eseteiben is rá vagyunk utalva.

fölvételével érthetővé válik, hogy a *kés* szónak kaukázusi nyelvekben is mutatkoznak kapcsolatai, aminők a szvanét *gäč*, arcsin *kos* 'kés' (Dirr) stb. (l. ÁKE. 405-6).

Homályba vész eredete a *fejsze* (régí és dial. *fejszi*) szerszámnévnek is, melynek egyező mását nem ismerjük sem a rokon, sem az őskorbeli környező nyelvekből. Magyarozatát a tavdai vogul *pöist*, *päst* 'fejsze' szóra való utalással kíséreltem meg (ÁKE. 264), mely a lozvai vogul *ist* 'cövek, szög' (<*ék'; v. ö. kauk.: avar *ist'i* 'fejsze') meg a vogul fanevek (pl. TV. *saltpä* = LV. *sölt-jij* 'hársfa', PV. *tippe* = ÉV. *tip-jij* 'fűzfa', ÉV. *ulpä* 'pinus cembra': vö. PV. *ul* id.) végzetében mutatkozó s föltehetőleg 'fa' jelentésű *-pä*, *-pe*, *-pä* (s finn *puu*, cserem., zürj., votj. *pu*, magy. *fa*) szó összetételének látszik, úgy hogy *pö-ist* voltaképp ezt jelentené: 'fás (fanyeles) ék', amint hogy a fejszének ősi alakja a fanyélhez erősített kőék. Ugyanily módon képzelhető a *fejsze* is összetételnek, melynek előrésze szintén a *fa* szónak hangrendileg illeszkedett változata s egy különben nem igazolható 'ék' jelentésű szó, melyre a cserem. *iske*, *isko* 'ék, szög' szó enged következtetést. A föltevésnek ily csoportosítása természetesen nem világos látás, de az „elhomályosult összetételek” gyakran szerepelnek szófejtéseinkben, nem ritkán pusztán a nyelvhasználat adataira támaszkodva, mint pl. a *férj* (s cserem. *pu-erga* 'férfi'), *nép* (s votj. *nij-pi* 'gyermek', tkp. 'leány -fiú') s *ifju* ('é-fiu, ija-fija' s vog. *āyi-pij* 'gyermek', tkp. 'leány-fiú') szók eseteiben.

Még szólanunk kell a *fűrészről*, mely szónak szintén nem ismerjük egyező mását a rokon s az egykori környező nyelvekben; sőt az északi vogulok ennek a szerszámnak alkalmazásához még a múlt század utóján is kevéssé értettek. Élénk emlékezetemben van vogul tanulmányutam idejéből (1888-9), hogy midőn a felsőlozvai voguloknak lisztszállító ladikjuk bővítése céljából két vastag deszkára volt szükségük, ezeket nem fűrészszel állították elő, hanem olyképp, hogy ledöntvén két óriási fenyőt, ezeknek oldalait két ember szekercével napokon át addig faragta, míg középrészük a kívánt deszka mértékére nem fogyatkozott. Nincs is más szó a 'fűrész'-re a vogulban és osztjákban, mint az orosz *pila*⁵, mely a fűrészben kívül a 'reszelőt, ráspolyt' is jelenti. Az értelem e határozatlan voltára utalva figyelmeztet Schrader a fűrészről szóló cikkében (Reallex. 699): „Sucht man nach einer vorhistorischen Gle-

⁵ Ahlqvist vogul szótárában találjuk ugyan ezt az adatot: *küärpen* 'Säge', *küärpentam* 'sägen', de az értelem meghatározása e szónál tévedésen alapul. Reguly szótári jegyzetei közt t. i. a megfelelő szó: *korpin* 'raspel, feile' (*küt urp k* 'két oldalas ráspoly', *korom urp k* 'három o. r. '), *korpiñti* 'raspeln' (*ñalom korpiñtilem* 'Pfeil raspeln'). A magam jegyzése: ÉV. *korpin* 'ráspoly' (or. *podpilok*), *korpiñal kēr korpiñtañ v. sartañ* 'a ráspolyal vasat ráspolyoznak' v. 'dörgölnek', L., P. *kuärpiñ- kuärpiñti*. A *kuärpiñ*, *korpin* valószínűleg zürjénből való átvétel, amennyiben zürj. *kört-piñ* a. m. 'vasfog', bár Wiedemann és Lytkin zürjén szótáraiban ezt a szót nem találjuk. Hogy Ahlqvist 'Säge' jelentéssel fordítja, annak az oka, hogy vogul tolmácsa a tőle kért or. *pila* szót 'ráspolyra' értette, míg Ahlq. nála ez orosz szóval a 'fűrész' vogul nevét tudakolta.

chung für diesen Begriff, so wird man gut tun, zur Vergleichung auch die Namen der *Feile* heranzuziehen, da diese mit ihren feineren Zähnen der alten Feuerstein-Säge entschieden näher kommt als die eigentliche Säge“. Ez ujjmutatás nyomán önkénytelenül gondolunk arra, hogy a *fűrész* (rég *fírész*, *fírész*, *fűrész* OklSz.) szónak utórésze is nagyon hasonlít a fent említett *resz* ‘reszelő’ szóhoz s ez annál figyelemreméltóbb, minthogy a Tájszótár szerint a széke-lyeknél a *fűrész* nem éppen ‘serra’, hanem ‘vágó eszköz, mellyel a fűrész fogait élesítik’, tehát reszelő, ráspolyféle szerszám, amint a szláv *pila* is ‘fűrész’ meg ‘reszelő’ (miért is az oroszban a ‘reszelő’, illetve ‘ráspoly’ szabatosabb megnevezésére a határzós *na-pilok* és *pod-pilok* kifejezéseket alkalmazzák). Sejthető ezek alapján, hogy a *fűrész* is elhomályosult összetétel, mint a *fejsze*. Giesswein Sándornak azt a nézetét, mely szerint e szavunk németből eredt átvétel volna⁶ annál kevésbé tartjuk elfogadhatónak, minthogy e szónak már 1211-ből van hiteles adata, még pedig helynévben (*Furizuelgi* OklSz.).

A szerszámokat összefoglalóan jelző régimagyar szó az *ágyú* (rég *áldé*, *álgýó*, *álgýu*, *ányu*), melynek régi értelme nemcsak ‘bombarda, tormentum’, hanem általában ‘instrumentum’, mint pl. a CornC. e sokszor idézett mondatában: „Fel kelenek az halottak, ky mynd fel veue kezeben ev *algyujat*, mynemeo myes volt ez velagon: az kapasok ragadak kappayokat, asoyokat, chepeket, lapatyokat“ (NySz.; Simonyi, Nyr. 43, 387). Végzete a *gyalu* és *szalu* szerszámnevekre emlékeztet s számba véve az *áldé* változatot is (mely a *sarkantyú*, *pattyantyú* ∞ *nté* hangviszonyával magyarázható) bizonyára igenévi képzés (Zolnai, Nyr. 39:469). Az alapszó eredeti értelme még nincs kellő biztossággal tisztázva (l. ÁKE. 125). Egy másik hasonértelmű régi szó a *szër* (pl. *műszer* ‘instrumentum’), melynek messze elterjedt kapcsolatai a rokon nyelvekben: vog. *sər*, *sír*, *šir* ‘Art, Weise; Gattung; Sitte, Gewohnheit’, osztj. *sir* (*sir*, *sir*’ stb. Karj. id. m. 214) id., zürj. *šer* ‘Gewohnheit, Sitte, Weise, lapp *čaerdda*, *čaerd* ‘species, genus, mos, modus’ (Paas., Fugr. s-laute 107), cser. *sər*, *šər* ‘Charakter, Art, Gewohnheit, Weise; Bau (z. B. einer Maschine’ Wichmann, FUF. VI:23), továbbá szamojéd *šer*, *sier* ‘Sache; Art, Weise’ (Paas., Fugr.-sam. Lautgesch. 214). Az indo-iráni nyelvekben is vannak e szónak egyezései, még pedig a lappban mutatkozó teljesebb végzettel: avesztai *sarəda-* ‘Art, Gattung’ stb. ∞ óind *čārdha-* ‘Shar’ (ÁKE. 572). A kopott végzetű rokon nyelvi alakok szemben a lapp változattal, különböző iráni (szkitha) nyelvjárásból való eredet fölvetelére utalnak (vö. a hangviszonyra nézve: vog. *kēr* ∞ osztj. *karta*, zürj. *kört*, votj. *kort* ‘vas’ úgy mint kurd *kēr*, *kīr*, szangliői *kir* ∞ ujper. *kārd* ‘kés’; l. ÁKE. 391, 572). E fölvetelt nem aka-

⁶ L. „Adalékok német jövevényszavainkhoz“ c. cikkében (Nyr. 30, 468): „*fűrész* ... *fraise*? francia szó (‘runde Feile’). Német-Svájcban és Vorarlbergben e szót a nép száján (kiejtve *fréze*, *fréz*) hallottam s midőn kérdeztem mit értenek rajta, azt mondták: *eine kleine Säge*.“

dályozza az a körülmény, hogy a *szer* egyező mása a szamojéd nyelvekben is jelentkezik; mert ez szemmel láthatólag zürjénből való jövevényszó, tehát nem a finn-magyar és szamojéd nyelvek közösségének őskorából való (l. H. Jacobsohn, Arier u. Ugrofinnen 129). — Az 'instrumentum' jelentésű régi *szer* szót fölváltja a nyelvtörténet folyamán a *szer-szám*, melynek utótagja már a bolgár-török eredetű *szám* (csuv. *sum* s köztörök *san*), de nem ennek közönséges 'numerus' jelentésében, hanem abban, mely a *számot vet* 'megfontol' kifejezésből érthető (vö. török *san*- 'denken, überlegen', csuvas Paas. *syn*- 'wünschen, wollen' > magy. *szán*-).

Az együttesen vizsgált régi magyar szerszámnevek mintegy vázlatban mutatják elénk műveltségi állapotát és fejlődését egy szkitha környezetben élő ősnépnek, melynek társadalmi eszményei olyan mitikai alakok lehettek, mint „a vasverő Ilmarinen“, a világboldogító szampó „főkovácsa“ s mint az Égatya, Numi Târəm, ki a vogul ének szerint „nyusztfogó hét, vadfogó hét sok vadász-hurokját készíti, vízi hét halászszeresét készíti“, majd „hegye törött sok törővasat, éle törött sok tompa szerszámot, sokat gyűjt össze; vasláncos jeles házat, ezüzláncos jeles házat út fel: húsos hét folyamán, csontos hét folyamán így foglalkozik“ (VogNpk. I:0312, 0327).

A MAGYAR VEZETÉKNEVEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Írta : Kertész Manó.

Minden európai nyelvvel ellentétben a magyar a vezetéknévét a keresztnév elé teszi. *Finnugor jelzős szerkezetek* című munkámban (U. F. 17. sz.) több rokonnyelv tanúságtétele segítségével kimutattam nyelvünk e szórendi sajátágának ősrégi voltát. Tanulmányomban annak a megállapítására is kísérletet tettem, hogyan lesz a vezetéknév ősből, az eredetileg nemzedékről nemzedékre változó megkülönböztető jelzőből változatlanul öröklődő, valóságos vezetéknév. Most e kérdésre vonatkozó néhány újabb megfigyelésemet szeretném közölni. Hogy mikor lesz a megkülönböztető jelzőből valóságos vezetéknév, azt bajos pontosan megállapítani, mert társadalmi és nyelvtörténeti jelenségeket nem lehet *in statu nascendi* megfigyelni. E téren kétségtelenül sokat tehetnének a középkori magyar oklevelek bűvárai, ha megállapítanák, hogy például az *Istvánffy*-, *Mihályffy*-, *Pálffy*-családokat, akiknek ősei között bizonyára nem egy «Iván fia», «Péter fia», «Bors fia», vagy egyéb «fia» is van, melyik nemzedéküktől fogva nevezik mai nevükön. Mert kétségtelen, hogy a társadalom felső rétege korábban jut állandó vezetéknévhez, mint a «szegénység», a jobbágy. A XVI. század magyar emlékei arra tanítanak bennünket, hogy ekkor már minden nemesembernek van vezetéknéve, míg a jobbágyot ekkor is csak keresztnévén emlegetik. Ám a nemesség élőlőszóbeli és írásbeli gyakorlatában van egy sajátágos szokás, amely azt gyaníttatja velünk, hogy a nemesi vezetéknév is még

inkább csak a hivatalos használatra való. E tekintetben patriarchális viszonyokra mutat az, hogy például Pétervárady Balázs jászói prépostról levélben csak mint «*Balas vram*»-ról szólnak. (Levt. Közl. 4:116, 1546-ból), Majláth István pedig «*Myhal wramat* az Mwkaczy porkolabot» emlegeti és csak e kornak egy tudós ismerője világosít fel bennünket arról, hogy Büdy Mihály beregmegyei főispánt érti (Mályusz, Levt. Közl. 4:96, 1546-ból); ugyan csak Büdy Mihály az az «*atyamfya Mihal wram*, akiről Kávássy Kristóf szól (uo. 103), ezt viszont csak «*atyamfya Crystof wram*»-nak emlegeti Büdy Mihály (uo. 101). E szokás elterjedt voltának bizonyítékait ezrével lehetne felsorakoztatni a XVI. század leveleiből; hasonlóképpen se szeri, se száma az olyan fordulatnak, melyben a levélíró keresztnévén nevez meg valakit, azután a keresztnévet a vezetéknevvel együtt megismétli: «*ferench vram, sennyey ferench*» (uo. 4:115, 1546-ból); «*ianos vram, paxy ianos*» (uo. 2:62, 1543-ból); ezzel az ismétléssel a XVI. század magyarja vagy a félreértést akarja elkerülni, vagy pedig csupán a vezetékevek egyre erősödő divatjának hódol.

Jobbágynak, vagy nem-nemeseknek ez időben jobbra még nincs is vezetéknévük; ezeket mindig csak így emlegetik a kor írásai: «*gergely lovas legény*», «*Pal deak*», «*Andras deak*» (Tört. Tár 1879. évf. 578. 1586-ból), «*Jakabnak az zakacsnak*», «*Peter kovacczal*» (uo. 581), «*balas ispan*» (Levt. Közl. 2:66, 1543-ból), «*Marthon porkolab*» (uo. 4:109, 1546-ból). Nyilván a jobbági származás jele, hogyha valakit urak között vezetéknév nélkül említnek ilyenformán: «*My hamvay gyewrgy, Haller Peter Zebeny kyrál byro, Thamas dyak, Cswkas gyewrgy*», viszont nemesi vér lehet az ugyanebben az írásban szereplő «*Bathay Janos Deak*» (uo. 1881. évf. 1559-ből).

Már említett munkámban is foglalkoztam a mesterséget jelentő vezetékevek kialakulásával. Felhoztam, hogy 1563-ban a váradi ötvöscéhnek Gywlay Ewtves Ferencz és Athynay Ewtves Márton a képviselői.¹⁾ Kassán is az ötvösök céhmesterei 1584-ben Eötvös Mihály és Eötvös Gáspár.²⁾ Alig hihető, hogy ez az Eötvös már valóságos, öröklődő vezetéknév és nem csupán a mesterség megjelölése. Mert hiszen ez időben más céhek szereplőinek keresztnéve előtt is mindig a mesterségüket jelentő szó áll a vezetéknév helyén; például a kolozsvári és kecskeméti szabócéhet egy peres ügyükben Kecskeméti Szabó Gáspár, Thorday Szabó Bálint, Szabó Gergely és Szabó Mihály képviselik (1593).³⁾ Még a XVII. század elején is ilyen mesterségjelzőnek kell a «szabó»-t meg a «borbély»-t tartanunk, mikor azt olvassuk, hogy Bisztrahi Szabó István szabadulólevelet kap Szabó Pétertől, Bethlen Gábor szabójától (1614)⁴⁾ és hogy a marosvásárhelyi borbélycéhet ifjabbik Borbély Lukács és Borbély Mihály képviseli (1628).⁵⁾ A nem-nemesi vezetékevek állandósulása szempontjából kétségtelenül igen fontos korszak a XVII. század közepe tája: ekkor már nem minden szabó «Szabó» és nem minden ötvös «Eötvös»; például a tordai és kolozsvári szabó céh 1639-i tárgyalásain a tordaiaknak ugyan még csupa «Szabó» a szószólójuk, ám a kolozsváriak képé-

¹⁾ Szádeczky: Iparfejlődés és a céhek tört. II., 72. — ²⁾ Uo. 84. —

³⁾ Uo. 94. — ⁴⁾ Uo. 99. — ⁵⁾ Uo. 101.

ben *Besztercei Georgi* és *Lucz János* tárgyal.⁶⁾ Egy 1639-ből való iratban pedig, amely a kolozsvári ötvöscéh ifjúmestereinek az ötvöslegények ellen való panaszáról szól, már egyetlen «Eötvös» sem fordul elő, hanem ilyen neveket olvasunk: *Kapusi Bálint*, *Seres István*, *Váradi János*, *Huszár Péter* stb.⁷⁾

Eperjes város 1443-ból való számadáskönyvében olvashatni, hogy bizonyos összeget fizetnek ki «pro duobus curribus *Kerekes Thomas* ad pixides» (Hadt. Közl. 15:321); feltűnő, hogy még a latin szövegbe ágyazva is megmarad a mesterségjelző magyar szórendje. Persze még nem tekinthető ez a *Kerekes* sem igazi vezetéknévnek. *Kerekes Tamás* uram, mint látjuk, hadi célra dolgozott; az ilyen hadi célra dolgozó mesteremberek közül különösen figyelemreméltók megnevezésük szempontjából a puska-művesek és tüzérek. Valóságos mesteremberek voltak ezek, akik mestertől mesterhez vándoroltak, hogy ismereteiket megszerezzék, aztán alkalmazást keresve, idegen országba is elvetődtek⁸⁾; nálunk jobbra németek voltak és «mester»-nek emlegették őket: «*janos mester*» készíti a puskaport *Nádasdy Tamás* egyik várában (Levt. Közl. 4:111, 1546-ból); Egerben szolgál «*György mester*» és «*Vid mester*» 1562-ben (Tört. Tár 1881. évf. 750. 756). E mesterek neve elé a század végén már hivatásukat pontosan kifejező jelzőt tesznek; például a tihanyi vár 1588-i regestrumában olvassuk: *Hosoth Pattantius Janos* két tonna Puska Port eg tonna Zakalos porth 100 taraczknak golyóbist.» «Gyórol *Pattantius Georgy* ióth Tihanban... Hosoth tüzes kalacsoth 6, item twzes laptat 21» (Tört. Tár 1879. évf. 135). I. Rákóczi György szolgálatában áll 1644-ben «*fő Pattantyus Jakab*», «*Augustinus Pattantyus*», *Pattantyus Friderik*» (Hadtört. Közl. 19:149); a keresztnévük is mutatja, amit egyébként más forrásból is tudunk, hogy I. Rákóczi György tüzérei németek voltak. Ezeknek a németeknek nyilván volt már becsületes német vezetéknévük, nálunk azonban ez feledségbe ment, mert csak a foglalkozásuk szerint emlegették őket. Ez adalékokból azt is joggal következtethetjük, hogy a *Pattantyus* nevű magyarok jobbra német őstől származnak.

Még egy fajta vezetéknévről kívánok röviden megemlékezni: bizonyításra sem szorul, hogy akinek *Németh*, *Tóth*, *Horváth* a neve, az német, tót, horvát őstől származik; de azért érdemes az ilyen nemzetiséget jelentő jelzők vezetéknévvé válásának első állomását megfigyelnünk. A hős *Horváth Markót*, Zrinyi Miklós elődjét a szigeti kapitányságban nyilván azért hívták *Horváth*-nak, mert keresztnéve tanúsága szerint is horvát nemzetiségű volt; hasonlóképpen horvát az a «*Horwat Myhal zentmiklosi hispan*», kiről egy 1553-ból való levélben azt is olvassuk, hogy «zegen attiafiayt ky hozza Ez nyaron tot orzagbol zawa mellől (Levt. Közl. 1:141.).

⁶⁾ Uo. 135. — ⁷⁾ Uo. 136.

⁸⁾ Max Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften. II., 697.

NÉHÁNY ŐSRÉGI ÖSSZETÉTELÜNK.

Írta: Fokos Dávid.

— Harmadik közlemény. —

8. Jő-megy.

Ez a két ellentétes értelmű igéből alakult összetételünk, melynek jelentése 'ito, huc illuc eo; kommen und gehen' (NySz.), különösen a *jött-ment* szólásban gyakori: *jött-mönt* 'vagus, vagabundus; hergelaufen' (*jött-ment nép* 'convenae' SI. I. NySz.; 'kinek nincs bizonyos állandó maradása és lakhelye; csavargó idegen, bujdosó; kinek se országa, se hazája, sehonnai; — gyülevész, csöcselék' CzF.; 'idegen beköltözött', 'odaszakadt ember' Nyr. 25:415, 552; I. még Nyr. 4:149). Az összetétel *jövő-menő* alakja is ('praetergrediens, transiens, viator; vorbeigehend, vorübergehend; Passant') találóan jellemzi a múló megjelenést, helyhez nem kötöttséget; pl. *jövő s menő vendég a szerentse* (Faludi), *sokan valánac az ióuók menők* (Károlyi), *mellyek által az jövő-menőnek securitása impediáltatik* (Rákóczi F.) I. NySz.

Teljesen azonos észjárásra valló kapcsolatot látunk a cseremiszen: *i'zi nè'reš izi-mör yü'eš, kè·šəžə ðo·lšəžə p̄rə·llè žən a k tsətep* 'a kis erdőfokon eper érik; mikor az emberek jönnek-mennek (tkp. menője-jövője), bizony nem tudják megállni, hogy bele ne harapjanak' Wichmann Toim. 59:187. (L. még Genetz Aik. 7:76.)

Közel állnak hozzájuk a következő összetételek: *votják: d'z'et's malpašios p̄ir̄isa pot̄isa korkam med perešmož!* 'jóakaróink házukba bemenve-kijöve öregedjenek meg!' (értsd: 'öregkorukig járjanak házukba') Wichm. Aik. 11:158; *otiš, tatiš, kid'okiš murt evel, p̄ir̄isa pot̄isa vetliškom, — voždes en vajä* 'innen-onnan messziről való ember nem vagyok én, be s elmenve járok [hozzátok], — ne haragudjatok' Gavr. (Munkácsi NyK. 17:287); — cseremiszen: *Ramst. tol̄n- p̄raš* 'bevándorolni' (tkp. 'jöve bemenni'); Szil. *puren-lekmə* 'járás-keles'; *purəšo lekše rođo kukəž ðene* 'mit den ankommenden und abreisenden Stammverwandten' Genetz Aik. 7:59; *toškaltəš mučəš takəržə nemnan puren-lekmə takəržə* 'der Platz vor der Treppe ist von unserm Ein- und Ausgehen hart geworden' Porkka Aik. 13:39 (Wichm. *purem* 'bemegy, belép', *lekta'm* 'kimegy, elmegy'); — mordvin: *mon jak'in pak'in kudova, mon l'isi in sov'i in kardazga* 'jártam-keltem a házban, ki- s bementem az udvaron' Paasonen Aik. 9:204, 216; *l'isi, sov'i od'ir'va ortava* 'a menyecske ki-bejár a kapun' uo. 82 (*l'isems* 'kimegy', *sovams* 'belép, bemegy, bejön').

Összetételünk pontos mása megvan azonban a törökségben is. Így már a Qutadghu Bilig-ben olvassuk (15:14): *olarniñ năgüki kălir äm parır, mănıñ pu năgük poldı mănü, qalur* 'was jene dir bieten, kommt und vergeht, aber diese meine Habe ist ewiglich und bleibt'; *Kăşyarı*-nál is: *kăliš bariş* 'Kommen und

Gehn' (Brockelm. 103). A mai törökségben is gyakori: szag. *parar kälär čärin pilbîn-čadır* 'wohin es zu laufen hat, weiss es nicht' (tkp. '[a csikó] nem tudja menő-jövő helyét') Radl. Pr. 2:103; *parar kelär čer čoq* 'ein Land, wohin man gehen, von wo man herkommen konnte, war nicht da' ('menő-jövő föld nincs') uo. 161; *čügür siqtı, čügür kälđi* 'hin und her lief es' uo. 106; — mišär-tatár: *nilärdä kilmäš, nilär kitmäš ir-jəgətlärnəŋ bašəna!* 'welchen Schicksalen sind nicht die jungen Männer ausgesetzt (tkp. nem jön — nem megy)! Paas. Aik. 19₂: 61 (l. még uo. 8, 34, 42; vö. még KSz. 3:52; — *kil-* 'jön', *kit-* 'megy'); — oszmanli: *gidüp gelmek* 'gehen und kommen, hin und her, auf und ab gehen, abreisen u. wiederkommen' Zenker 737; *gelene gidene* 'aller Welt' (tkp. 'jövőnek-menőnek', azaz 'mindenkinek') Vámb. Altosm. 104; *geleni gideni* 'a jövőket-menőket' ('die Vorübergehenden') uo. 126: vö. még *bu günler gelir gečer* 'telnek-múlnak a napok' Kúnos Népk. Gy. 2:198; *gelen gečen suvara* 'jövő menő hadd öntözze' uo. 209; *gelene gečene ābej sorajem* 'jövőtől menőtől bátyám kérdezem' uo. 294; *gelene gečene atijor taşe* 'a jövőt menőt mind megszólja' uo. 311 (*gel-* 'jön', *geč-* 'átmegy, áthalad'); — csuvas: *k'il'ěŋ-kajanā t'sup tevət* 'jövőt-menőt megcsókol' Mész. 2:38; *k'il'ěŋ-kajan t'sup tevət* 'jövő-menő megcsókolja' uo. 39; *kilen-kajan* 'látogató, vendég' (tkp. 'jövő-menő') Asmarin Mondattan 7; *kilen-kajana* 'idegent' uo.; *kajassəmra-kilessemre inkek sinkek an pultār-t't'sə* 'ne lenne jöttömben-mentemben semmiféle bajom' uo. 486; *kajassunt a-kilessunte jrə šul pultār!* 'mentedben-jöttödben jó utad legyen!' uo.

Hasonló kapcsolatot látunk egyébként a héberben is: 'megőrzi az Úr a te ki- s bemeneteledet (*cē'sək'ā ūvō'ek'ā*) mostantól fogva mindörökké' (121. zsoltár); 'örizd meg jártunkat, keltünköt (*cē'sēnū ūvō'ēnū*) életre és békességre' (a *haškivēnū*-imában).

A *jő-megy* összefoglaló összetétellel szemben a *jár-mén* ('commeo; hin und hergehen') és *jár-kél* ('wandern, reisen von einem Ort zum andern'; *járó-kelő* 'vorbeigehend; Passagier' *járt-költ* 'der viel herumgewandert und erfahren ist' stb. l. NySz.) magyarázó összetétel. Ennek a megfelelőit is több rokon nyelv ismeri; pl. osztják: Ahlqv. *jaxta-manta xo* 'utas' (tkp. 'járó-menő ember'); *manlen-ki, neŋ xo olten, jaxlen-ki, neŋ ort olten* 'ha menni akarsz, te férfi vagy, ha járni akarsz, te fejedelemlős vagy' Pápay Népk. Gy. 184; — vogul: *jälŋə, minnə ēləm-xələš* 'járó-kelő ember' Munk. Népk. Gy. 2:81 (tkp. 'járó-menő'); — votj. *miniš-vetliš peri* 'herumstreifender böser Geist' Wasiljew Toim. 18:5; *ju šur kužati mīnon vetlon šamen* 'wenn ich den Fluss hinabziehe' Wichm. Aik. 11:162; — zürjén: *sije mort vetləm-munem* 'ő [sokat] járt-kelt ember' Fgr.F. 19:122; *una vəd tijankəd vetli da muni* 'viel ja wandert' und streift' ich umher [mit euch]' Wichm. Toim. 38:274; *munem-vetlemli pon oz vo* 'die Wanderschaft nimmt kein Ende' uo. 181 (zürj.-votj. *vetli-* 'jár, kel; utazik,

vándorol...'); — cseremisiz; *ëlăškă lektăn koştmem ȳôđm* 'als ich unter [fremde] Leute hinauswanderte' Wichm. Toim. 59:436, 412 (vö. még uo. 413; — Szil. *koštám* 'jár').

9. SÍ-rí, sír-rí.

Eredetibb alakja e rokonértelmű szavakból alakult összetételnek a *sí-rí*; jelentése 'heulen, wehklagen', pl. *az kinok kőzött sív, rív, ohajt, foházkodik* (Born.); *riuas sinas es fog czikorgatas lészen* (uo.); *nagy syvassal reenvassal* (ÉrdyK.); *en yewuenk sok reuas syuasnak tartományabol* (PéldK.); *csak rívok-sívok nagy nyavalyámban* (RMK.). A *rí* ('weinen, schreien') előtt szereplő *sí* ('schreien, weinen, klagen') mellett már a 17. századtól kezdve az összetétel első tagjául a *sír* ige is előfordul; pl. *sírjon rívjon mint az orosz lány* (1635), *csak sírsz risz* (1649). (L. NySz. 2:1437-8, 1562-3.)

A *sí-rí*, *rí-sí* összetételben a *sí* alapjelentése (vö. *sikolt, sikít*) még ma sem homályosult el. Ihász szerint (Nyr. 3:167) a *sí-rí* kapcsolatot „mondjuk emberről, midőn mélyen fájlaló v. szomorgó v. akármily keserves indulatból, folytonosan sívit, egyszersmind könnyezik, fűnek-fának panaszkodik, sopánkodik“, viszont a *sír-rí* jelentése „folytonosan v. gyakran sír“. CzF. szerint a *sívás rívás* „a sírásnak nyomatékosabb kifejezése, tartós és nagyon fájdalmas kitörésekkel összekötött siránkozás“; a *sírás rívás* pedig „többeknek mély fájdalomból fakadozó, jajveszéklő, panaszos sírása; vagy folytonos sírás“.

Hasonló összetételeket találunk a finnugor nyelvekben: osztják: *k'elt, véget* 'er weint und heult' Patk. 2:122; *iga k'el men, végmen juχ jūχtōt* 'der Alte kam weinend und heulend nach Hause' uo. 108; *noη ot k'əl'ā, ot wōk'ā* 'te ne sírj, ne ríj' Paas.-Donner 301. l. (*k'əl'am* 'sír'; Patk. *végem* 'kiált, ordít, hangosan sír', *wōk'am* 'sír'); — vogul: *l'ün'simə, šiš'imə ti ojäsət* 'arra sírva, visongva elfutottak' Munk. 3:73 (*l'ün'si* 'sír', *šiš'yi* 'sikít, üvölt'); — zürjén: *mijla berdan, musa nilej, nora gorzan n'ežjen'ik?* 'miért sírsz, kedves leányom, jajgatsz szomorkodva magadban?' ZNépk.Mut. 18 (*berdni* 'sír', *gorzini* 'jajgat, kiált, hangosan sír, bőg'); — mordvin: *karmašt' v'ese ranqomo, avar'd'eme* 'es fingen alle an zu heulen und zu weinen' Paas. Aik. 12:53; *koda t'ejt'ern'es urakadi, karmaš avar'd'eme!* 'was für ein Geheul da das Mägdlein erhob, wie es zu weinen anfing!' uo. 80; Reg. *avardit čirildit* 'sírnak-rinak' Budenz NyK. 5:101, 102 (Paas. *ranqoms* 'schreien, brüllen', *avard'ems* 'weinen' *urákádoms* 'anfängen zu heulen, laut zu weinen'); — finn: *itku ei hä'ästä päästä, parku päivistä pahoista* 'sírás nem ment meg a bajtól, bőgés bútól, búbánattól' Kal. 42:525-6 (Vikár ford.; Szinnye *itku* 'sírás', *parku* 'ordítás, bőgés, rívás'); *meni itkien kotihin, kallotellen kartanolle* 'mén hazáig nagy zokogva, sírva-ríva udvarukba' Kal. 4:37-8 (*itke-* 'sír'; *kallottele-* 'hangosan sír').

De megvan ez a kapcsolat a törökségben is. Már az

ötörök orkhoni feliratokban olvassuk: *juŷčy syŷytčy* 'pleurant et se lamentant' IN 11; *bunča budun kälipän syŷtamys juŷlamys* 'tous ces peuples vinrent se lamenter et pleurer' IE 4 (*juŷ* 'pleurs, deuil' *syŷyt* 'lamentation' Thoms. Inscr. 35; l. még uo. 141). Ugyanígy: alt. *ugladi, siqtadi* 'er weinte, jammerte' Radl. Pr. 1:267; — tel. *ačindi, uiladi* 'jammerte, weinte' uo. 1:111; *siqtait, uilait* ua. 1:97, 99; — sor: *ilyap čadīr, siqtap č.* 'sie weint, sie jammert' uo. 1:320; — szag. *ilyap siqtap käl-tīr* 'es kommt jammernd' uo. 2:107; *siqtap čadīr, ilyap č.* 'sie jammert und weint' uo. 2:60; — oszm. *aŷlar siŷlar gördüm senin jārini* 'síró-rívónak láttam a te szeretődét' Kúnos OTNy. 295.

A *sír-rí, sí-rí* mellett gyakran találunk rokonértelmű szópárokat. Ilyenek pl. a következők: magy. *zomorkodyk, syrankozyk* (ÉrdyK.), *kesereg, siránkozic* (Com.), *ne syry es ne bankodyal* (l. NySz.); — osztj. *ješ xōlom xōlom tox šidi toxlem, vās xōlom űel tox šidi ponlem* 'a sírás 3 siralmával siratom, a kesergés négy siralmát teszem ím' Pápay Népk.Gy. 176, 177; — vog. *l'ūn'šimə, tistimə tot jāmīti* 'sírva, búsulva járkál ottan' Munk. 2:87; — votj. *malj bōrdoz, malj kajgiroz* 'miért sír, miért búsul' Munk. Votj. Népk. 301; *um suumaškeue, um bōrdeue* 'wir trauern nicht, wir weinen nicht' Wichm. Aik. 11:49; — zürj. *mijla berdan, ... mijla šogšan?* 'miért sírsz, ... miért bánkódol?' Z. Népk. Mut. 18; — cser. *oŷŷral koltošom, šōrēktal k.* 'ich trauerte, ich weinte' Wichm. Toim. 59:403; — mordv. *mežen' k'is, avaj, avar d'at, m.k', avaj, mel' avtat?* 'warum weinst du, Mutter, warum trauerst du, Mutter?' Paas. Aik. 9:12; *vajx son lažakat's, avargat's* 'o, sie fing an zu jammern, zu weinen' uo. 62; *avard'i ... čumurdi* 'er weint, ... er grämt sich' uo. 80; — finn: *sitā itken ja valitan* 'azt siratom, az a bajom' (tkp. 'azt siratom és panaszlom') Kal. 4:46; *itkeepi isäsi, valittaapi vanhempasi* 'sír az apád, jajgat szüldő' Brummer Toim. 28, Versverzeichnis 4 stb.

SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINKHOZ.

Írta: Beke Ödön.

1. *Labda*. Eredetibb alakja *lapla* volt (vö. SchlägliSz. Palócság MTsz. Vác, Debrecen, Jánosfalva, Gyergyó, Moldva NyF. 10:16, 26:7, 29:15, 20:38, MNy. 4:462), még régebben *lopta* (Torda NyF. 32:16, Sz.-Doboka m., Kolozsvár, Hszék m. MTsz.; vö. *loptázás* PPBl. NySz.). Pontos megfelelője a szerb-horv.-szlov. és tót *lopta* ua., s már Dankovszky a szlávból származtatta, azonban Miklosich szerint a magyar volt az átadó nyelv. Budenz azonban (NyK. 6:309) nem látja ezt oly kétségtelennek. Berneker valóban eredeti szláv szónak tartja őket, s a következő orosz szóval azonosítja: *lopta* 'schaufel, ruderblatt; ein flaches ding, das am ende breiter wird; ein stock, eine art schaufel, ruder, mit dem man den ball wirft; ballspiel.' Eszék vidékén a magyar *labda* is használatos 'labdaütő fa' jelentésben, eszerint ez volt a szó eredetibb jelentése.

2. *Lekvár*. A szókincsnek is vannak mostoha gyermekei, melyeket senki sem akar a magáénak vállalni. Ilyen szó a *lekvár*. Nincs nyoma a NySzban, de a MTszban sem, s hiányzik a NyUSzból is. Ballaginál hiába keressük, Simonyi-Balassa szótározta először, s utána Kelemen. Tehát nem irodalmi szó, mert *íz*-t kell helyette írni, de nem is tájszó, mert mindenütt ismerik és használják. Simonyi (NyK. 25:367. Nvr. 44:240) a német *Lekwar*, *Lequar* szóból származtatja, melynek irodalmi alakja *Latwerge* (kfn. *latwërge*, *latwërje*, *latwârje*). Ennek őse a késői latin *electuarium* 'dicker Heilsaft', melyből már a kfnben fejlődött *electuârje*, *lectuârje*, *lactwârje*, *-wîrje*, *lectquerje*, *lectquerge*¹. Végső forrása a görög ἐκλεκτόν a szájban elolvadó orvosság', tkp. 'kinyalni való orvosság' (vö. gör. ἐκλεῖν 'kinyalni') Kluge, Weigand. Véleményem szerint a magyar *lekvár* nem a németből, hanem a szláv nyelvekből való, vö. cseh *lektvar* 'Latwerge, Eklegma, Electuarium; Povidl, Obst-, Pflaumen-mus' (Herzer-Prach); tót *letkvar* (Torkos, Taxa Pharm. 1745, 27. l.) *lekvar* Bernolák. Az orvosság > lekvár jelentésfejlődésre nézve vö. a német *Kraut* (*Kreide*, *Kreude*) 'növény' szó északi és északnyugati nyelvjárásokban előforduló 'Obstmus, verdichter Obstsaft' jelentését, pl. *Pflaumenkraut* (Münster), *Zwetschgenkraut* (Trier), *Pflaumenkreude* (Kelet- és Nyugatporoszország). A *Kraut* szónak nyilván volt 'gyógyító, fűszeres növény' jelentése (vö. középalnémet *krūd*, németalföldi *kruid* 'Gewürz', Kretschmer, Wortgeographie 367-8).

3. *Pisztra*, *piszra*. A MTsz. szerint *piszra* Borsod m.-ben Szíhalmon 'fehér orrú'. A MNy. 8:189 szerint a Hortobágyon *piszra* ló, melynek orrán végig fehér csík van. Herman Ottó följegyezte még Pusztaszentmiklóson és Nagyszalontán (A magyar pásztorok nyelvkincse 349). A debreceni levéltárban már 1709-i írásban megvan ez az adat: (Megtalálta) fejr herélt kisdéd lovát, az orra sárga szeplős *piszra* (Nyr. 22:520). Herman O. szerint a régiségben *pisztra* az olyan ló, melynek orra szélesen és végig fehér. Debrecenben (1709), Miskolcon a szarvasmarhára is mondják (uo. 448). A szóban forgó melléknév a szláv *pstro* 'tarka, foltos' szó átvétele, mellyel összefügg a *pisztráng* hálnév (lengyel *pstrąg*, cseh, tót, kisorosz *pstruh*, orosz *pestruška*). Valóban mondják azt is *pisztrángszürke* 'kékes (ló)' Pápa Nyr. 32:293, „átallyában fehér és itt amott apró barna és szegletes pettegetésekkel hintve“ (Tolnay Sándor-Wolstein Amadeus János, 1786, idézi Herman O. i. h.).

4. *Pokla*. Jelentése: 'tehén, kanca, koca méhlepénye'. A NySz. nem idézi, de régi szónak kell lennie, mert a MTsz. szerint az egész ország területén ismeretes. Kóssa (MNy. 18:209) egy 1656-ban megjelent régi állatorvosi könyvből kimutatta *poklata* változatát. Nézetem szerint ez a szláv *po-kladъ* szó átvétele, mely a *kladъ*, *klasti* 'laden, legen' ige származéka, s pl. az egyh. szlávban 'depositum' a jelentése. Bernekert megkérdeztem, nincs-e valamelyik szláv nyelvben a szónak 'méhlepény' jelentése; az ő tudomása szerint nincs, de nem tartja lehetetlennek, hogy valahol megvolt. (Vö. cseremiszi CÜ *süßö*, CK *Č süßö*, KA *süßä*, KA KJ KM KN KK *sümä*, KŠ *süm* 'méhlepény' < csuvas Paas. *süBä* 'szemét' ~ kaz. *čüp* 'schmutz, kehricht, n a c h g e b u r t' Räsänen JSFOu. 50:87). A szláv *pokladъ*-ból a magyarban **poklát* fejlődött, s ebből egyrészt *poklata* lett -a járulékhanggal (vö. Beke Nyr. 58:78). másrészt a -t-t tárgyragnak érezvén, *pokla* alanyesetet következtettek ki (vö. Nyr. 57:114).

5. *Zarándok*. A *z* a szó elején csak újabb fejlődés, és Kemenesalján még ma is *szarándok*nak ejtik. Már Szarvas kimutatta szláv eredetét (Nyr. 19:388),

¹ *Liktárium*, *liktárium* alakban a régi magyar nyelvben is megvan, LevT.-ban *electuarium* is előfordul (NySz.).

a szó fejlődését azonban nem tudta kielégítően megmagyarázni sem ő, sem akik vele még foglalkoztak (Melich SzlJ. 2:412, Horger MNy. 8:15). Nézetem szerint a szó mai alakja a következő állomásokon keresztül fejlődött: szláv *stranъnikъ* > magy. **sztránnuk* > **sztránnuk* > **szránnuk* > *szaránnuk* (vö. *žarannuk* potok 1222 MNy. 24:321) > *szarádnuk* > *szaránduk* > *szarándok* (vö. *Zaranduk* 1327, 1333, *Zarandok* 1400, 1453 OklSz. *zaradnok* EhrK. NySz.). Tehát az -nn-ből analógiás úton -dn- lett vö. *aludni*, *feküdni*, *bünhödni* < *alunni*, *fekünni*, *bünhönni* TMNy.), ebből pedig hangátvetéssel -nd-². A *szarándok*nak van *szarándak* (Heltai) és *szarándék* (vö. *zarandek* JordK., *zarandee* ÉrdyK.) változata is. Mind a kettő szabályszerű fejlődés eredménye, mert a mai -ék szóvég, akár képző, akár nem, az ó-magyar korban -uk, a közép-magyar korban -ok (*ék*, *ök*) alakban jelent meg,³ s -ak változata is van (*fazak*, *hajlak*; vö. Szinnyi NyK. 46:161). Hasonló a *szeléndék* (< szl. *sledъnikъ*) fejlődése is (vö. *zelednek* 1395/96 OklSz., *szeléndek* PP. *szeléndök*, *szöléndök* Udvarhely m. *szilindök* Torontál m. MTsz., *szilindek* TörtT. 3:249, *szelindek* RákGy. Gyöngy. s *szeléndék* Faludi NySz.). A *szarándak* változathoz vö. *sarátnak* Melius NySz. *zsarátnak* Szeged, *zsarátnag* Szatmár vid. MTsz. Rummy NySz. *zsarátnok* (< szl. *žeratkъ* az -n tehát járulékhang, vö. *zsarát* Hajdu-Szovát, Szatmár m. Zemplén m. s *zsaránd-tűz* Hajdu m.) A *szövélnék* (< szl. *světlъnikъ*) szóban a t eredeti, de ennek is vannak hangátvetéses változatai: *zövéndek* Melius, *zöuendök* KazK. TihK., *zöuindek* Sylv.Szék.NySz.

6. *Susa*. Kassai Szókönyvében fordul elő ez a baranyai szó 'gubacs; sulyom (Trapa natans)' jelentésben. Alaki és jelentésbeli pontos megfelelőjét az általam ismert szláv szótárakban nem találtam meg, de nyilván összetartoznak vele a következő szláv szók: cseh *šiška* 'Zapfen, Schote, Zapfenfrucht, Nadelholz-, Baumzapfen', *šiška dubova* 'Gallapfel, Knopper' (Herzer-Prach), tót *šiška* 'conus, strobilus, metula, Strobil, Zirbelnuss, Zapfen an den Bäumen, z. B. Tannen, buga, guba, gubats' (Bernolák), *šuška dubova* 'tölgymakk' (Kálal), lengyel *szyszka* 'Tannenzapfen'; orosz *šiška* 'Beule, Geschwulst; (in Zeugen) Knoten, Zapfen'; *jelovaja š.* 'Tannenzapfen'; szlovén *šiška* 'Gallapfel, Knopper; Wassernuss' (Pleteršnik); horv.-szerb *šiška* 'Gallapfel, Knopper; (Tannen)zapfen'; *šiške rogale* 'Trapa natans'; *šišarka*, *šišarica* 'Gallapfel, Knopper; (Tannen)zapfen'; *šešarica* 'Gallapfel, Knopper' (Šulek, Jugosl. imenik bilja, Zagreb, 1879); cseh *šišák* 'quercus robur, Traubeneiche' (Jungmann). A cseh-tót *šiška* jelentése még: 'Kloss, Knödel, länglicher, nicht gefüllter Faschingskrapfen' (Herzel-Prach), 'pampuska, serclesztős (tzipó, farsangi fánk' (Bernolák). Ennek alapszava: cseh *šiša*, *šiše* Kloss. A *šiše* jelentése még: 'Korngehäuse, Butz'; vö. még: *šišeň* 'Korngehäuse, -haus; Butz; Kerzenrest';

² Vö. *lednyk* 1471 OklSz. *lődnök* Cal. *letnok* Beythe, *lednek* Helt. Mel. NySz. Göcsej, Zemplén m. s *lendék* Göcsej, Csallóköz, *lőndök* Baranya m. MTsz., *lendék* Lippai NySz. s *lennek* Vác NyF. 10:19, *lenek* 1545, 1558 OklSz. 'walderbse' < szl. *lednik*.

³ Pl. *sorék* Veszprém m. MNy. 11:429 s *sorok* Dúl, Csallóköz, Szatmár m. Szföld, *sork* Hszék m. MTsz. *Surcusar* 1200, *Surkfiz* 1252, *Sork* 1331, *sark* 1516 OklSz.; *szēmérék* (*Zemeryk*, *Zimiriktu* 1251/8 1, *Zemerek* 1270 s *sumurkfa* 1231, *szēmérke* Székelyföld 'borsfenyő' MTsz. OklSz. MNy. 10:426, 22:67; *rováték* Hegyalja, Hernád völgye 'rovátk', *rovátékos* Szatmár m. MTsz.; *marék* Mikes, *marékni* Al. NySz. *morék* Abauj m. NyF. 13:34 s *marok* (*mark*-, *morkaban* PeerK.) NySz. *morek* Abauj m. NyF. 13:34, *marik* (mint *fazik*) Beregszász, Törös 13, 12, Hajduság NyF. 56:9; *murék* Balatonfelvidék NyF. 40:15 *murok* (< szl. *murky*); *szuszek* s *szuszik* MTsz., *szusok* Abauj m. NyF. 13:36, 1620 OklSz. (< cseh *susek*).

šušeň der Butz am Obst; Kerngehäuse, -haus; Butz, dürrer Rotz; Kerzenbutz' (Herzer-Prach).

A cseh-tót *šiška*, *šuska* is átjött a magyarba: *siska* 1. 'fánk' (BSzabó: Kisded Szótár², 1792, Fejér m. Csallóköz, Mátyusfölde, Érsekújvár, Hont m., Bars m.); 2. 'gombóc, melynek közepén íz (lekvár) van' (Esztergom m.); *siska* 'gubats, v. gubits, mellyel a 'timárok a' bőrt tserzik' (BSzabó), *siska*, *suska* 'tölgyfagubacs' (Palócság, Pest m. Pilis), *suska-gubics* 'sulyomforma gubacs' (Gömör m.), *suska-fa* 'kocsányos tölgy' (Cserhát).

A cseh *šiška* 'Abhängling, Deckenzierat, kul de lampe; *visutá* o Hängezierat'; tót *orechowá šiška* 'Zäpflein (Katzl an den Nussblumen: diófán termő hosszú bőrke, berke' Bernolák) jelentés összevethető a bácsszenttamási *siska* 'leányok huncutkája' szóval. Ezzel és a fáról lecsüngő fenyőtoboz szemléletével magyarázható talán a *siska*, *suska* 'konyafülű, kajlafülű, lelógó fülű (disznó)' Bereg m. Kemenesalja, Hetés, Bal. Somogy m. Kaposvár, Szfvár, Szolnok, Szeged.

A tót *šiška* jelentése még: 'fornax rusticana e virgultis plexa, et luto illita: ein bauerischer Ofen' (Bernolák, Kott VII). Ez megvan szintén BSzabónál: 'paraszt agyag kemence,' a palócoknál: *siska*, *siskó* 'szobakemence, búbos kemence, banyakemence, téglakemence, kályha'. Valószínűleg ennek tréfás használata a hét-falusi csángóknál feljegyzett *siska* 'boszorkány'.

Herzer-Prach feljegyezte a cseh *šiška* 'Rohrkolbe' jelentését. Ezzel összevethető: *siska* v. *siska-nád* 'Calamagrostis epigeios' (Pallas-L.; idézi a MTsz. is Békés, Bihar, Szilágy, Bereg, Gömör, Heves és Borsod m.-ből, *sisak*, *sisák* 'káka, szittyó (szalmaszál vékonyságú, egy m. magasra is megnövő, teljesen síma, csomótlan, gömbölyű szárú sásféle növény, amelyet megszáritva szőlőkötözésre használnak' Sopron és Vas m.). Evvel összefügghet a veszprémmegyei *suska* 'venyige, szőlővessző'. A zempléni megyei *siska* 'lenmag burka' és a szatmár- és ugocsa megyei *suska* 'kukoricahéj' szókkal vö. cseh megfelelőjének 'Kerngehäuse' jelentését, továbbá a *sustya*, *sústya* 'kukoricahéj' (Komárom m., Hont m., Bars m., Pest m.) *sústýe* (Komárom m.) ua. szót mely a tót *šúštíe*, *šúštía* átvétele.

Nyilván idetartozik a székely *suska* 'tok, burok (pl. amilyenbe az elvágott s megsebzett ujjat kötik, amíg meggyógyul); a szarvcsont külső szaruborítéka', *köröm-suska* 'levált köröm'. A fajszi *siska* 'hitvány (pl. ember)' kapcsolata a föntiekkel szintén nagyon valószínű, vö. cseh *šušeň* 'Butz, dürrer Rotz' és *šušna* 'Butz; Taugenichts; Schmutzhammel' (Herzer-Prach). Az utóbbi az Érsekújváron feljegyzett *susnyás* 'taknyos' szóban meg is van. Az OklSz. és a NySz. szerint a *siska* egy ágyúfajtának is a neve. Lehet, hogy ez a jelentés a magyarban fejlődött, mert a szláv szótárakban semmi nyoma. Tóth Zoltán múzeumőr szíves felvilágosítása szerint egy vékonycsövű ágyúfaj volt, arra gondolok tehát, hogy azt akarták vele mondani, hogy olyan ágyú, amelynek a golyója csak akkora, mint egy tölgyfagubacs.

A cseh-tót nyelvben a fenyőtoboz Kott szótára szerint még: *šiščeka*, *šiščička*, *šišlinka*, *šišinka*, *šištica*, s ezek kétségkívül szintén összefüggenek a fönt tárgyalt szavakkal.⁴

7. *Susinka*. Aszalt gyümölcs (alma, körte) jelentésben ismeretes e szó Baranyában, Kiskunhalason, Borsodban, Rszombatban, Hbőszörményben, Ugocsa-

⁴ E cikkhez vö. Miklosich, Nyr. 11:457, Valló, uo. 33:569.

ban és Kassa vidékén. Tiszafüred vidékén kiejtése: *szuszinka*. Nyilván a következő cseh szó átvétele: *sušinka* 'Dürr-, Dürrobst'; *sušenka* 'dürres Holz; gedörrte Kartoffel, Birne, Zwetschke, Kletze'; *sušánka* 'gedörrte Kartoffel, Birne'. Alapszava: *suše* 'trocken'; *sušený* 'getrocknet, trocken, dürr, welk' (Herzer-Prach).

A HAMISKÁRTYÁSOK NYELVE.

Irta: Zolnay Vilmos.

— Harmadik közlemény —

La — egyforintos.

Láb morze — hamiskártyás jel a lábbal adva.

Ladány — felső a kártyában, vagy a legfelül fekvő lap. Eredete ismeretlen, valószínűleg egy ilyen-fajta fogással élő hamiskártyásról elnevezve.

Lájm — biztosra menni. A ném.

Leim szóból, a. m. enyv; átvitt értelemben: megragad.

Láimhokkerei — biztos nyeresre játszani.

Langehó — kommerszkártyajáték.

Lássuk csak — tizes a kártyában.

Laszlovszky — egyforintos.

Lau — felső.

Laudon — felső a ferbliben.

Lé — krajcár.

Les — az áldozat kártyájába néz.

Leégett — aki vesztett.

Lejfraklizni — kifosztani.

Lépcső — jel a széttolt paklin, hol emelni kell.

Lepedő — százforintos bankjegy.

Letörni — mindent egy lapon elveszteni.

Leves — pénz.

Levest odaszúrni — pénzt kitenni.

Lila — szegény és kártya.

Lilát hokkolni — kártyát elrejtteni.

Lilóz — kártyázik.

Link — hamis.

Linkhokker — hamisjátékos.

Lippertnél lenni — annyit jelent, hogy már minden pénzét elveszteni. Eredete ugyanaz, mint a «Cairóban van» mondásnak. Lippert kocsmáros volt.

Lónyay — húszkoronás.

Lovas — piros hetes. A kártya rajza után elnevezve, melyen Gessler lovasképe van.

Lóvé — pénz.

Maga jön — hetes a kártyában.

Mahlajka — apróbb zavar a kártyasztalnál, csalási célzattal.

Mayer — kártyacsomó behajtott része.

Május — vörös szín a kártyában.

A szocialisták és kommunisták színe és hónapja után elnevezve.

Mákézd a lilát — rejtsd el a lapot.

Malér — tízforintos.

Malom — összerakott játszma a nasi-vasi-ban.

Malör — tíz, vagy tizes a ferbliben.

Malör alsó — tizenegy

Malör bé — tizenkettő.

Malör gi — tizenhárom.

Mann — száz. V. ö. ember.

Manusz — áldozat. A ném. *Mann*-ból.

Margérozni — a kártyát megjelezni. A francia *marquer* szóból, a. m. megjelölni.

Marie — pénz.

Mátétartó — pénztárca. Érdekes szó, melynek egyik része a «máté» egyedül nem használatos.

Mauthner — zöld szín a kártyában. Mauthner magkereskedő neve után, ki a fővárosnak a fűmagvakat szállította. Innen a «Mauthner szállóban van» kifejezés a hajléktalanra, ki a szabadban a fűben alszik.

Mazel, Mázli — szerencse.

Mazeldik — szerencsés.

Megrúgni valakit — pénzt kölcsönkérni.

Mellbevágni — kölcsönkérni.

Mellre szippantani — a nyereségből egy részt eltenni. T. i. a kabátzsebbe vagy az ing alá rejtteni.

Mesalmen — fizetni.

Messume — kis pénzeszacskó.

Mesüme — nagyobb pénzösszeg.

Mia — ezer.

Mijen — pénz.

Miliem — millió.

Milimaré — fuccs a huszonegyesben, és sok.

Mirmó — csalás.

Momen — pénz.

Mondjuk — nyolcas kártya.

Mósz — pénz.

- Móturós* — gonddal játszó.
Múba — felesbe játszani.
Münzer — hamis pénzzel játszó.
Nagy malör — nagy kaszinó.
Necs — krajcár.
Neppe — hamispénz.
Neppen — csalni.
Nepper — csaló.
Niemand — jelentéktelen ember, kispénzű játékos.
Nimandovics — akit nem érdemes kifosztani.
Nyimolé — nincs egy fillérem sem.
Nyimolista — pénztelen alak.
Nyolcasra venni — kártyán kifosztani.
Oberkozák — főhamiskártyás.
Okos ember — aki ismeri a hamis játékos fogásokat.
Okos zseton — mely nyeréskor hajszállal húzogatva a nyerő vonalra vándorol.
Olló — kilenc.
Ollómalér — kilencven.
Olvasztani — váltás közben kevesebb pénzt adni.
Orgonál — lábbal ad jelt.
Óriás — ezresbankó.
Osztriga — húszkoronás.
Öt rossz — romlott a lap.
Pajdl — pénztartó.
Paklizni — hamisan játszani.
Paklizó — hamiskártyás.
Papír — ezerkoronás.
Paroli pácsi — a megduplázott tétet újból feltenni.
Paroli pici pácsi — a tétet meg-négyszerezni.
Parolizni — tétet duplázni. Nyeréskor újból feltenni.
Peccöltni — fizetni.
Pelenka — tízforintos bankjegy.
Pénzbeszedő — a pinkabérlő neve.
Perza — tízezres.
Péter — alsó.
Pibec — jelentéktelen játékos.
Picht — pénz.
Picsipácsi — háromszorozni a tétet.
Pie — pénz.
Pie Marie — szeretőtől kapott pénz.
Pisze — pénzhamisító.
Pitli bár — pálinkamérés, hol hamisjáték folyik. Leginkább bérkocsisállomások közelében lévő lebujok neve. A lóitató «pitli» után keresztelve.
Piti hó — kispénzű játékos.
Pitinger — tizenhatos a huszonegyesben, a ferbliben pedig három kártya.
Pitönen — ferbli két első rossz lapja.
Pléh — olyan pénz, melyet nem tudnak felváltani.
Pléhtizes — pénz, bankjegy, melyet gazdája csak mutogat, de nem akar felváltani.
Prütyköl — ki a vesztő játékost bosszantja.
Puangár — játékos. A francia «poin-teur»-ból származik.
Püspök — király a kártyában.
Rajssen — kártyán nyerni.
Ramasször — más zsetonját eltologató és mint nyerőt felvevő hamisjátékos.
Reissen — sokat nyerni.
Repülőgéppindítás — olyan csalásmód, mikor két kisebb értékű bankjegy közé egy nagyobb csempészve — többnyire váltáskor — a játékbank alkalmazottai, vagy az ezekkel összejátszó játékosok ellopják.
Riesen — ezer. V. ö. óriás.
Risz — valaminek a fele vagy nagy nyerés. Nagy riszt csinált, mondják a vonuló bankárra.
Riszt — osztzkodás.
Róka — nyers arany.
Rövid zsuga — hazardjáték. V. ö. «hosszú zsuga».
Rupa — forint.
Rupó — kétpengős.
Rupp — forint.
Russz — utazó hamiskártyás.
Saláta — aprópénz. (A Postatakarékpénztár zöldszínű ötkoronás értékjegye. Mikor ez a pénzegység forgalomba került, 5 korona már aprópénznek számított még a tolvajvilágban is.)
Sams di há — dob el a kártyát.
Samstag — nyolc. V. ö. «szombat».
Samstag malér — nyolcvan.
Sándor — alsó.
Sárga menni — elküldeni az egyik játékost. Eredete a «menj a sárga fenébe» mondásban rejlik.
Sábetz — nyolc. V. ö. «Samstag» és «szombat».
Schmelzen — pénzt váltani.
Schofen — arany.
Schokker — utazó hamiskártyás.
Schuppen — hamis játékot játszani.
Schuss — tízkrajcáros váltópénz.
Schütz-la, Schütz-Laszkovszky — egyforintos ezüstben.
Sibaj — valaminek a fele.
Sibajcni — felezni.

Siber — ki tétjét nyeréskor a bankba tolja. Bakk-asztal körüli trükk.

Si — hét.

Simalér — hetven.

Sipis, Sipista — hamisjátékos, három kártyával játszó.

Síráso — rossz kibic.

Slaggantyút csinálni — jó lapot, ütőkártyát venni.

Slepper — ki az áldozatot felhajtja.

Soher — koldus szegény.

Sováre garas — két krajcár.

Spacc — kiszemelt áldozat. V. ö. «veréb».

Speisi — kis kocsmá, hamisjátékosok tanyája.

Stán — ezüst forint.

Stepp kapitány — felhajtó. V. ö. «Slepper».

Stier — pénztelen: *stier* vagyok — egy fillérem sincs.

Storel — négykrajcáros.

Surányi — makkdisznó.

Szakítani — kártyán nyerni. V. ö. «rajszen».

Százados — százforintos.

Szerencse — tök szín.

Szivattyús — aki a játékosoktól kér pénzt. Eredete a ném. «pumpen», melyből a «pumpol» lett.

Szombat — nyolc. V. ö. «Samstag».

Szombatmalér — nyolcvan.

Szuli — felszólítás ferblinél visszahívásra.

Táli — az első kiosztás a kártyázásnál. A ném. «teilen»-ből.

Talmazni — kártyát összerakni. A «talon»-ból származik.

Tanc — krajcár.

Tantizus — hamispénz.

Tantuszos — pénzváltó.

Tarhálni — pénzt koldulni.

Tessék — zöld szín.

Tizedes — tízforintos bankó.

Tizeff — tízforintos.

Tripot — hely, hol a hamiskártyázás folyik.

Trof — forint.

Tropa — huszonegynél több a huszonegyesben.

Tutira venni — biztosra játszani.

Umrizni — (murizni) lármázni játékok közben.

Vá — hamisjátékos.

Vabank — mindent kockáztatni. A francia «va Banque»-ból.

Vagán — hamisjátékos.

Vászonra zsugálni — hamisan játszani.

Veréb — kezdő hamisjátékos. (Érdekes jelentésátvitel. Amíg a német «Spac» kiszemelt áldozatot jelent, addig a magyar «veréb» már a hamisjátékos neve.)

Verhaddern — a pénzt eljátszani.

Vicos — jelentéktelen játékos.

Virsli — százezres.

Volf — hat.

Volfmalér — hatvan. L. «bémalér».

Volte — fogás, mellyel a lapok sorrendje megváltoztatható. Van egykezes és kétkezes volte.

Voverl — tízkrajcáros.

Walter slagen — a kártyacsomó alsó lapjait észrevétlenül felülre tenni. A magyar kártya zöld alsója a «fürst Walter», innen a név.

Wekerle — tízfilléres. Wekerle pénzügyministersége idejében vert pénz.

Witsercho — áldozat, kit könnyű félrevezetni.

Zé — húszfilléres.

Zenét mondani — a játékot abbahagyni.

Zi — hetes a ferbliben. Ezrest is jelent és mint számnév hetet.

Zimalér — hetven.

Zóf — egyforintos.

Zsarú — rendőr.

Zsoké — tökhetes. Piatnik versenylovast ábrázoló védjegye után.

Zsuga — kártya.

Zsugafürer — vezető hamiskártyás, ki a játszmat dirigálja.

IRODALOM.

Dugonics: Magyar példabeszédek és jeles mondások. Szeged, 1820.

Toronyay Károly: A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak beszédek. Pest, 1862.

A tolvajnyelv szótára. Kiadja a budapesti államrendőrség. Bp. 1911.

Jenő S. és Vető J.: A tolvajnyelv szótára.

Alvincy: Kártyások és játékbarlangok. Bp. Budapesti Hírlap 1899.

Koháry: Fűzfa versek. Kézirat a M. Nemzeti Múzeumban.

Siklóssy: Fáraó Festen. Pesti Napló 1919 X. 2.

Tábori: A kártyázó Budapest. Bp. A Nagyharang kiadóhivatala kiad.

Parlaghy (Porzolt): A kártyajátékok könyve. Bp. Lampel.

- Tábori Kornél és Székely Wladimir*: A tolvajnép titkai. Bp. A Nap. 1908.
- Kabdebó Oszkár*: Pesti jassz-szótár. Mezőtúr, 1917.
- Kertész Manó*: Szokásmondások. Bp. 1922. Révai.
- Kálnay Gyula és Benkes János*: A tolvajnyelv szótára.
- Berkes Kálmán*: A tolvajélet ismeretése. Egyet. ny. 1888. Bp.
- Nagy Pál*: Tolvajnyelv. Győr, 1882.
- Szirmay István*: A magyar tolvajnyelv szótára. Béta.
- Zolnay Vilmos*: A kártya története. Bp. 1928. Pfeifer Ferd.
- MNy. XVIII:61, XIII:241, XXV:374 és 375.
- Nyr. XXXII:399, XLIV:140, XXVI:175, XXXIX:328.
- Sokféle 1791. I. 134.
- Vas Gereben* Nagy Naptára II. 1855:105.
- Tud. Gyűjt. 1835. XII. 65.
- Egész. Tan. III. 1866:377.
- F. M. Orsz. Minerva 1831:793.
- M. Házi Barát XI. 1844:87. és VII. 1840:74.
- Magyar könyvszemle 29:89.
- Pesti Napló 1904 XII. 24. A pesti tájszólás kis szótára.
- Budapesti Hirlap 1908 IV. 14. 91. szám. Tolvajszótár.
- Petes Jabloncay János* szószedete 1782-ből.
- Magyar Detektív. 1928., 29. és 30.

IRODALOM.

Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1931. Tartu 1932.

Az Észttudós Társaság 1931. évi évkönyve néprajzi, történelmi, zenetörténeti, földrajzi és archeológiai értekezéseket közöl néhány beszámolón kívül. A néprajz körébe vág: Paul Ariste cikke az észttországi svéd néphitről, Erna Ariste tanulmánya az észtt népdalok egyik csoportjáról és Julius Mark terjedelmes dolgozata az észttek rozscsépléséről. Különösen értékes Mark értekezése, amely valósággal mintául szolgálhat abban a tekintetben, mint kell a tárgyi néprajzot és a nyelvtudományt egymással szoros kapcsolatba hozni. Adatait 68 helyről szedte össze részben közvetlenül, részben mások készségéből. A dolgozat elején tárgyalja Mark a földművelés műszavait, s ennek alapján megállapítja, hogy a keleti tengeri finnek már a balti népekkel és a germánokkal való érintkezésük előtt foglalkoztak földműveléssel, de különben — mint erre már Setälä és Toivonen is rámutattak — a finnugor népeknél a földművelés kezdetei még a közös korba visszanyúlnak, kb. Kr. e. 2500 évig. A keleti tengeri finnek már akkor több gabonafajtát ismertek; a földet kapával művelték meg, illetve az ekének bizonyos primitív fajtájával szántottak is. A gabonát szárító csűrben szárították és csép-

lőbottal csépték ki. A szemeket szórással vagy szítalással tisztították meg, mozsárban törővel szedték le a héját s egyben meg is törték benne, vagy kézi malommal őrölték meg. Megtisztították a polyvától és a szálkától, a darából kását készítették, a lisztből pedig kenyeret sütöttek. A gabona szárítása a keleti-tengeri finneknél ősi intézmény, s a gabonaszárító neve (finn *riihi*, észtt *rei*, *rehi*) átment az oroszba, lettbe, litvánba, az észtti nyelvekbe, sőt a németbe is (baltinemet *Riege*, *Rije*, irodalmi német *Riege*; de talán közvetlen a lettől vagy oroszból). A cséplésnek két-féle módja van szokásban: 1. a kalásznak a szárító csűr falához vagy cséplőpadhoz verése; 2. cséplő szer számmal cséplés. Mindkét mód használatban van az észtteknél, a finneknél és más keleti-tengeri finn népnél, úgyhogy már az ősfinn korban, vagy talán még előbb alkalmazásban lehettek. Ezután következik magának a cséplésnek a leírása az összes idevágó eszközökkel együtt, s mindezt Mark sikerült rajzokban is szemlélteti. Először a szárítócsűr mutatja be, azután a cséplőpadok különböző fajtáit, illetve különböző vidékeken dívó alakjait, majd a cséphadarót és ennek ősi alakját, a hajlított cséplőbotokat, a cséplőhengert, a saroglyát, a pelyvahányó villát, mindenütt följegyezve a hozzájuk tar-

tozó mesterszavakat. Nem hanyagolja el a történeti fejlődést sem, bár e tekintetben csak gyér irodalomra hivatkozhatott. Nyelvészeinknek és etnográfusainknak melegen ajánljuk e mintaszerű munkának a megismerését.

BEKE ÖDÖN

Könyvek és folyóiratok.

T. E. Uotila: Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. Helsinki, 1933.

Losonczi Zoltán: A magyar nyelv 1600 óta. (Nyelvtudományi értekezések. III.) Budapest, 1933.

Debreceni Szemle (1933. 66. sz.)

Beke Ödön: A Ribes grossularia népies nevei.

Theutonista. IX. 2. f. Beke Ö.: Deutsche Lehnwörter in der ungarischen Sprache (rés, rözse, superlát). — Brunnen.

Halászat (1933. évf. 3—4, 5—6, 9—10. sz.) Halnévmagyarázatok.

Nyugat. 1933. 5. sz. Schöpflin Aladár: Nyelvművelés. (Erre Kosztolányi Dezső a Pesti Hirlapban felelt.) — 8. sz. Schöpflin Aladár: Nyelvművelés. (Vita Kosztolányi Dezsővel.) — 9. sz. Kosztolányi Dezső: Nyelvművelés. — 10—11. sz. Schöpflin Aladár: A nyelvművelési vitához.

MAGYARÁZATOK.

Pótinca. A póre vagy rendetlen öltözetűre mondják a Balaton vidékén és Vas megyében, hogy *pótinacán* (Somogyban: *pótencán*) jár vagy *öltözködik* (MTsz); az ilyen férfit vagy nőt *pótinácsnak* is mondják. Egy 1599-ből való latin-magyar keresztnévjegyzék (MNY. 10:281) *Potentiana* — *Potincza* értelmezése már Simonyit rávezette arra, hogy a *pótinca* közszóvá vált régi magyar női név és szavainak abba a csoportjába tartozik, amelybe a *katuska*, *fruska* (< *Fruzsina*)¹, *apalin* „asszonyos természetű” (< *Apollonia*)², a székely *duruska* „kövérkés fehérnép” (< *Drusiana*)³, *suska*, *suskás* „asszonyos természetű férfi” (< *Susanna*)⁴.

Ezek a nevek legalább vidékenként egykor igen kedveltek és sűrű használatúak voltak; nyilván ilyen kedvelt név volt a *Pótinca* is, mert köznévvé válását csak így érthetjük meg. Am feltűnő, hogy gazdag XVI. és XVII. századi levéltudalmunkban eddig még egyetlen magyar asszonnyal sem találkoztunk, akit *Pótincá*-nak hívtak volna. Nagy Géza említi ugyan, hogy a XV.—XVII. században használatos név nálunk a *Potenciana*, de állítását adatokkal nem támogatja és a név magyar alakját nem is ismeri. Én

most két adattal igazolhatom a *Pótinca* magyar név voltát; 1549-ben egy magyar úriasszony így írja alá magát: «Teresdi *Potinchá* az nehai ladoni miklosne» (Levt. Közl. 7:277), 1547-ben pedig Batthyány Ferencné egy másik előkelő asszonyt említ imígyen: «Im *potenchy* azonynak einchyng(e)r-nenek ys ýrttam» (uo. 4:93). Hogy a *ch*-t e nevekben *c*-nek kell olvasnunk, arra az *Einzinger* név *ch*-jén kívül igen sok bizonyítékot idézhetünk; a XVI. század közepe táján ez nagyon elterjedt írásmódja a *c*-nek Dunántúl és a Nádasdylevelekben minduntalan találkozunk ilyen szóalakokkal: *techik*: tetszik (Levt. Közl. 7:243), *kechelbe*, *papochon*: Kecel, Pápóc vasmegyei községek (uo. 268). A nyilván becéző *Pótenci* alak azért is érdekes, mert tájszavunk nyilván eredetibb *pótenca* alakjának ösét láthatjuk benne. Nem véletlen, hogy e dunántúli tájszó éppen hajdani dunántúli asszonyok neveként tűnik elő.

Az Acta Sanctorum két *Potentiana* nevű szentet ismer: az egyik Pudens szenátor leánya, Szent Péter római szállásadójának dédunokája *Pudentiana* vagy *Potentiana* (május 19.), a másik spanyol szent (ápr. 17.), akit csak a 17. században kanonizáltak, de Villanovában már évszázadokkal előbb tiszteltek. Nem tudom, feltehető-e, hogy egy

¹ Tolnai, Nyr. 28:1—9. ² Simonyi uo. ³ Csefkó, MNY. 23:574. ⁴ Pais uo. 54.

spanyol helyi szent neve még a kanonizáció előtt eljuthatott hozzánk; mindenesetre igen kínálkozó feltevés, hogy a villanovai Potentianát tartsuk a magyar *Pótinca* védőszentjének, mert erről a hagyomány azt tartja, hogy szövessel kereste kenyerét és képein ott is vannak a szövés szerszámai. Tudjuk, hogy a női nevekből lett köznevek mindegyikének jelentésében van valami humoros mozzanat; a *Pótinca* köznévvé válásában az lehetett a tréfás mozzanat, hogy a védőszentnek bőven van ruhája, hiszen ruhaneműt készít, a *pótincá*-nak viszont hanyag az öltözeke, kevés a ruhája. KERTÉSZ MANÓ

Bismarck és a «hogy volt!»
Bismarck Ottó, a nagy német kancellár fiatal korában nagyobb utazást tett Magyarországon. Feleségének írt leveleiben beszámolt úti élményeiről. Egyik levelében (Szolnok, 1852, VI. 27) a cigányokról beszél; elmondja, hogy fekete arcúak, tarka öltözetűek, a gyermekek meztelenek, csak egy sor gyöngy van a nyakukon. És ekkor hozzáteszi: «Wenn die Ungarn einen Tanz noch einmal hören wollen, so rufen sie ganz erstaunt *hody wol? hody?* (wie war das? wie?) und sehen sich fragend um, als hätten sie nicht recht verstanden, obschon sie die Musik auswendig wissen. Es ist überhaupt ein schnurriges Volk, gefällt mir aber sehr gut.» (Fürst Bismarcks Briefe an seine Braut und Gattin. Stuttgart. 1900.) — Tehát Bismarck félreértette a *hody volt!*-ot. Azt gondolta, hogy ezzel a felkiáltással azt a hitet akarják kelteni, hogy nem értették meg a zenét, azért akarják még egyszer hallani.

B. J.

Legenda a 30 árvai bölényről.
Radvánszky Béla Magyar Családélet és háztartás a 16. és 17. században c. nagyértékű művének 3. kötetében felsorolja a Thurzó Borbála lakodalmára a jobbágyokra

kivetett és általuk beszolgáltatott élelmi szereket (61). Maga Radvánszky írja műve I. (összefoglaló) kötetében: «Az pedig már majdnem a hihetelenséggel határos, hogy 1612-ben Thurzó Borbála lakodalmára az árvai uradalom egy-maga harminc darab bölényt szolgáltatott be.» (411.) Ezt az adatot a NySz is leköszölte, nem vévén észre, hogy a jegyzék eredetije latin, mint a kiadó a felsorolás végén megjegyzi. Ahol a 30 bölényről szó van, zárójelben ki van téve, hogy az eredetiben *Bonosae* áll. Radvánszky az állatok latin nevét azonosítja a Pápai Páriz szótárában előforduló *Bonasus* szóval, melynek értelmezése: «Egy ökör forma vad állat.» Ez valóban a bölény, melynek tudományos neve Linnénél *Bos bonasus* a már Aristotelesnél előforduló *bonasos* alapján. A Bonosa azonban nem Bonasus, hanem 'császármadár', mint Szikszai Fabricius írja: *Cziaszar madara*. Az adat tehát a NySz-ből törlendő!¹ B. Ö.

Címnyelvű fű. Már Benkő és Fialowsky rámutatott, hogy ez rosszul olvasott alak *Címnyelvű fű* helyett, amely Melius Herbariumában kétszer egymásután is előfordul értelmezés nélkül a *Catanance*, *Szeretetre hayto*, *Erősítő fű* cikkben a 166. lapon, melyről azt írja Melius: A leuele el terul a földön mint ám à *Gym nyelwű fűnec* az leuele. Hoszszu à leuele mint à *Gym nyelwű fűnec*. Csapó azután ezt helytelenül azonosította a *Catanancheval*, Benkő azonban megállapította, hogy az *Asplenium scolopendrium*, Hirschzunge, s ezt igazolja Szikszai, kinek szójegyzékében *Scolopendria* — *Szaruas nyelwű fű*.

B. Ö.

¹ Ez alkalomból megjegyzem, hogy az Állattani Közleményekben Magyar hal- és madárnevek származása (29:146) címen megjelent cikkemből törlendő a Szilágyi János kéziratából közölt *pocz*, mert ez nem a *póc-hal*, hanem — Hankó Béla debreceni egyetemi tanár úr szíves értesítése szerint — 'patkány', melynek e nevét a MTsz is közli több adatban. A Debreceni Szemlében (6:468) a tátorjánról szóló cikkemből hasonlóképp törlendő az 1. és 3. jegyzet.

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1933. évre 5 P. Félévi előfizetést nem fogadunk el. Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1933 október havában jelenik meg.

A MAGYAR NYELVÖR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Budapest, V., Klotild ucca 10/A.

Telefón: Aut. 22-2-29.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

könyvkereskedés
tudományos antikvárium

Budapest, V, Gr. Tisza István u. 14.

Szakt munkák, forrásművek
áttekinthető nagy raktára.

Állandóan vásárol egyes jobb szakkönyveket,
folyóiratokat és egész könyvtárakat.

TARTALOM:

<i>Munkácsi Bernát:</i> Ósi magyar szerszámnevek	65
<i>Kertész Manó:</i> A magyar vezetécknevek történetéhez	72
<i>Fokos Dávid:</i> Néhány ősrégi összetételünk III.	75
<i>Beke Ödön:</i> Szláv jövevényszavainkhoz	78
<i>Zolnay Vilmos:</i> A hamiskártyások nyelve. III.	82

Magyarázatok:

Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft (<i>Beke Ödön</i>)	85
Könyvek és folyóiratok	86

Irodalom:

<i>Kertész Manó:</i> Pótinca. — <i>B. J. Bismarck</i> és a 'hogy volt?' — <i>B.</i> Ö. Legenda a 30 árvai bölényről. — <i>B. Ö.</i> Címnyelvű fű.	87
--	----

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest V.
Klotild uccá 10/A.

EZER.

Írta: **Munkácsi Bernát.**

Melich János írt legutóbb e szóról a *nemez* < újperzsa *nämäd* szó magyarázata kapcsán (MNy. 26:369) utalva a pontusi görög feliratokban található 'Αζαρών személynévre, mellyel Miller Vszevolod azt bizonyítja, hogy egykor az oszétban is megvolt az 'ezer' jelentésű közép- és újperzsa *hazār* mása, még pedig az iráni szókezdő *h* szabályszerű elejtésével (l. Miller, Spr. der Osset. 38) **azār* alakban. (Ma t. i. az 'ezer' kifejezései az oszétban az azerbajdsáni törökből átvett *min* = oszm. *bin*, amint az északról szomszéd kabard nyelvben is *min*, továbbá az összetételes *däs sädi* 'tíz száz', illetve a keleti nyelvjárásban *däs fondzə ssädzə* 'tíz öt-húsz' jelzések, uo. 49). Az idézett személynév ily magyarázatából az is következik, hogy a pontusi görög feliratok korában, tehát a Kr. utáni III-IV. században, még nem állott be a perzsa *hazār* oszét megfelelőjében az az *a* > *ä* hangváltozás, mely a magy. *ezer* szóban tükröződik s ennek az oszét, illetve alán nyelvből való eredetét igazolhatná.

Hogy ez észrevételekre visszatérjek, arra két újabb megfigyelés kész. Az egyik, hogy a perzsa *hazār*-nak oly *h* szókezdő nélkül való s az első szótagban *a* hangzós változata, aminőt Miller az 'Αζαρών név alapján a régi oszétban föltételez, valósággal jelentkezik az északkeleti (daghesztáni) kaukázusi nyelvekben, amint ezt Dirr A. „Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen“ (1928) c. művének következő 'ezer' jelentésű adataiban (359 61. l.) látjuk: chvarši *azar*; (jelzői képzőkkel) lák *āzar-a*, avar *aza'r-go*, karata, kuanada, tindi *azar-da* (achvach *azaroda*, botlich, godoberi *azaruda*), čamalal *aza'l-la*, inguš *aizar* | a második szótag hangzójának változásával: chinalugh *a zər*, cachur *āzər*; chürkán *azir*, kubači *azi'i*, (az avar képzővel) andi *ozir-gu*; tabasszarán *āzur*, aghul *ažur*, kürin *ažur*. Ezekben a nyelvekben az újperzsa jövevényszók *h* szókezdője egyébként meg szokott maradni¹ (pl. újper.

¹ Ugyanígy megmarad a *h* szókezdő arab-török jövevényszavakban, mint pl. ar.tör. *hava* 'levegő' > chirkán *havā*, lák, andi, rutul, tabasszarán *hava*; ar.tör. *hazir*, *hazir* 'kész' > cachur *hazir*, aghul *hazur*, rutul *hazar*; ar.tör. *hajvan* 'állat, barom' > andi *hajman* 'urü', tabassz. *hajvan* 'ló'; ar.tör. *hakim* 'bíró', kún *hakim* 'orvos' (Radloff, Wb. II, 1744) > andi, tabassz. *hakim* 'orvos'; ar.tör. *hal* 'állapot' > cachur *hal*.

har, här 'mindenki' > *lák*, *kürin*, *tabasszarán*, *aghul har*; *úper. hunar* 'ügyesség' > *chürkán*, *andi*, *aghul hunar*; *úper. häftä* 'Woche' > *rutul häftä*), ha tehát az *úperzsa hazār* ily szókezdője a bennük kimutatott megfelelőkben hiányzik,² ez a hangváltozás bizonyára oly közvető nyelv területén mehetett végbe, ahol a szókezdő *h*-nak enyészete szabályszerű; ilyen pedig a szomszédos nyelvek között az *oszét*. A kaukázusi nyelvek ily módon szintén igazolják azt, amiről az 'Αζαρίων név tanuskodik,³ hogy t. i. az *oszétban* egykor az 'ezer' szava **azār*, illetve ennek valamely változata lehetett.

A magy. *ezér* természetesen ily hangalakból közvetlenül nem magyarázható. De jól egyezik a magyar szóval a kauk. *azar*, *azər*, *azir* csecsen *ezir* változata (Dirr uo.), melyet Erckert (Spr. d. kaukas. Stammes, 29) *ezer* alakban is jegyez. Minthogy a csecsen nép az *oszét*nak keleti szomszédja s másrészt az iráni *h* szókezdő enyészete együttesen az *a* > *ä* (*e*) hangváltozással csak az *oszét*-nak sajátja, alig lehet abban kétség, hogy a csecsen *ezir* is *oszét* hangfejlemenyen alapul, vagyis hogy a kaukázusi jövevényalakokból kitetsző régi *oszét* **azar* későbbi, vagy nyelvjárásban eltérő alakulatának⁴ átvétele. Megerősít e föltevésben a másik újabb megfigyelés, melyre fentebb céloztam, hogy t. i. a magy. *ezér* és csecsen *ezir* keresett előképének nyoma elő is kerül az *oszétban*, még pedig mint a hagyományos népköltésből ismert elavult szó. Ezt a jelentőséget tulajdonítom ugyanis Miller-Freiman *oszét* szótárában a *min* 'tausend' szóhoz csatolt következő nyugati *oszét* adatnak (819. l.): „*ärzä* (in den Nartensagen) id.“ Föltűnik ez alakban az *oszétban* gyakori hangátvetés, melynek Miller (id. m. 36) sok esetét idézi *oszét* szavak *rt*, *rx*, *rg*, *rd*, *rf*, *rv* mássalhangzó-csoportjaiban is

² Egyes kaukázusi nyelvekben megtaláljuk a perzsa *hazār* 'ezer' szó mását *h* szókezdővel is. Ily alakok: *buduch*, *ud hazar*, *dzsek ha'zər*, *rutul ha'zər*. Ezek közvetlenül az *úperzsából* (vagyis nem *oszét* közvetéssel) jutottak az illető kauk. nyelvekbe.

³ Még biztosabban, mint e személynév tanuskodik az **azār* alakról Hesychios (IV. sz. Kr. u.) következő közlése, melyre Paul de Lagarde Ges. Abhandlungen műve (186.) tesz figyelmessé: 'Αζαραπαταῖς οἱ εἰσαγγελεῖς παρὰ Πέρσαις. Ennek az idézett perzsa-görög szónak örmény átvétele, *hazarapet* tdk. 'Herr über Tausend, Befehlshaber von tausend Mann' = χιλιάρχος (Márk ev. 6, 21), meg ἐπίτροπος és οἰκονόμος 'Verwalter, Statthalter' (l. H. Hübschmann, Armen. Gramm. I, 174). Hesychios adata az *úperzsa* szót alán közvetéssel (szókezdő *h* nélkül) mutatja. Ezzel szemben *úperzsából* való egyenes átvétel gör. 'Αζαρέφθης < *hazāraft* > örm. *hazaravuxt* 'ein hoher Würdenname' (Hübschm. uo.)

⁴ Hogy a ma ismert *oszét* nyelvjárásokon kívül az alán régiségben más nyelvjárást is föltételezzünk, arra egyes, röviden már minapi cikkemben (Nyr. 62:68. l.) érintett magyar jövevényszók is indítanak, mint *üveg* < *éveg* & *oszét avg*, (nyugati o.) *avgä* (& örm. *apaki*); *méreg* (tő: *mérge*-) & o. *marg* id. (& av. *mahrka*- 'Tod'); *részeg* & o. *räsæg*; *vért* & o. *uart*; *rég* & o. *rāg*-: (abl. *rāg-āi* 'régől fogva', *rāg-on* 'régí'). Ezekben ugyanis a máig is fennmaradt *oszét* a tőhangzó ellenében az évezrednél régibb korban átvett magyar jövevényszók é, tehát mindenesetre másodlagos (az a-hoz képest újabb fejlődésű) változatot mutatnak, minek magyarázatát csak abban kereshetjük, hogy a felsorolt magyar jövevényszók átvétele korábban volt az alán-*oszét*nak olyan ma már nem létező nyelvjárása is, melyben

(pl. o. *fərt*, *furt* 'fiú' ~ av. *puθra-*, o. *sərx*, *surx* 'vörös' ~ av. *suxra-*, o. *urdä* 'vidra' ~ av. *udra-*, o. *arv* 'ég' ~ av. *arva-* 'felhő'). E szerint o. *ärzä* valószínűleg **äzrä* s ez régiebb **äzərä* < **äzärä* előzmények nyomán fejlődött (vö. kauk. *azar*, *azər* ~ csecsen *ezir* s krími gót *hazer* 'ezer', továbbá egy mitikus nemzeti hősnek *Urəzmäg* nevét ugyane hős kabard *Ozirmäg* nevével; l. Schiefner id. m. 87) az **ə* < **ä* hangzónak oly elisiójával, mint az -*äg*, -*əg* végzetű nevek többsének második tagjában (pl. *vazäg* 'vendég': plur. *vazdžitä*, *vazgutä*; *nämäg* 'magszem': plur. *nändžitä*, *nängutä* Miller uo. 22). Az -*ä* végzet az *ärzä* szóban valószínűleg a nyugati oszétban gyakori teljesebb tövégi hangzó, mint a keleti oszét *töldz* 'tölgy', *urd* 'vidra' *cäx* 'só' *səxərin* 'arany' alakokkal szemben a nyugati oszét *toldzä*, *urdä* *cänxä*, *suɣzəri* *nä* eseteiben (l. Miller id. m. 15—16); vö. ehhez a fent (90. l., jegyz.) idézett 'Αζαραπατεῖς méltóságnevet (pahlavi *pat*, -*pat* ~ av. *paiti-* 'úr' Horn, Grundriss d. neupers. Etym. 44). A magy. *ezər* tehát alán-oszét jövevényszó s megjegyzendő ehhez, hogy bár a mai *ezre-* tőalak (*ezre-t*, *ezre-s*) jól egybevág az o. *ärzä* föltételezett előbbi **äzrä* hangzásával, mégis tekintettel arra, hogy a régi nyelvben csak *ezären*, *ezərek*, *ezəres*, *ezört* alakok ismeretesek (N₁Sz.), nem a mai középső hangzója vesztett *ärzä*, hanem a kauk. *azar*, *ezir* kapcsolatokból következő (megőrzött középső hangzójával három tagú) **äzərä* vagy **äzivrä* féle ejtést kell az átvett szó hangképének fölvennünk.

Régebben a magy. *ezər* szó eredetét a közelebbi rokon nyelvek 'ezer' jelentésű szavaival közös alapon véltem megfeythetőnek (ÁKE. 242), amint ez a *hét* és *száz* számneveknél is lehetséges volt. Későbbi tanulmányok eltérítettek a magyarázat ez útjáról, de

a sok példával igazolható oszét *a* > *ä* hangváltoztató hajlandóság (Miller id. m. 14) e jövevényszók eredeti megfelelőiben is érvényesült (l. Ethn.-Népelet 1931. évf., 4). Az ellenkező esetre, hogy t. i. a magyar őrizte volna meg a régiebb hangalakot, példa az *asszony* szó, melynek régi *achszin* alakja a mai o. *äxsīn* 'űrnő' (ÁKE. 146, 644; EtSz. I, 155) *äxsīn* előzményét tükrözi. Ezt az utóbbi jegyzést két helyt talalom: az egyik A. Schiefner „Osetjinskije Teksty“ (1868) c. kiadványa (19. l., míg a szövegben Corajev oszét tanító e szót *äxīn* alakban közli, 31. l.); a másik Vsev. Miller „Osetjinskije Etjudy“ műve (I, 128), hol az *äxsīn* mellett ez összetétel is említve: *uādaḡsīn* 'gospoža vətrov' ('Szel-asszony' I, 74, 127, vö. *uad*, *uadä* 'szelvihar'), de a Miller-Freiman-féle szótárban (1249. l.) ez a szó is: *uad.äxsīn* 'Herrin der Stürme, des Windes'. Magam több nyelvjárásban kutatva csak *äxsīn* alakot hallottam, József vladikavkazi püspök szótárában is 'gospoža' (88. l.) és 'knjaginja' (királynő, 175. l.): *äxsīn*; szin'igy Stackelbergnél (Fünf osset. Erzähl. 80) meg Christensennel (Textes ossètes, 112) s Miller-Freiman szótárában (247). Mindamellet az *äxsīn* alak hitelet a magyar alak igazolja. Egy másik ily pelda a *gazdag*, régi *hazdag* szó, melynek mai oszét megfelelői (ÁKE. 293): *qāzdəg* (*qāznəg*), nyug. o. *γāzdug* (Miller-Freiman szót. 437). Ezek mellett szintén megmaradt nyoma az *a* tőhangzós régiebb ejtésnek a Rosentől jegyzett déli oszét *qaznug* változatban. A pontusi görög feliratokban a mai oszét *ä*-vel szemben az *e* betűvel való jegyzés gyer esetei mellett (l. fent 68. l.) rendszeren *α*-t találunk, pl. Νάβαρος: vö. o. *näväg* 'új', *Näväg* (sz. mélynév); Ἀρδαρος: vö. o. *ärdar* 'Oberster'; Ζάρανδος: vö. o. *zārond* 'öreg'; Κάσαρος: vö. o. *kāsag* 'guter Seher' (l. Miller, Spr. d. Oss. 6). Hogy az ily írás *a* vagy igen nyílt *ä* hangot jelöl-e, az egyelőre bizonytalan.

bár az itt előadottak is igazolják, hogy a magy. *ezér*, mint alán-
osztét jövevényszó, nem ugyanaz ágból sarjadt, mint a vogul *sāt̃ar*,
sōt̃ar (lozvai *šoāt̃ar*, *šōt̃ar*, tavdai *šāt̃ara*'), osztják *šqr̃as*, *tqr̃as*, zürjén
šurs, votják *šurs*, *šurjs*, mégis kétségtelen, hogy gyökere az árjaság
terén közös ezekével. Már a mélyenlátó W. Thomsen utalt az
idézett rokon nyelvekbeli s az óind *sahásra*- ~ av. *hazaŋra*- ~ újper.
hazār 'ezer' szavak hasonlóságára (Einfluss d. german. Sprachen
auf die finnisch-lappischen, 3); de utóbb kiderült, hogy e szavak
egyeztetésének nagy akadálya a permi alak *ś* szókezdője, mely az
óindbeli *s* szókezdő fejleményének nem gondolható. Ez indította
Setälät annak fölvételére, hogy a permi *šurs* nem az egész össze-
tétéles óind *sa-hásra*- ~ av. *ha-zaŋra*- mása (melyben a *sa*-, *ha*-
előresz a görög *εἷς* 'egy' < idg. **sems* tövének megfelelője), hanem
csak az utótagé, melynek árja ősalakja a görög *χίλιοι*, *χειλίοι*
(< ógörög **χέσλοι*) < idg. **gheslo*- alakokból folyólag: **zhasra*-.
Ennek hangképe tükröződik szerinte a permi *šurs*-ban, melynek
osztják változata a zürjénből való átvételen alapulhat. A vog. *sāt̃ar*
és magy. *ezér* Setälä szerint különválasztandók (FUF. II: 265, 270).
Paasonen is csatlakozik e felfogáshoz (uo. VIII: 66-69) azzal, hogy
a vog. *sāt̃ar* szabályszerű *s* < *ś* szókezdőjével *s* szóközépi *t* < *s*
hangváltozásával még hívebben mutatja a jelzett árja ősalakot,
mint a permi meg az osztják megfelelők, melyekben az eredeti *sr*
hangcsoport metathesissel jelentkezik (l. ÁKE. 244 5). Jacobsohn
(id. m. 105-10) Paasonen nézetét azzal a módosítással fogadja el,
hogy az a nyelv, melyből a permi és vogul 'ezer' számnevek
kerültek, nem az ősárja, hanem az ősiráni alapnyelv volt, hol az
illető szó tőalakjában **žhosro*-nak hangzott. Úgy véli, hogy meg is
van az av. *ha-zaŋra*- utótagjának eddig csupán a keleti finn-magyar
nyelvek 'ezer' szavaiból következtetett, önálló szava az iránság
újabbán fölfedezett ágában, a khotáni (keletturkesztáni) *szakák*
nyelvében, hol *ysara-vālsū* 'ezer küllőjű (kerék)', *satā-ysare* 'száz-
ezer', *pam-hsāro* 'félezer' s más ily kifejezések találhatók.⁵

Nem veszi figyelembe ez a magyarázat, hogy a permi nyelvek
iráni jövevényszavai eredeti *z*-féle szókezdőjüket ily zöngés voltuk-
ban meg szokták tartani, amint ezt a permi *zarūi* 'arany' ~ av.
zaranya- id. (ÁKE. 141); votj. *zarež*, *zaridž* 'tenger' ~ av. *zrayah*-
(nom. **aŋhō*) 'See, Meer', óind *džráyas*- 'ausgedehnte Fläche' (ÁKE.
364, KSz. IV: 379, XI: 152; Setälä, FUF. II: 269, Paasonen, Fugr.
s-laute 88); zürj. *zon* 'fiú, ifjú': vö. av. *zan*- 'gebären, erzeugen',
osztét *zān-äg* 'fiú', óind *džana*- 'Mensch, Geschöpf' stb. (KSz.
IV: 379) s votj. **žəm*: *mu-žem* 'föld' (az előtag: permi *mu* 'föld' ~
finn *maa*, vog. *mā*) ~ av. *zam*- (ragozásban s összetételben: *zəm*)

⁵ Ennek a kevésbé meggyőző fölvételnek igazolása: „Es handelt sich augenscheinlich um die Fortsetzung eines uriranischen **žhosro*-. Denn die Annahme, dass iranisch *h₂*- von awest. *ha-zaŋra*- im Khotanischen abgefallen sei, ist nicht zulässig, da wir ähnliches Beispiel solchen Abfalls in dieser Sprache nicht kennen“ (id. m. 106). Feltűnően hasonlít a khotáni *ysara* alakhoz a kaukázusi arēin nyelvben: *izara-u* 'ezer' (a számnévi jelző képzőjével, Dirr id. m. 361).

'föld', pahl. *zamīk*, újper. *zamī* id., óind *dēmā*- 'auf der Erde' (Horn, Neupers. Etym. 148, ÁKE. 470) szókban látjuk. Nem vélhető tehát, hogy a permi nyelvek egy ósiráni **žhosro*- alak átvételével ennek zöngés szokezdőjét megváltoztatták volna, amint ezt a *šurs* 'ezer' szó esetében föltetni kellene. Az sem valószínű, hogy a *sa-hásra*- *sa* *ha-sar*- szavak összetételes szerkezete oly világos lett volna az illető árjak vagy irániak nyelvtudatában s az utótag önálló, külön használata annyira elterjedt lett volna, hogy éppen ez s nem a mai indo-iráni nyelvekben egyedül fennmaradt összetételes alakulat került volna jövevénytárra gyanánt a permi nyelvekbe. Jól megfontolva nincs is szükség ily erőltetett fölvételekre, mert elképzelhetjük a permi *šurs* kezdő mássalhangzójának keletkezését eredetibb **surs* ból a permi *šo*, *šu* 'száz' szó hatása alatt (l. KSz. IV:375), tekintetbe véve hogy éppen a számnevek körében gyakori az egymásra való alakíthatóság. Ily módon könnyű szerrel megtaláljuk az óind *sahásra*- alapján úgy a vog. *sāt̃ar*, mint a permi *šurs* (votj. *šurjs*) magyarázatát számolva azzal, hogy a keleti rokon nyelveknek nincs *h* mássalhangzója s hogy ennek kiestével a közvető alak **sa'asra*-, illetve a votják *suzer*, mord. *sazor*, *saz̃ar*, cserem. *šuz̃ar*, *šez̃ar* 'nőtestvér' *sa* óind *svásar*- id. és votj. *uz̃ir*, zürj. *oz̃ir* 'gazdag', mord. *az̃ar*, *azoro* 'úr' *sa* óind *ásura*- (l. ÁKE. 615 6) szóegyeztetéseket mutató szövegei *s* > *z* változással **sa'azra*- (**sāzr*) lehetett. Ennek hangképét ismerhetjük fel a vog. *sāt̃ar* alakban (szóközépi **z* > *t* változással,⁶ l. ÁKE. 142, 616) s hangátvétellel a permi *šurs* < **surs* szóban (l. e metathesis egyéb példáit ÁKE. 244). Az osztják *šqr̃as*, *for̃as* 'ezer' szó, mint a szókezdő *s* a metathesis közössége mutatja, a zürjénből való átvétel lehet, ahogyan ezt Setälä (FUF. II:265) és Paasonen (uo. VIII:69) is vélik.

Korántsem gondoljuk, hogy az a nyelv, melyből ez 'ezer' jelentésű szavak származtak, maga az óind s még kevésbé hogy

⁶ Paasonen hangtörvénye szerint az óind. *sahásra*- szókezdő mássalhangzójának a vogulban nem *s*, hanem *t* volna a szabályszerű megfelelése, azonban ennek biztos példáját az indo-iráni jövevénytárra között nem ismerjük, sőt az óind *sūrā*- (av. *hurā*- 'Name eines alkoholischen Getränks, Milchwein, Kumys' Bartholomae, Altiran. Wb. 1837) ~ vog. *sor-vit* 'pálinka' (zürj., votj. *sur*, osztják *sar* 'sör' ÁKE. 545), és az óind. *saplā* 'hét' ~ vog. *sāt̃*, *sāt̃* id. hangviszonya (ha ugyan helyes az utóbbi szóegyeztetés, l. KSz. XIX:15-20) a szabály ellen vall. [V. ö. ezekhez még: vog. *solval* 'só' ~ votj. *šilal*, mely bizonyára elő részében az osztják *sol* < zürj. *sol*, mord. *sal*, finn *suola* 'só' szóval azonos; továbbá vog. *sāj*, *sāj*, osztják *tāj*, *lāj*, *lāj*, magy. *ev* ~ mord. *sij*, *sij*, lapp *siegja* stb. (ÁKE. 241; Paasonen, Fugr. s-laute 15); vog. *saj* 'mög, háttér', oszt. *sāj*, zürj. *saj* 'Raum hinter etw.' stb. (ÁKE. 227; Paas. uo. 70)]. Látjuk ugyan a vog. *sāt̃ar* szóközépi mássalhangzójában világosan az óind *s* ~ vog. *t* megfelelést, de itt a *t* aligha közvetlenül a *s*-ből, hanem föltehetőleg ennek **z* változatából fejtett, úgy mint ez a vog. *āt̃ar*, *ōt̃ar* 'úr, fejedelem' ~ mord. *az̃ar* 'úr' stb. s vog. *tarin*, *tarn* 'réz' ~ permi *zar̃ni* 'arany' szóegyeztetéseket mutatkozik (vö. vog. *āt̃as*, *āt̃as*, *og̃k̃as* 'ólom' ~ zürj. *oz̃is*, *ōz̃is* id. stb. ÁKE. 246). Setälä szerint (FUF. II:274) azokban az esetekben is, melyekben a finn, mordvin, permi *s* szókezdőnek a vogulban *t*, az osztjákban *l* (> *l*, *t*, *j*), a magyarban *o* (enyészet) a megfelelője, az alapnyelvben *z* eredeti hang föltételezendő.

az ősiráni vagy az ősárja alapnyelv lett volna, ahogy ezt többen fölteszik. Mint a finn-magyar nyelvekben kimutatott ind jellegű jövevényszók (KSz. IV:374) tanusítják, ez a nyelv az óindnek egy kései hajtása, eredeti hangtestében megfogyatkozott s elváltozott származéka volt (aminők a prákrit s újind nyelvek), amelynek beszélői az ind nép keleti tömegétől elszakadva az időszámításunk előtti évezredben földrészünk délkeleti táján a szkitha-szarmát törzsek közt, a még nem nagyon szétszórt finn-magyar népek szomszédságában élhettek. Tanulságosan világít e kérdésre a *száz* szó rokonsága, mely mint a mord. *śada*, *śado*, zürj. *śo*, votj. *śu* megfelelőiből határozottan kitetszik, nem az ősiráni *sata*-, hanem az óind *çatā*- 'száz' szó fejleménye, amint erről a szókezdő *ś* > *s* szabályszerű hangváltozással a finn *sata*, vogul *sāt*, osztják *sōt* s magy. *száz* is tanuskodnak, nemkülönben a lapp *čuotie*, *čuōtte* stb. (ÁKE. 559). Ámde nincs sehol nyoma sem az óind *çatā-m* av. *sata m* nomin. végzetének (ép úgy mint a közép- s újperzsa nyelvjárásokban vagy az oszétban); a szóközépi mássalhangzó pedig nem *t*, mint az idézett régi alakokban, hanem ennek később fejlett (gyöngült) *ḍ* *ṣ* *d* változata, amint ez egyrészt a teljesen kopott végzetű zürj. *śo*, votj. *śu* (< **śaḍ*; l. Szinnye, MNyhas. 36) s a *nemez* < újper. *nämäd* (< **nämäd*; l. Melich, MNy. 26:369) hangváltozásával jelentkező magy. *száz* alakban, másrészt a finn *sata* (gen. *sada-n*) tőalakjában s a mord. *śada*, cserem. *šüḍö* szavakban mutatkozik. Az a körülmény, hogy szemben a 'száz' szavainak a rokon nyelvek minden ágára kiterjedő egyezésével az 'ezer' szavai eredetük szerint három csoportba sorakoznak, melyeknek egyike a finn *tuhante*- (nom. *tuhat*) > lapp *duhat*, mord. *t'ožän* stb. és cser. *tüžem*, mint ezt Thomsen kimutatta (Beröninger, 233), a litván *tūkstantis* 'ezer' szó átvétele, másik a permi *šurs* > osztj. *šoràs* és vogul *sātər* az óind *sahásra*- mása, harmadika pedig, a magy. *ezer*, mint itt igazolom, alán-oszét eredetű — szintén e jövevényszavak késői, mindenesetre a finn-magyar népek szétválását követő korban való meghonosodását bizonyítja.

A „PESTI NYELVJÁRÁS“.

Írta: Balassa József.

Sokszor volt már szó a napilapokban, folyóiratokban arról, hogy az ország fővárosának, Budapestnek van-e külön nyelve, vagy nyelvjárása. Nemrég Schöpflin Aladár szólt róla a Nyugat f. évi 19. számában (1933 okt. 1). Azt kérdi: «Miért ne lehetne Budapestnek saját nyelvjárása? Miért csak a falunak szabad nyelvjárásának lenni? Ez is még alakulóban van, mint a város lelke, mint ahogy minden nyelv mindig alakulóban van. De mért kellene azt hinnünk, hogy nem fog kialakulni, vagy rosszul fog kialakulni? A magyar nyelv egy új színnel fog általa gazdagodni

s ha ez a szín talán szokatlan, azért ki kell átkozni a magyarságból?»

Ha felvetjük ezt a kérdést, a felelet csak az lehet, hogy nincs se pesti, se budapesti nyelvjárás. *) Mit nevezünk nyelvjárásnak, dialektusnak? Valamely nyelvnek a nyelvterület egy részén kifejlődött közös hangtani, alaktani, mondattani és szókincsbeli sajátságok szerint alakult és más vidékek nyelvétől eltérő sajátos rendszerét. Ha például az alföldi öző, a felsőtiszai íző, a palóc, az erdélyi magyar vagy a székely nyelvjárásról beszélünk, mind-egyiknek megvannak jellemző sajátságai, melyek közösek az illető nyelvjárás egész területén, s amelyekről könnyen meg lehet ismerni, hogy ki hová való. Budapest nyelvének nincsenek ilyen közös sajátságai. (A magyar nyelv Budapest lakosságának ajkán nagyon sokféle alakban jelenik meg a társadalmi osztályok, foglalkozási ágak, sőt még a kerületek szerint is. Tudjuk, hogy Buda és részben Pest lakossága is eredetileg német volt. Az a keverék nyelv, amely a budai, a VIII. és IX. kerületi német anyanyelvű polgárok körében 40—50 évvel ezelőtt még élt, ma már kihalóban van. A VI. és VII. kerület zsidó lakosságának egy része még ma is keverék nyelven beszél magyarul. Ezek közül egyiket sem nevezhetjük pesti nyelvjárásnak. [Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a főváros lakosságának igen nagy része vidékről jött s ezt a száz év óta folyó beözönlést az ország minden részéből még növelte a háború után menekült tisztviselőknek igen nagy száma. Ezek, legalább az első nemzedék és részben a második is, megőrzik származáshelyük eredeti nyelvjárását. Tehát ezek körében sem alakult egységes pesti nyelvjárás.] Azonkívül Budapestnek is megvan, mint minden nagy városnak, a maga *argot*-ja, az ú. n. jassz-nyelv. Ez csak a szókincs tekintetében különbözik más társadalmi osztályok nyelvétől, tehát ezt sem nevezhetjük nyelvjárásnak, még kevésbé Budapest nyelvjárásának. Az *argot* szavai közül nálunk is, épúgy mint a francia, angol, német nyelvben és más nyelvekben is sok szó lassanként behatol a köznyelvbe és onnan az irodalmi nyelvbe is. De ez még nem teszi külön nyelvjárássá Budapest nyelvét. A személyes érintkezés és az ujságok, könyvek nagyon hamar elviszik ezeket a szavakat a magyar nyelvterület minden részébe. Tehát nem hiszem, hogy ki fog ala-

*) A NyK. legújabb számában (48 k. 167. l.) Laziczius Gyula «Bevezetés a fonológiába» c. dolgozatának egyik jegyzetében szigorú kritika tárgyává teszi «A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése» c. munkámnak 1. lapján közölt jegyzetet, ahol arról van szó, hogy «nem szólhatunk magyar nyelvjárásról az ország fővárosában, Budapesten sem». Erre a szörszálhasogató, kicsinyes kritikára csak azt jegyzem meg, hogy a nyelvjárásokról szóló könyvem 42 évvel ezelőtt jelent meg és ma sok mindent másképp írnék meg, másképp fogalmaznék, mint akkor. Ami azonban ennek a jegyzetnek a lényege, hogy Budapestnek nincs nyelvjárása és ha a magyar nyelvjárások osztályozásáról van szó, ott Budapest nyelvéről nem beszélünk, ez ma is igaz. Laziczius ugyanebben a cikkében áttekintést nyújt a magyar nyelvjárásokról fonológiai szempontból; Budapest nyelvjárásáról ott sincs szó.

kulni idővel, mint Schöpflin gondolja, Budapestnek saját nyelvjárása olyan értelemben, ahogyan mi nyelvjárásról beszélünk.

Felvethetjük a kérdést úgy is, hogy van-e Budapestnek külön nyelve, ha nem is nevezhetjük nyelvjárasnak. Feleletem erre is az, hogy nincs. A MNy. 27. évfolyama Bárczi Géza hosszabb dolgozatát közli *A «pesti nyelv»* címmel. Bárczi dolgozatát azzal kezdi, hogy «a pesti ember társalgási, sőt nem egyszer írott nyelve is általában sok tekintetben eltér a nem pesti magyar köznyelvtől». Megemlíti ennek a nyelvnek néhány hibáját, megró egy-két mondatszerkezetet, azután rögtön átugrik a *jargon*, az *argot* jellemzésére és röviden ismerteti a külföldi irodalmat is. Egész dolgozata nem egyéb, mint a magyar tolvajnyelv, a jassz nyelv részletes ismertetése. Tehát Bárczi a magyar tolvajnyelvet nevezi «pesti nyelv»-nek. Nem értjük, hogy lehet ráfogni Pestre (Budára nem?), hogy a tolvajnyelv a magyar főváros nyelve.

Akik ujságokban, folyóiratokban Budapest nyelvéről, vagy rövidebben «pesti nyelv»-ről beszélnek, ezt mindig rosszaló értelemben mondják. A francia vagy angol, ha párizsi vagy londoni kiejtésről, nyelvről beszél, a legszebb, legtisztább kiejtésre, a helyes, irodalmi beszédre gondol. Nem az *argot*, a *cant* a párizsi, londoni nyelv, hanem az irodalmi nyelv a műveltek ajkán. A nagy európai városok közül talán csak Bécsnek van igazi nyelvjárása. Ha azt mondjuk, hogy valaki úgy beszél franciául vagy angolul, mint egy igazi párizsi vagy londoni, ezt a legnagyobb dícséretnek tekintjük. Nálunk ellenben a «pesti nyelv» jelenti az éneklő hangszúlyt, egyes hangok helytelen kiejtését, germanizmusokat, a tolvajnyelvből átvett szavak használatát, értelmetlenül felkapott divatszavakat, rossz mondatszerkezetet. A célzatos elfogultság nevezi ezt a beszédet «pesti nyelv»-nek, hozzá mondva vagy legalább gondolva, hogy ez a pesti zsidók nyelve. A magyar nyelv gondatlan, lelkiismeretlen elferdítése azonban nem egy felekezet, nem is az egész fővárosi lakosság sajátja. De nem is áll meg a főváros vámsorompóinál, hanem gyorsan elterjed a vidéken is. Hogy ott nem olyan általános, nem olyan gyakori, annak az oka, hogy a vidéki lakosság állandó érintkezésben marad a nép élő nyelvével. A helytelen, lompos nyelvhasználat ellen kell küzdeni a lelkiismeretes íróknak. Abban igaza van Schöpflinnek, hogy nem minden rossz, ami a főváros nyelvében kialakul. Minden társadalmi osztály nyelvének vannak eredeti sajátosságai, vannak külön színei, ne ütközzön meg tehát senki azon, hogy a főváros nyelve is gazdagíthatja a magyar nyelvet új színekkel. És abban is igazat kell adnunk Schöpflinnek, hogy ha ez az új szín szokatlan, azért még nem kell kiátkozni a magyarságból. Arra kellene törekedni, hogy épúgy mint más nemzeteknél, nálunk is a természetes, gondos és tiszta magyarság, gazdagítva a fővárosi lélek alkotta helyes nyelvsajátságokkal, legyen Budapest nyelve.

VENDÉG. ADALÉK A TELEPEDÉSTÖRTÉNETHEZ.

Írta: Kallós Zsigmond.

A halottnak „vendég” nevére egyetlen adat van a M. Tsz.-ban (Bereg m. Szernye, Forgon Pál: „*Megyek megnézni a vendégét: a fiamnak a keresztanyja vót*”); de ez az egy adat annál becsesebb, mert azt mutatja, hogy e szónak eredetét, mint annyi másét, a pogány vallás körében kell keresnünk. A halott, attól a pillanattól fogva, hogy az osztjások szavajárása szerint *sēlmtəm-otem*, „kialudt, a látókörből eltűnt lény”-nyé lett, per excellentiam „vendég”-e hozzátartozóinak, akit számtalan óvóintézkedés megtétele közepett, hogy jóindulatra bírják a ház és környezete iránt, jóllátnak addig is, míg teteme (és immár jövevény lelke) a házban van, a temetési menet alatt, a sírnál, onnan hazatérve, és azonkívül is még öt fontos alkalommal a halált követő éven belül. Mind e fontos alkalmakkor a cseremiszek sem mulasztják el nagy ünnepélyességgel, legtöbbször kétlovas kocsin járulni a halott sírjához, hogy meghívják a tiszteletére rendezett torra; helye a kocsin és a házban ki van jelölve; úgy beszélnek hozzá, mintha élne és amíg a hazatért vendég a házban tartózkodik és az ajtó elé kísérve még utoljára étellel, itallal el nem búcsúztatták, addig nem fajul a tor tiszteletlen dinom-dánommá.

A halotti szertartásnak, áldozatnak, vendégelésnek legfőbb célja a halott jólétéről gondoskodni és megakadályozni, hogy valamiképpen hivatlanul ne jöjjön a megszokott régi otthonba: mert az ilyen „hazajárás” veszedelemmel jár a hátrahagyottakra.

Valószínűnek vehetvén tehát ennek a „jövevény” jelentésű szónak ezt a tárgyi kapcsolatát az ősvallással, előre feltehetjük, hogy magyar eredetű és hogy „jövevény” értelemben más kultuszba-vágó kapcsolatban is használatos lehetett.

A magyar helynevek közt akad számos olyan, mely nem több a puszta számnál. Nem akarok itt elébe vágni annak a magyar samáni eredetű helynevekről szóló tanulmányomnak, melyet már a Nyr ezidei 3—4. füzetében jeleztem (62:45), s amelynek éppen a számnévi helynevekről szóló fejezetét fogom megismertetni egy legközelebb megjelenendő előzetes jelentésben.

Mint a rokon népeknél ma is (L. Beke Ö. cseremisz, ufai szövegeinek kéziratát: *In unserem Dorfe wird in zwei Gruppen gebetet. Unsere Gruppe betet in fünf Häusern*... és Karjalainen alábbi tanuságtételét a jugra népekről), a honfoglalási magyar telepek, a vallásgyakorlat családi, őskultuszos eredeténél fogva nem községenként, hanem atyafiságok szerint voltak megszervezve. (Sippe.) Helységeknek egy jelentékeny száma nevében őrzi ennek emlékét: *Hét, Heten, Hete, Hetes; Hat, Tizen, Eute, (Ete, Ethí), Négyes* stb. Ilyen puszta vagy csoportosító jellegű számot, vagy a számnak a kultuszt jelentő szóval való kapcsolatát 150-et tudok kimutatni helyneveink közt. Az idevágó érdekesnél érdekesebb összetételek még mai nyelvhasználatunk számára is egész világosan fognak beszélni arról, hogy a számnévi helynevek a fent jelzett atyafiságok számát jelentik egy-egy telepen belül. Ezt bizonyítja majd tanulmányomnak

sok-sok egyéb adata és vallási eredetű helyneveink német fordításainak tömege is, melyek éppen ezért majd mind kimutatható többesalakok.

A számnévi helynevek nagy számának az a körülmény is emeli érdekességét, sőt bizonyító értékét, hogy a világ helynevei közt (az alapszámokat értem) alig akad egy is, mely pusztá- vagy osztószámot tüntetne fel, nemhogy ennyi egy nyelvben.

Akit ez a tartózkodó indokolás még nem tud eléggé meggyőzni arról, hogy itt valóban az ősi vallás talaján állunk, azt tanulmányom megjelenéséig szíves türelemre kérem, de a *vendég* szóról való további fejtegetéseimtől azért ne tessék elriadni, könnyen követhetők azok anélkül is.

Az így jelzett *atyafiság* felnőtt férfi tagjai a samán vagy szertartásvezető körül „*egy csupron*“ (*egy csoportban*) kuporognak a földön és visszafojtott lélegzettel összébújva lesik a samán minden mozdulatát a szellemek idézésekor, vagy összesűrűdve mint egy „*cimbora*“ tagjai zúdítták (a jugra népeknél) őrző üvöltéssel az áldozatra szánt állat felé nyilaikat. Ebbe a közösségbe bele kell születni, vagy legalább: belenőszülni. A jövevény, vagy nevezzük mingyárt eredeti nevén a „*jövendék*“ szóval (melyet, mint látni fogjuk, nem is kell megcsillagoznom) helyet foglalhat benne ideig-óráig mint meghívott, befogadott vendég, de már ha ott érné a halál az idegenben, — a vendéglátó atyafiság temetkező helyén örök nyugalmat nem találhat. V. ö. Karjalainen (Die Religion der Jugra-Völker II:107): „Da die Dörfer ursprünglich und in einem grossen Teile des Gebietes auch jetzt noch Sippendörfer sind, dürfen wir auch die Friedhöfe als Sippenfriedhöfe betrachten. Burtenjev bemerkt ausdrücklich, dass im nördlichen Gebiete jede Sippe ihren eigenen Begräbnisplatz hat. Auf Sippenfriedhöfe weist auch die Angabe hin, dass es wenigstens in manchen Gegenden für die Pflicht der Hinterbliebenen angesehen wird, einen in der Fremde gestorbenen wenn möglich auf den Begräbnisplatz des Heimatsdorfes zu bringen...“ stb. „Eine fremde Leiche wird dagegen im Ostjakengebiete begraben, wo es gerade passt.“

A fenti számokról elnevezett helységekből úgyahogy kitűnt, hogy a település a vallás igényei szerint az atyafiságokból felépült törzsek szerint történt, habár vannak adataim egy-egy *törzs* szétváló településére is. Am az ilyen nagymérvű elosztásnál, mint a honalapítás (bizonyítható jelentékenyen magasabb lélekszámmal, mint eddig gondolták) a harc, betegség vagy egyéb állami és magánérdek következményeként és főképp a közlekedési viszonyok kezdetlegessége és a tájékozódás nehézségei miatt az új földön *nagy számmal* akadtak összeverődött «*gyülelész*», «*csődülő*», «*lázadó*» csoportok (e szavak nem mai rossz értelmükben veendő); vagy még más hasonló értelmű szavakkal megjelölt telepek, melyek mind a törzsön, sőt atyafiságon *kívül* való tömörülés kényszerűségének emlékét hordják neveikben.

Természetes, hogy a honfoglaláskor számos idegen törzsbe tévedt, egyes „*jövendék*“-et, a kultuszegységek egyikébe, az *atyafiságok* közé kellett utalni ideiglenes vagy akár állandó vendégjog élvezésére (l. még alább *új jövendék*). Ez az eset a régi hazában a legritkábban fordulhatott elő, de a jelzett körülmények miatt a telepedés idején már azáltal is felszaporodhatott, mert sok iránytvesztett, jobbérzésű vallásos egyén vagy család

bizonyval vonakodott valamely „gyülelész“ telephez csatlakozni és ha csak tehette, szívesebben fogadta egy szabályosan megszervezett ősi atyafiság vendégszeretetét. Így a „jövendék“ a legsűrűbben használt szavak egyikévé lett. Hogy a *vendég* szónak ez a „jövendék“ ,advena, Zukömm-ling, Zuwuchs, Zulauf: növedék‘ értelme az eredetibb tehát „Fremder“; és nem a „zu bewirtender Gast“ értelem, az természetes a szónak régi politikai használatából is Sz. István korában és később: *vendég: hospites: ,Zugelaufene, neue Bevölkerung‘*; de természetesen folyik a szónak másodrendű értelemben való használatából is: ,etwas hinzugekommenes neues‘ (a NySz-ban: ,subditus; falsch‘: már az értelemváltozás magyarázata): *vendégszem, -haj, -szárny, -szín*; MTSz: *vendégdeszka, -fedél, -fentő, -gomb, -gúzs, -gyeplő, -láb, -oldal, -tengely* stb., melyek mind magukban foglalják ezt a megkülönböztetést: ,nem eredet szerint vele egybe nőtt, hanem később hozzájött: adventicius: *jövendék*‘

Nem kellett ezt az eddig már ismételten használt szót megcsillagoznom, mert megtalálható a MTSz.-ban: „*jövendék-új: nevendék-ujj* (a negyedik ujj Szlavónia Nyr 23:361.)“, némi értelemárnyalattal a „vendég“ gyűrű miatt. (A jelentésátvitelre lásd a *hüvelyk-ujj* elnevezését a kétágú kesztyűről, ill. annak ujjáról, Beke Ö. Nyr 62:31.) De megvan pontosabban kivehető értelmével is nyelvünkben (adventicius): „*Jövendeg járása*, a Tiszának egy oldalága‘ Rétköz, Szabolcs m.“ Ezt az értékes adatot (MNY 28:278.) *Juhász Jenő „Györffy István szívességének köszönheti“*, de mint látni fogjuk, éppen csak megcsodálja a gyöngyöt, megköszöni — és elejti.

A Tiszának „*Jövendeg járása*“ olyan kifejezés, melyet alig is szükséges magyarázni, — akár ott érték már a névadók az oldalágot, akár pedig később „in statu nascendi“ keresztelték el „jövendék“-nek.

Még egy harmadik érdekes emléke is maradt e szónak *Biró Mártonnál* (Préd. 1761:4630.): „*mind azok a' te csemetéid, a' te jövendékid*“ (MNY 7:417). *Simai Ödön* nagy nyelvtörténeti érzékkel megjegyzi ehhez: „nem mind *Biró* képzése az a szó, amely a Nyr szerint másnál nem fordul elő..., a *jövendék* bizonyosan azonos a szlavóniai *jövendék-ujj* első tagjával“. *Juhász Jenő* érdeme, hogy a vendég szó etimológiáját visszahelyezte magyar talajra (*Vendég*, MNY 28:277), tehát oda, hova már CzF. tette volt (mégpedig már a *jő* igéből lett: *jövendék* elvonásaként, bár zavaros kapcsolatokkal: *venire*) és hogy azt a fantasztikus térképvázlatot, melyet a magyarázatok az oláh földtől Perzsiáig való útjukban megrajzoltak — lefújta. Hogy történt mégis, hogy *Juhász* a *Györffy* értékes adatának birtokában és a CzF. ujjmutatása mellett CzF. megfajtási kísérletéről (másokéval együtt) azt találta írni, hogy arra „kár a szót is vesztegetnünk“ és hogy CzF. kutatása is „kátyuba jutott“, mert a szót *Juhász* szerint „a magyar nyelvből lehet a legjobban magyarázni“? Hát CzF.-ék nem azt tették? És az elkalandozást nem tekintve, nem jobb eredménnyel, mint *Juhász Jenő*? Lássuk csak.

Ő a *jövendék* szótól, nyilván a hangsúlyos első szótag okozta látszólagos nehézség miatt riad el és jut arra a gondolatra, hogy a *vendég* szóban a *vesz* igének (egészen másodlagos) jelentésfokozatát lássa (:fogad'); az -nd jövőidő-képzőnek eredeti gyakorító jelentésével és avval az -ég

képzővel alkotva, mely a *világ, virág* szavakban mélyhangú: *vē-end-ég* (Calepinus: amanuensis *ˈvendég író, író deák* (a manu).

A *jövendék* képzése azonos a *növendék, lependék* ('lepke') szavakéval, A *k* ~ *g* hangváltozásról a szó végén felesleges volna bővebben szólni. (Vö. *toldalag* = *toldalék, csergeteg, forgatag, fuvatag, fergeteg*, Beszt. és Schl. Szój. stb. MNy, 7:412 Pais D.; *hörcsök* = *hörcsög, görög, kalpag, köpönyeg, maszlag, tűzeg, ütleg, kéreg, fergeteg, féreg, hideg, meleg, öreg, szőnyeg* stb. mind *k* véggel a régiségben; MNy 12:214 *Melich J.* Vajjon íráshibák? továbbá MNy 3:402, 4:160-2, 5:261 *üszök*; 9:359 *gombolyék, -ag; fujatik: fuvatag*. P. D. stb.)

Marad a *jövendék* > *vendég* elmaradt első szótagjának rejtélye. Tudnivaló, hogy a magyar hangsúly merően más természetű, mint az indogermán nyelveké. Ezt a kérdést egy minden tekintetben figyelemre méltó tanulmány keretében Lányi Ernő veti újabb vizsgálat alá (Arany J. ritmustana. Bolyai reálisk. Ért. 1933. 21. o.): „...a hangsúlyos szótag csak *primus inter pares*, első az egyenrangúak között, de a viszonylag hangsúlytalannak is megvan a maga nyomatéka, súlya, nem halványul, nem rövidül, nem enyészik el, sőt mindegyik alkalmas arra, hogy szükség esetén erősebb hangsúlyt kapjon.“

Persze szótagja válogatja. Így a Horger belső nyílt, rövid magánhangzók összevonásának törvénye (Nyr 339—40. k.) e rövid szótagok hangsúlytalanságában, illetőleg a szókezdő erős hangsúlyban találja okát (a 15-ik századig) akár a francia nyelvben. Inkább csak a zárt vagy hosszú második magánhangzó hangsúlya esik a Lányi-féle megítélés alá. Így a szókezdő *a*-nak összetévesztése a névelővel és gyakori elmaradása is részben a második szótag másodrendű hangsúlyában találja okát: *ajándék* > *jándék* (e szóról másképp Horger Nyr 39:342). De különösen becézőnevekben gyakori (és könnyebben kimutatható) jelenség az első szótag elmaradása: *Tóka Tőke* csal. név < *Katóka, Petőke* (v. efféle), *Zsóka* < *Erzsóka* stb. (vö. Csejki MNy 25:368).

A *vendég* szóban mégis inkább a jeleztem hangsúlyvesztés állhatott fenn (az erős főhangsúly miatt). Igen valószínű ugyanis a *jövendék* szónak az *új* szóval való gyakori kapcsolata: *új + jövendék*. A később újra elemeire bomlott „*újjövendék*“-et valóságos összetételnek kell képzelni és az összetétel keletkezése okául a telepedésnek fent vázolt viszonytagságos körülményeit. Minden községbe, atyafiságba szakadt régibb „*jövendék*hez“ képest a *ma* érkezett már „*újjövendék*“ volt. A hangsúly az összetétel első tagjára esvén (*új*), kb. ugyanaz az eset állhatott elő, melylyel Horger a tájszólásbeli *jed, jeszt*-félét magyarázza „*ijed, ijeszt*“-ből. (Nyr 39:298): „Az *ijed, ijeszt* igéket száz eset közül legalább kilencvenszer a *még* igekötővel használjuk“. „Tehát: *mégijed* > *mégjed* > *jed*. Ugyanígy: *újjövendék* (> *újövendék*, nyílt szótagú, hangsúlytalan *ë*: Ø *újvendék* > *új | vendék* > *vendég*. (Ehhez hozzájárulhatott még a szónak gyakori előfordulása a *jő, jön* igével is, amikor az első szótag néha zavarólag hathatott.) Akárhogy történt is, a nyelvkincsünkben kimutatható *jövendék* szó jelentésének és alakjának feltűnő egyezése a *vendég*-gel nem lehet véletlen eset.

AZ ISMERETLEN TIZENHETEDIK SZÁZAD: SZENT PATRICIUS PURGATORIUMÁRÓL VALÓ HISTÓRIA.

Írta: **Turóczi-Trostler József.**

A magyar szellem nem irtózik a filozófiai gondolattól, de óvakodva, idegenkedve fogadja az öncélú spekuláció, az ellenőrizhetetlen eksztázis és irracionális minden formáját.¹ Vagy teljesen elzárkózik előlük, vagy ha birtokába veszi őket, nyelvüket előbb mindig átülteti az értelem ellenőrizhető, világosabb síkjába: nem tűr végletet, csak egyezményt ismer. Ami skolasztikus nyom, misztikus szórvány akad a középkori magyar irodalomban, mindeniken meglátni a titkos határzár, a belső cenzúra hatását. Hiszen az egyik esetben az értelem közömbösítésétől függ, a másikon az értelem kioltásán fordul meg a megnyugtató, végső megoldás formája: ott a hit s az értelem összeegyeztetése, itt az «unio mystica». Talán itt van a nyitja látomásirodalmunk²) feltűnő szegénységének. Talán ezért hiányzik a középkor szimbólikus és allegorikus világgépének kicsinyített magyar másából egy sereg lényeges vonás. Bizonyos, hogy vannak eltérések, hiányok, módosítások, amelyek függetlenek az értelem cenzúrájától s egyszerűen lélek- és érzülettörténeti vagy nyelvi okokra vezethetők vissza: sok megrázkódtatás készületlenül éri a lelki és érzületi életet, sok fogalomra nincsen magyar műszó. De végső fokon, az esetek legtöbbszörében mégis csak a magyar szellem eredendő szerkezeti összetétele a döntő tényező.

A renaissance iratlan programjának egyik legfontosabb pontja az értelem autonómiájának kiépítése. A reformáció legalább ebben a vonatkozásban fogékony tanítványnak bizonyul s a világgép racionalizálásában elmegy a végső határig (kálvinizmus). Érintetlenül hagyja a transzcendens értékek középkori érvényét, de elhárítja az érzékfeletti jelenségek irodalmi megörökítését, megöli a csodát, számúzi a legendát s a túlvilági látomást. A XVII. században aztán megváltozik a történetfilozófiai helyzet. Nemcsak Nyugateurópában, hanem nálunk is. Az irracionális betemetett forrásai sorra felfakadnak. Egy sereg álhalott erőnek, némaságra ítélt áramlatnak váratlanul megjő a hangja, köztük olyanoknak is, amelyek európai virágkoruk időpontjában nem igen jutottak szóhoz (platonizmus és újplatonizmus, germán és román misztika).

Így talán nem véletlen, hogy most végre magyar közvetítőre talál a középkor egyik híres látomása, Szent Patricius purgatóriuma, még pedig a maga csonkítatlan teljességében. (A XVII. századig csak egy például szolgáló törmelékével, meg azon a réven vett részt régi irodalmunk életében, hogy a magyar György lovag és Pászthói Tar Lőrinc is megjárta a szent barlangját).

*

Szent Patricius legendájának életrajza, alakváltozatainak, rokonsági kapcsolatainak története nyomon követhető a legrégibb időktől kezdve a mai napig.³ Végső formai kialakulása a 12. század utolsó negyedébe esik. Régi, ellenőrizhetetlen hagyomány szerint Henricus Salteriensis (Saltrey) cisztercita szerzetes foglalta írásba latinul, Angliában. De mindenestre feltűnő, hogy az ősfomat megrögzítő két legrégibb kézírata nem

Angliában, hanem az európai szárazföldön: Bambergben s Utrechtben van. Tárgyi-motíváiis vonatkozásban sokszoros lekötelezettje a régebbi s közeli látomásirodalomnak. Forrásai közé tartozik a biblia, Szent Agoston, Nagy Szent Gergely, Giraldus Cambrensis (*Topographica Hiberniae*). Közvetlen rokonsági s fejlődéstörténeti kapcsolatban áll a jóval gazdagabb, színesebb Tondalusszal. Irodalmi, szerkezeti sorsára döntő hatással van, hogy eredendő célja: a purgatórium dogmájának a védelme. Valójában nem is látomásról van szó. A purgatórium borzalmainak szemlélő és szenvedő hőse, Owein-Ovenus lovag, nem esik révületbe, nem álmában, hanem éber, testi szemmel lát mindent, amit Isten látnia adott. Az ő története tisztára az apologetikus célzat kedvéért került a legendába, amely éppen apologetikus elemeinek köszönheti időtlen európai népszerűségét. Az elbeszélő reális, részletező képzetét inkább csak a tisztító tűz foglalkoztatja; az üdvözültek boldog világa viszont alig érdekli.

A legenda belső formája századról századra alig változik, de részleteiben alkalmazkodik éghajlati, környezeti, érzelmi feltételekhez: germán nyelvterületen irreálisabb, román területen reálisabb a szelleme. Helyet kap a középkor nagy gyűjteményeiben s példatáraiban (*Legenda Aurea*, Vincentius Bellovacensis, Heisterbachi Caesarius); 1524-ig hozzátartozik a breviárium állományához. Huszonöt latin kéziratát ösmerjük. Elsőnek Marie de France fordítja nemzeti nyelvre s később is Franciaország vezet a kéziratok s változatok számával. Sorrendben Németalföld s Anglia következik utána. Legelevenebb a hagyománya Németalföldön. Elterjedésének legfontosabb tényezői a zarándoklatok, amelyek sokszor új, személyi jellegű vonatkozásokkal bővítik az ősforrás anyagát. Legszemélyibb a francia származású Raymond rhoduszi lovag elbeszélése. Latin fordításán alapul Montalvan spanyol legendája (1627), ez viszont forrása Calderon drámájának (*a Purgatorio de San Particionak*), egy sereg francia feldolgozásnak, egy breton misztériumjátéknak, a flamand népkönyvnek (1668).

A magyar zarándokok között a leghíresebb György lovag (*Georgius de Ungaria*), fia „cuiusdam magnatis militis et baronis de Ungaria qui Clissaphan (Cussaphan, Crissifan, Crisaphon, Crisefan), nominatur”⁴ Nagy Lajos apuliai kapitánya; 1353-ban járt a purgatóriumban. Sokszorosan hitelesített történetének meglepően nagy az irodalmi hagyománya. (9 latin, 15 német kézirat). Szerényebb, irodalmi sorsában is, a Pászthói Rátholdi Lőrinc zarándoklása,⁵ melyet Tinódi elbeszélése hódított meg a magyar irodalomnak. Lényegében, kivonatos változata a György lovag purgatóriumjárásának.

Időnkint a kritika és kételkedés is kikezdi a legenda hitelét. Klerikusok, laikusok csalódottan térnek meg útjukból. A XVI. században akad püspök, aki csalónak nevezi Henricust. Három ízben elrendelik a purgatórium bezárását (1497-ben VI. Sándor pápa, 1632 és 1709-ben az angolok). A reformáció meg éppenséggel elhomályosítja a hírét. A XVII. században, a világkép egyetemes «irrationalizálásá»-val együtt azonban új életre ébred a kultusza s gyengítetlenül él mind a mai napig, noha közben a felvilágosodással is meggyült a baja (Voltaire!).

Legismertebb, «mértékadó» lelőhelye a XVII. században Th. Messinghamus *Florilegiuma* (1624).⁶ Messinghamus szövegén alapul a magyar Particius, mely az év feltüntetése nélkül jelent meg Bécsben, a következő címen: *Sz. Patricius Purgatoriumjáról való História, Mely most ujonnan Groff Esterhazi Pal Vram ő Nagysága parancholattyából Magyarra fordittatott, és jó rendbe hozatott. Nyomtattatot ki Béchben.* (Egyetlen példánya a Nemzeti Múzeumban.)

A fordító, Esterházyék «alázatos kaplánya», nem nevezi meg magát, hanem nevének kezdőbetűi — F. K. I. — mögé rejtőzik. Munkáját Esterházy Orsika asszonynak ajánlja. Esterházy Pál,⁷ hadvezér, nádor, eretneküldöző katolikus, költő és kegyes munkák szerzője, 1655-ben nősült. Patricius purgatóriuma eszerint csak 1655 után jelenhetett meg. Beszédes emléke időpontja nyelvének és szellemének. Eddig mindössze pár sornyi említés történt róla németül, a magyar kutatásnak azonban elkerülte a figyelmét, már ez magában véve is megokolttá teszi, hogy foglalkozzunk vele.

A 134 oldalra terjedő kötet négy részből áll. Az első rész (1—77 l.) magában foglalja «Salterniay Henrikusnak, erről a Purgatoriumról való Historiáját». Bevezetőül tájékoztat Patricius püspökről, a purgatórium eredetéről. Patricius regulájáról, «mellyet ebben a Purgatoriumban Szarandokló Embernek követni köll». Ezután következik az elbeszélés. Egy Oënus nevű vitéz feslett életet él. Majd magábaszáll, s hogy bűneinek teljes bocsánatát vehesse, kész bemenni Particius purgatóriumába. Ahhoz a püspökhöz fordul, kinek püspökségében Sz. Patricius purgatóriuma kijelentetett, s előadja szándékát. A püspök azt tanácsolja neki, hogy menjen inkább szerzetesnek, de amikor látja Oënus állhatatosságát, elküldi a purgatórium priorjához. Ez figyelmezteti Oënust a purgatórium veszedelmeire és borzalmaira. A vitéz nem tágít, mire ünnepélyes processzióban a purgatóriumhoz vezetik (III. Egy erős Oënus nevű Vitéz Ember életének jobbítása és nagy Poenitentia tartása mellyel allittatik a megh nevezet Purgatoriumnak valósága). — Oënus először egy mesterséggel épített udvarházba érkezik, melyben nagyobb világosság nem vala, hanem mint minálunk vagy hajnalkor avagy napnyugtakor. Itt tizenöt fehérbe öltözött öreg szerzetes fogadja. A tizenötödik kioktatja, hogyan védekezzék az ördögök ellen, akik azon lesznek, hogy csalárd ígéretekkel kiforgassák szándékából s visszatérésre bírják. «Ezt pedig jól megh érched, hogy valahánszor vagy rettentetel, vagy kinosztatol, chak az édes Iesus nevét emliched, mindazoktul egy szempillantásban megh szabadulsz...» (IV. Oënus Vitéz bémegyén Sz. Patricius Purgatoriumában). — Amint magára hagyják, iszonyú zúgás, csattogás támad az udvarház falai körül. Ezernyi ezer gonosz ábrázatú embert hóhérló ördög rohan rája. Fenyegetődznek, kérlelik, forduljon vissza. De Krisztus erős bajnoka nem hallgat rájuk. Erre szörnyű agyarkodássaí ellene dühösködnek, nagy rakás tüzet raknak, összekötik kezét-lábát, szikrázó tűz lángjába ugornak vele s tüzes csáklókkal ide-oda rángatják a testét. Oënus Jézus névéhez folyamodik. A tüzrakás azonnal kilobban (V. Pokolbéli Fejedelemség taborának Oënus ellen indított első ostroma). — Most az ördögök megrohanják s magukkal hurcolják a kín s a siralom pusztáira.

Az egyiken a pokol kovácsi tüzes vasszegekkel verik át a férfiak s asszonyok kiterjesztett kezét meg lábát, arcukat pedig a földhöz szegezik; a másodikon szikrázó sárkányok csapdossák, tüzes kígyók mardossák, tüzes varasbékák rágják a szenvedőket; a harmadikon tetőtől talpig tüzes szeggel van kiverve a testük, a negyediken «némellyek tüzes láncokkal laboknál fogva föl akasztattanak, masok haioknál, némellyek kezeknél, nem kevesen derekon fejekkel alá' akasztattván kénköves tűzben meregettetenek... Sokan kénköves kemenczékben süttetenek, szamlalhatatlanok nyarson forgattattanak.» (VI—IX.) A következő borzalmak: egy iszonyú nagy tüzes kerék, horgain férfiak és asszonyok (X); egy temérdek füsttel füstölgő fürdőház, benne vermek réznek, vasnak, mésznek, ónnak, kénkönek, szuroknak olvasztyával töltve, a vermekben férfiak és asszonyok, némelyek lábuk fejéig, némelyek szárig, térdig, combig, némelyek hónaljig, sokan torkig és fülig... (XII); magas hegyen megszámlálhatatlan sokaság, melyet hirtelen támadó forgószél egy bűdös és jeges, posványos tóba sodor Oënuossal együtt (XII); egy szikrázó kút: a pokol torka; az emberek úgy hányattatnak ki belőle, mint szikrák a veremből, «és a lángnak ereje el fogyván, ismég a Veremnek tűzében hullanak» (XIII.). De nincs az a borzalmas és kínos helyzet, amelyből Jézus ki ne szabadítaná Oënut. Végül a pokol kénköves tengere fölött egy hosszú hídon kell átmennie. Ezt a híd olyan síkos, hogy síkos volta miatt semmi meg nem állhat rajta; olyan keskeny, hogy kigondolhatatlan az a mesteriség, amellyel akárcsak egy lépést tehetne is rajta az ember; olyan magasan emelkedik az égbe, hogy szörnyű akárcsak szempillantással is elnézni a magasságát. De Oënus mennyei kalauzában bízva semmi síkot nem érez a lába alatt, sőt minél tovább megy, annál szélesebbnek, annál bátorságosabbnak találja. Az ördögök megszégyenülnek, tehetetlen dühükben ide-oda futkoznak a habok között, körmükkel kapdosnak Oënus után, de haszontalanul (XIV.: Tizedik és utolsó ostrom).

A harcnak, az ostromnak vége. Oënus előtt megnyílik a földi paradicsom kapuja «Ezen... Boldog Ország, mint egy szép pazitos zöldellő mező, sok gyönyörű, s illatozó virágokkal, füvekkel, gyümölchös fakkal tellyes vala, mellieket midőn eltekintet volna, úgy itelte lenni hogy attól a gyönyörű s-kj mondhatatlan illattól chuppán, holtaigis el élhetne... Soha ot a setét étczak nem uralkodik, mert abban a szép tiszta égnek, ragyogo szép fénye szüntelen tündöklük. Férfiaknak, s-Asony állatoknak oly nagy vala számok, hogy... soha Emberi szem annit nem látot: kik közül némellyek együt, némellyek másut, Istennek terenitet, s-elmét meg előző, s-chudálatosan gyöniörköttetü allatiban örvendeznek vala, némelliek pedig hallatlan muzikáknak zöngésétül gyöniörköttetvén, egy más vigasságán örvendeznek vala». Betelvén a gyönyörűségek paradicsomával, Oënus újra visszatér a siralom völgyébe. A purgatórium bejáratánál már várja a prior, s nagy énekszóval, vigassággal a szentegyházba vezeti (XV—XIX.).

Oënus tizenöt napot tölt imádságban s böjtöléssel. Majd Jeruzsálembe zárandokol, visszatérése után pedig kolostorba vonul (XX).

A második s a harmadik rész tisztára apologetikus természetű: egyfelől cáfolja a Sz. Patricius Purgatóriumával ellenkező argumentumokat,

másfelől felsorolja a purgatórium hitelességének történeti bizonyítékait. Irodalomtörténeti jelentősége csak a másodiknak van, mert szemelvényeket közöl a Bedánál (Dricthelmus), Szent Gergelynél, Dionysius Carthusianusnál feljegyzett látomásokból, egyet pedig a Brigitta látomásai közül. A negyedik rész Pothus Dávid, Ossorjay (Ossory) püspök purgatóriumi reguláját ismerteti.

Hogyan állítható helyre a belső véges valóság s a végtelen mindenség zártága, amelyet elhomályosított a humanizmus, megbontott a reformáció, darabokra tört a természettudományos gondolkodás; hogyan hozható le a földre, hogyan érzékelhető, ami transzcendens, ami megfoghatatlan, ami érzékfeletti; hogyan meríthető ki egy-egy pillanattal, ami kimeríthetetlen örökkévalóság, és hogyan örökíthető meg a múltó pillanat; hol van a megnyugtató végső bizonyosság, a hitben vagy a tudásban, az érzékekben vagy tudatban, a földön vagy a túlvilágon, a dogmában vagy a megolthatatlan kételkedésben? Ezek a kérdések gyötrik, nyugtalanítják a XVII. század emberét. Hogyan egyeztethető össze a végletes metafizikai és végletes fizikai tájékozódás, végletes érzékiség s végletes szellemiség, végletes nyugtalanság s végletes nyugalom? ez a «barokk» gyűjtőfogalmába torokolló stílusirányok formaproblémája. Földrajzi, népi, felekezeti, szociológiai helyhez kötöttsége szerint másképen próbálja megoldani a pap, a laikus, a politikus, a filozófus, a költő, a festő, a szobrász, építész, zeneszerző, másképen a protestáns, katolikus, a hívő, eretnek, a fejedelem, arisztokrata, polgár és jobbágy. Paradox, sűrűvérű egységgé forrasztva csak ott szólal meg ez az egész felkavart világ, ahol iskola és templom, költészet és képzőművészetek, fejedelem és alattvaló egyetlen konvenció ütemére lélekenek: Olaszországban, Spanyolországban, Dél-németországban, a császári Ausztriában. Itt valóban új szimbolika, új forma, új nyelv születik az erők pazarló játékából. Másutt viszont a mozgalmasság megmarad céltalan mozgalmasságnak és dinamikának, nem válik testté, csak a meglevő bizonytalanságot fokozza, nem tud csak zavart okozni, örvényleni. Itt a nyelv tartalmatlan pompa és dísz; nem a test és lélek nászából született, hanem az agy, a fül, a szem, a pompaszeregetet, az utánzás akaratából, nem a bőség kifejezője, hanem belső szegénység színes takarója. Csak addig él, amíg mozgásban lehet. Erre a célra felhasználja a szó-, szólam-, képkincs minden mozgósítható elemét, festői és zenei tényezőjét. Ellentétekben hall és lát, fokozó és gyorsító hasonlatokat kerget, a tárgyak helyett csak a tárgyak vonatkozásait rögzíti meg. Ez a nyelv csupa ige és csupa melléknév. S amellet egy pillanatra sem siklik ki az értelem ellenőrzése alól: ami román nyelvterületen szerves, vérbő túlzás, az egyebütt bőséget mímelő vérszegénység. Ezzel eljutottunk az európai s benne a magyar «álbarokk» legérzékenyebb pontjához: a nyelvhez. Igazi eredményekről ebben a körben csak akkor beszélhetünk, a XVII. századi magyar nyelv- és irodalomtörténet térképének fekete foltjai csak akkor tűnnek el, ha a régóta s állandóan megvilágított «csúcsok», a Pázmányok, Zrinyiek, Gyöngyösiek mellett a mindeddig megvilágítatlan «völgyi» irodalmat: a népieskedő épületes s misztikus irodalmat is figyelembe vesszük. S forma- meg tárgytörté-

neti vonatkozásain kívül éppen itt van a jelentősége a magyar Patriciusnak: anélkül, hogy művészettörténeti kategóriákra szorulnánk vagy idegen elméletekhez folyamodnánk, kiolvashatjuk nyelvéből, milyen mértékben csapódott le benne az időpont egyetemes európai problematikája. Az áhítat hidat ver az ég s a föld között. Láthatóvá s hallhatóvá kell tennie, amit szem nem látott, fül nem hallott. A hídverés anyagát csak a nyelv érzéki képiessége szolgáltathatja: A paradicsombeli püspökök felviszik Oënut egy magas hegy tetejére, «holott aszt parancholák, hogy tekéntene fel az Egre, és mondaná meg michodas színünek tetczenék önneki, föl tekéntvén azért, így szolla; nékem (úgy mond) az égő kemen-czében tisztult Aranyhoz hasomlónak látczik, eszt halván így felelének néky: az... paradichom kapuia, azon mennek bé, kik túlünk vitetnek bé Mennyegben. Aszt tudgyad pedig, hogy minket az Ur Isten, minden nap egyszer étet mennyei eledellel, melynek minemü légyen az ize, mely kedves az ő édessége, majdan Istennek kegyelméből meg kóstolod. Aligh végeszhették szavakat, és imé, mint egy tüzes láng formájában szálla alá az Égből az a boldog eledel, éppen el lepvén aszt az Orszagot és mint egy Sugárokra el oszolván...» — Vagy: «Villágossága pedig ennek a gyöniörüséges Országnak ollian vala, hogy valamint a gyertyának fénye, a napnak sugári előtt el enyészik: úgy a napnak világossága, annak a Paradichomnak tündöklő fényére megh sötétedik...»

A nyelv életének két formáló tényezője van: egy egyéni és egy egyénfeletti, egy racionális s egy irracionális, egy tudatos s egy tudatalatti. Az egyik a mindenkori beszélőhöz, a másik az «időtlen» szótárhoz, a nyelvtan személytelen kategóriáihoz van kötve. Minden nyelvi elemben nemzedékek és népek, évtizedek és évszázadok szellemi munkája, politikai és szociológiai érdekeltsége, vágya és álma lappang némán, eleven lehetőség gyanánt. Megszólaltatni nem szólaltathatja meg, nem «időszerűsítheti» más, csak az élő egyén. A mondat az a legkisebb nyelvi egység, amelyben közös munkára fog össze a két tényező. A klasszikus (vagy klasszicisztikus) mondat tiszteletben tartja a nyelvtan kategóriáit, a mondatrészek funkciója körül nem tűr határsértést: arányos, plasztikus. A barokk-mondat érzékeny tükre az egyéni s egyénfeletti világnépek: csupa határsértés, merő nyugtalanság és aránytalanság. Valójában csak egyetlen szilárd, tájékoztató pont van benne: a főnév, de ez is inkább csak a passzív ellenőrzés szerepére szorítkozik, párja annak a végső bizonyosságnak, mely elérhetőnek vélt, de soha el nem ért cél gyanánt áll a XVII. század költője, filozófusa, természettudósa előtt. Körülötte minden örvénylik, kavarog.

A magyar Patricius legalább elbeszélő részében középkori, tehát majdnem élő latin szöveget fordít. A „barokkizálás” az ő külön teljesítménye. Mondataiban az ige, igenév, melléknév az úr; magukkal sodorják az ellenállásra képtelen főnevet; csak ritkán rendelik alá magukat a nyugalmasabb mondatképnek. Pl.: «El hadgyván a tűz rakásnak helyét, rettentés ordítással fogták Oënut, és egy pusztta tartományban ragatták melyben egyebet, magát rángató ördögök sokaságánál nem látot; e mellett éles chapdozó, minden ízeket mészárló, és mindeneket sebességével pusztító szelet érez vala.» Vagy: «Enni harc és ostrom után, minden

agyarkodó ellenségén győzedelmet vévén, egy kis út veté szeme eleiben magát, mellyen midőn tovább ballagna, láta egy gyönyörű, szép, ékes, ezüstel, arannyal, gíemantal, és sok külömb külömb féle ki mondhatatlan drága kövekből építettett kőfalat, mellyen egy hasonló kövekkel ragyogó, de bé lakatolt és chukot ajtót szemléle; melyhez közelgetvén, föl nyilék előtte; és imé oly gyönyörű, oly kedves, s, kjmondhatatlan illat jöve kj azon, hogy a mint ő nékj láttatot lenni, az egész világnak minden drága, s kedvesen illatozó fűszerszámit, virágit, kenetit, megh hallatta, mely illat annyira megh erősítette Oërust, hogy már szenvet es látott kınokat nem chak részenkint, hanem mind együttis igen el szendvedhetné.» — Az ilyen mondatok nem a szemhez fordulnak, hanem a fülnek szólnak; szerkezetük végletesen atektonikus; tökéletesen érvényesül bennük a barokképítkezés vezető elve: hogyan lehet minél szűkebb helyen minél nagyobb mozgalmasságot kifejtteni.

¹ V. ö. Jos. *Turóczi-Trostler*: Entwicklungsgang der ungarischen Literatur I. (Geist und Literatur 2.) Budapest 1928.

² A magyar látomások irodalmához v. ö. *Katona Lajos*: Túlvilági látomások codexeinkben, Akad. Értesítő 1907, és: *Katona L.*: Irodalmi tanulmányai II. Budapest 1912, 101 ll. — *Kőmives Nándor Kolos*: Nyéki Vörös Mátyás élete és munkái, Csorna 1918, 39 ll. — *Horváth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Budapest 1931, 196 ll. — R. *Gragger*: Beiträge zur Visionenliteratur im Mittelalter. Ung. Jb. 1925 (V.) 307 ll.

³ Irodalom: Thom. *Wright*: St. Patricks Purgatory, London 1844. — S. *Eckleben*: Die älteste Schilderung vom Fegfeuer des heil. Patricius. Halle 1885. — C. *Fritsche*: Die lateinischen Visionen des Mittelalters bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts. Rom. Forschungen, III. (1887) 358 ll. — Ed. *Mall*: Zur Geschichte der Legende vom Purgatorium des heil. Patricius. Rom. Forschungen, VI. (1891) 140 ll. — E. J. *Becker*: A contribution to the comparativ study of the medieval Vision of Heaven and Hell, Baltimore 1899. — A. C. L. *Brown*: Iwain. Studies and Notes. Phil. and Lit. 1903 (VIII) 122 l. — Ph. de *Félice*: L'autre monde, Paris 1906 I. — R. *Verdeyen* en J. *Endepols*: Tondalus' Visioen en St. Patricius' Vagevuur. Gent, s'Gravenhage I—II. 1914—1917. — J. *Endepols*: Die Hijstorie van Sunte Patricius Vegevuer naar een Berlijnsch Handschrift. Groningen 1919 — Sh. *Leslie*: Saint Patrick's Purgatory. London 1932.

⁴ V. ö. *Toldy Ferenc*: Egy XIV. századbeli magyar vezeklő Irlandban. Századok, 1871 (I) 229 ll. — *Felsmann József*: György magyar vitéz vezeklése a purgatóriumban. Egyetemes Phil. Közlöny, 1895 (XIX) 439 ll. — M. *Voigt*: Beiträge zur Geschichte der Visionenliteratur im Mittelalter. Palaestra 146. Berlin 1924, 129 ll. (Die Visionen des Ritters Georg aus Ungarn). — L. L. *Hammerich*: Der junge ungarische Ritter im Fegfeuer. Ung. Jahrbücher, 1928, 313 ll.

⁵ V. ö. *Széchy Károly*: Tar Lőrinc zárandoklása. (Kisebb Tanulmányok, Budapest 1897, 199 ll.) — *Kropf Lajos*: Pászthói Rátholdi Lőrinc zárandoklása, Századok, 1896, 716 ll. — H. *Delenaye*: Le pelerinage de L. de Paszthó au purgatoire de s. Patrice. Anal. Bollandiana 1908.

⁶ Florilegium insulae sanctorum seu vitae et acta sanctorum Hiberniac. Quibus accesserunt non vulgaria monumenta. Hoc est Sancti Patricii Purgatorium. S. Malachiae prophetia de summis pontificibus. Aliaque nonnulla quorum Elenchus post praefationem habetur. Omnia nunc primum partim ex M. S. codicibus, partim tynis editis collegit et publicabat: Thom. Messinghamus... Parisiis. MDCXXIV. — *Tractatus de Purgatorio S. Patricii ex diversis compilatus autoribus, quorum nomina et tempus praefatio ibidem posita monstrabit* p. 80—109.

⁷ *Bubics—Merényi*: Herceg Esterházy Pál nádor. Budapest 1895.

MAGYAR EREDETŰ HALNEVEK.

1. *Kövi és kövi-hal.* Petényi Keszthelyen a *Cobitis barbatula* (kövi csik) *küihal* nevét jegyezte föl, de bizonyára így ejtik Tapolcán is, bár a följegyzés szerint *kőhal*. E halnév Komáromban is ismeretes, de Herman Ottó szerint hibásan a *Gobio fluviatilis* (fenékjáró küllő) nevéül használják. Valóban a *Cobitis barbatula* (másként *Nemachilus barbatulus*) népies nevei mind a kővel vannak kapcsolatban (*kövi-csik* Veszprém, Zala, *kövi-hal* Veszprém, Zala, Heves, *kövi* Varbó Palócság, *kövecs-hal* Székelykeresztur, *kavics-hal* Léva), mert a köves fenekű patakokat kedveli, s nappal a kövek alá rejtőzik. Mindazonáltal mégsem lehet szó a két halfaj összecseréléséről, mert mindkét esetben független névadással van dolgunk. A *Gobio fluviatilis* is nagyon szereti a tiszta vizű, kavicsos fenekű patakokat, természetes hát, hogy ez a hal is ugyanazt a nevet kapta. Ahol azonban a két hal együtt fordul elő, megkülönböztetik őket. Így Miskolcon a *Gobio fluviatilis* neve *hajás kövi-hal*, a *Cobitis barbatula* pedig *hajatlan kövi-hal*, mert a héj pénzei, vagyis pikkelyei rendkívül aprók, a fej, mell és hasrész teljesen meztelen, s a pénzek csak a hátsőrénnyűszó táján vehetők ki világosabban. Ugyanígy van már a XVI. sz. végén készült, de csak a következő évszázad elejéről való másolatokban megmaradt Szakácstudományban, amennyiben az előbbi *héjas* (*heas*) *kövi hal*-nak nevezte, az utóbbit pedig *héjatlan* (*heatlan*) *kövi hal*-nak. Nyilvánvaló, hogy nagyon régi halnévvel van dolgunk. Már a Besztercei Szójegyzékben megvan *keuy hal*, a Soproni Szójegyzékben *kiuihal*, a Schlägli Szójegyzékben pedig *kwy* alakban, az utóbbiban tehát a *hal* szó nélkül, de erre az OklSz. is közöl adatokat: Selminget, *köuiet* koczot, karaszt. *Köuiet* ratni (1544). A Kolozsvári Glosszáokban, Szikszainál, Molnár A.-nél, stb. mindenütt megvan *fundulus*, *saxatilis*, *piscis saxatilis* értelmezéssel. Pápai Páriznál *Fundulus: Kövi halatska, melly a fenéken hever*. MA. 1708-i kiadásában német „Grundel” jelentését is megtaláljuk, Comenius Vestibulumában (Lőcse, 1697) pedig „Gründling”, tehát a „fenékjáró küllő”. Az OklSz. tehát helytelenül értelmezi a *kövi-t Cobitis barbatula*-nak, a *kövi halat* pedig *Gobius fluviatilis*-nek. Mindkét alak bármelyiket jelentheti, de valószínűleg többször az utóbbit, mint az előbbi.¹ De a németben is nemcsak a *Gobio fluviatilis* neve *Grundel*, *Gründling*, hanem a *Cobitis barbatula* is *Bartgrundel*, a *Cobitis fossilis* (réti csik) *Moorgrundel*, a *Cobitis taenia* (vágó csik) *Dorn v. Tongrundel* (Brehm). Comenius Januájának 1673-i kiadásában a *fundulus* neve *hegyes szakájú (veres) sigér*, a *cobitis*

¹ Régi árszabásokban is bizonyára a *Gobio fluviatilis*-t kell érteni: *Kövi halnak* iczéje a szépnek s örögnék Lőcsén leszen 27 den. Késmárkon 18 den. Alábbvalónak iczéje 18 den. *Kophalnak* 12 den. (1688-ból, Tört. Tár 1887: 395). — Lőcsén 1706-ban: *Kövi halnak* iczéje 24 den. *Kof halnak* iczéje 12 den. (1888:191).

barbatula pedig *hegyes szárnyú sigér*, a kétféle halat tehát itt is csak jelzővel különböztetik meg.

2. *Küllő*. Petényi jegyezte föl a *Gobio fluviatilis* e magyar nevét, s Herman Ottó evvel alkotta a *fenékjáró küllő* nevet. A Székelyföldön *sármászó szaká*-nak hívják, még pedig azért, mert szereti a víz fenekét, s az iszapon fekve olyan, mint valami lécszög. Hónaljúsószárnyai u. i. elállanak testétől, s így hasonlítanak a lécszög két oldalt lecsapott fejéhez, akár a szigony szakához, azaz visszahorgához, mint Herman Ottó írja. Ugyanez a körülmény adhatta neki *küllő* nevét is, mert a kerék küllői is éppen úgy állanak el a kerékagytól, mint a hal hónaljúsószárnyai. Mindenesetre helyesen választotta meg irodalmi nevét Herman Ottó, mert a *küllő*, ha más jelentésben is, de az egész országban ismeretes irodalmi szó, ellenben a *szaka* alig ismert tájszó, sőt említett jelentésében csupán a Székelység ismeri.

3. *Maca*. Csongrádon az *Acerina cernua* (vágó durbins) neve, de Szentesen is *taknyos maca*. Utóbbi nevének jelzőjét onnan kapta, mert teste friss állapotban rendkívül nyálkás. *Taknyos lezsér*-nek is hívják ezért a Bodroghözben (itt tót neve is *ležar*, Martinka Slovenské rybarstvo, Sborník MSS. 1931:72). Német nevei is: *Rotzbarsch*, *Rotzwolf*, *Rotzkater* (Brehm). Utóbbi neve szószerint azt jelenti 'taknyos kandur', s nézetem szerint a *maca* is tkp. macskát jelent. CzF. szerint *macus*, *macuska*, *cicuska-macuska* valóban 'cicuska, kis cica'. A MTsz. szerint Fajszon a *maca* hernyót is jelent, de valószínűleg csak szőrös hernyót, amint a Palócságban, Nagykúnságban a nagy, szőrös, fekete hernyót *papmacská*-nak nevezik (saját feljegyzésem szerint Komáromban is).¹ Ide tartozik *cica-maca* (Somogy m.), *cice-maca* (Zala m., Vas m., Veszprém m.) 'barka, fűzfa v. rekettye barkája' (vö. *cice-mice* Erdély, *cicuka-macuka* Rimaszombat, *cicurka-macurka* 'cica, cicuska, gyermekversben'); *cica-berke* 'barka' Kapnik vid., *cica*, *cicuka*, *cicus*, *cicuska* 'barka' MTsz. EtSz.). Az *Acerina cernua* rendkívül tüskés hal, első hát-sörényűszója tarajszerű, rendkívül szúrós, az első sörényűszó két első s a hasúszószárny első tüskéje erős, szúrós, a szilványfedélék is szúrósan tüskés. Ezért nevezik a Göcsejben *tüskéshal*-nak, s Erdővidéken *tövishal*-nak. Nézetem szerint *maca*, vagyis 'macska' és német *Rotzkater* nevét is azért kapta, mert felálló tüskéivel hasonlít a szőrét fölborzoló macskára. Német *Raubiger* 'szőrös' neve is erre vall. Sőt valószínűleg ez a magyarázata erdővidéki *disznóhal* nevének is, mert a disznó sörtéjére is emlékeztetnek fölálló tüskéi, tehát nem ívesen domborodó hátáról kapta e nevét, mint Herman Ottó véli.

BEKE ÖDÖN.

¹ Vö. Calepinusnál: *millepeda*, *oniscus*, *scolopendra*: Szőrös hirnő *pap matskaja*. Szikszainál *Millepeda*: *Pap maczka*. Comeniusnál: *szamár színű szőrös pap matskája* avagy *veres tarka szőrös hernyó* (NySz.).

ÚJABB CSÁNGÓ ADALÉKOK.

Írta : **Rubinyi Mózes.**

Midőn legutóbb e folyóirat hasábjain újabb csángó följegyzésekről írtam, közleményemet e szavakkal fejeztem be: «A csángóknál a magyar nyelv és etnikum sok kimerítetlen kincse van elrejtve — még ma is!» (Nyr. 60., 73. l.) S íme, a moldvai csángók nyelvjárása és általában problémája megint a nyelvtudományi érdeklődés előterében van. Csüry Bálint 1931-ben már *negyedik* nyarának egy részét töltötte közöttük s e tanulmányok becses nyelvi eredményeinek közzététele most van folyamatban. (L. *A moldvai csángó igealakok*, M. Ny. 28. Legújabbán 1933. kezdi közölni szógyűjtését is). Ekkortájt járt nálunk egy lelkes székely ifjú, *Páldeák Áron*, aki egész sor csángó népköltészeti termék szövegének és dallamának följegyzésével s azok előadásával szerzett kellemes meglepetést. *Bitay Árpád* még 1924-ben felfedezte és kiadta az Erdélyi Irodalmi Szemlében *A moldvai csángók legrégibb irott nyelvemlékét*, azt a levelet, amelyet csángó nyelven íratott Radu Mihnea moldvai fejedelem 1623. dec. 16-án Vargyasi Dániel Mihály háromszéki főkirálybírónak. Két év múlva (1926) tudományos eseménye volt a csángók történelmi irodalmának, hogy dr. *Veress Endre* gondozásában Bukarestben megjelent Bardinus Marcus misszionárius jelentésének hiteles szövege (Scrisoriile Misionarului Bandini din Moldova 1644—1650). De az egész csángó-probléma s főként a népköltészet szempontjából jelentős *Domokos Pál Péter* tanítóképzőintézeti tanárnak 1931-ben, saját kiadásában megjelent kötete: *A moldvai magyarság. Csíksomlyó.*

Domokos adatai alapján már a 14. század végén virágzó katolikus magyar élet van az egész Moldva területén. Rendkívül érdekesek azok az új, vagy újabban nagyobb nyilvánosságra hozott adatai, amelyek székely csoportoknak Moldvába való bevándorlásáról szólnak s amely adatok a csángó nyelvjárás hangalakjának oly bizonytalan és következetlen jelleget adtak. A székely-ellenes Báthori István s utóda Drágfi idején hatalmas székely csoportok vándoroltak Moldvába. Domokos szerint ilyen 1490 körüli székely település *Szabófalva* is, az északi csángóknak mind a mai napig legnépesebb s legjellemzőbb csángó beszédű községe. 1497-ben már magyar ember a moldvai püspök (*Ratka* nevű). A csángóság történeti irodalmán, amint az Domokos könyvének második fejezetében (13—63. l.) élénk táruul, két településtörténeti eszme hangoztatása vonul végig: az állandó székely kivándorlás egyrészről, másrészről az évszázados panasza a nem magyar vagy magyarul nem tudó misszionáriusok ellen s magyar nemzetiségük és katolikus hitük egységének állandó hangoztatása. A Codex Bandinus adata Kecskeméti Ambrus nevű nemeslelkű magyar ferencesről bizony ritkán előforduló kellemes jelenség a szegény csángók történetében.

Bandinus Marcius martianopoli püspök 1646. okt. 19. és 1647. jan. 20. közt járt közöttük s utazásáról latin nyelvű jelentést írt a pápának, melyet nálunk először P. Gegő Elek ismertetett. Veress Endre új kritikai kiadásából nem lehet nem idézni azokat az erélyes és megrázó szavakat, melyekkel Tatrosban fogadták Bandinust, hol 125 magyar lélek vezetői

magyar papot kértek, de «non nobis vagabundum Monachum, sed nostrae linguae sacerdotem procuret, qui nos et parvulos nostros erudire nostra lingua sciat». Bogdánfalván ekkor még mindössze 55 lelket talált Bandinus, Szabófalvának pedig magyar tanítója is volt, Deák András személyében. Bandinus, e bosnyák eredetű főpap, szeretettel és lelkesedéssel foglalkozott a csángókkal. Szerinte már akkor 1122 róm. kat. család lakott Moldvában.

1700-ból való a *Forrófalvi Kéziratos Imádságos Könyv*, melyet Domokos fedezett fel. Ez értékes könyv nyelvi szempontból erős irodalmi és székely hatásokat mutat. Valószínű szerzője *Petrás Incze János* klézsei plébános dédapja, *Petrás Mihály* forrófalvi kántor volt.

Teljes szövegében közli Domokos *Zöld Péter* csíkelnei lelkésznek gróf Batthányi Ignác erdélyi püspökhöz 1781. jan. 11-én írt jelentését. Zöld Forrófalván több mint ötszáz gazdát számlál. 1764-ben a hóhér Bukov generális elől nagy székely bevándorlás volt. A csöbörösöki magyarok 17 éve nem láttak papot. Pedig a nép vallásos s magyarul imádkozik. 1779-ben egy Sulzer nevű érdektelen utazó szerint 6000 magyar család élt Moldvában. Az 1817. nagy éhínség idején ismét sok magyar vándorolt Erdélyből Moldvába.

E fejezet előtt közli Domokos a probléma bibliográfiáját, mely amely becses és gazdag a kérdés román nyelvű részét illetően, oly hiányos a nyelvészeti részében. Általában nem nagyon érdeklik a nyelvi problémák, de munkásaik sem. *Csüry Bálintot* avval a hüvös mondattal intézi el, hogy Cs. az ő, márhogy a Domokos útmutatása szerint járt el. Nem ismeri Cs. újabb közleményeit, de nem ismeri a csángó nép és név eredetének nagy magyar irodalmát sem. De nem látta pl. a Nyr. 30. és 31. évfolyamaiban kiadott népmeséket és dalokat sem, aminek aztán az a tragikomikus következménye, hogy szélmalomharcot folytat az *egyetlen* újabb utazó ellen, aki *népmeséket* és *huszonnégy dalt* gyűjtött s adott ki és tizekilencet rendezett sajtó alá Petrás hagyatékából. A saját pontatlanságunk hiba. De ha emiatt másoknak teszünk szemrehányásokat, az már bizony ránk pattan vissza.

Igen becses Domokos könyvének *A moldvai magyarság* c. fejezete (91—188. l.) Leírja a bejárt falvakat, közli a lakosság névsorát, népszokásaikat, közöl egy szép Bethlehemes-játékot Onesti-ből. (106—110. l.) Leírja lakodalmi szokásaikat. A 137—144. l. közölt lakodalmi búcsúztató erősen deákos ízű, s már meg is jelent kevés eltéréssel Csüry Néprajzi jegyzeteiben. (5—9. l.) A palócoknál is följegyezték. (L. Csüry 9. l.) Szintazonkép ezt a lakodalmi verset: *Hozd ki máamá székeckét*... stb., én már annak idején Gegéből idéztem. (Tanulm. 10. l.) E változatok följegyzése igen értékes anyag a további kutatás szempontjából.

Külön fejezetben közli Domokos Weigand megállapításainak eredményeit, Wichmann immár végleg megcáfolt vitatkozásait a selypítés «legendá»-járól (minden utána ott járt bűvár is a selypítésnek előbbi megállapításait igazolta!) Becses Radu Rosetti román író 1905. román akadémiai tanulmányának ismertetése. Radu Rosetti, Domokos közlése szerint, objektíve kimondja, hogy a csángó-magyarok községeinek keletkezési ideje összeesik, vagy korábbi a moldvai fejedelemség létrejötténél.

Erdekes, hogy Domokosnak is segített a gyűjtésnél egy *Róka Márton*, mint annak idején nekem (l. Domokos, 156, Újabb adal. Nyr. 31. 202. l.) Hozzá is írt levelet egy *Martinas*. Csakhogy míg hozzám még magyar nyelven írt *Martinas Antal*. Domokoshoz már az ő *Martinas Jánosa*, aki valószínűleg az Antal családjából való s most már klézsei plébános — román nyelven. Petrás Incze János utódja a klézsei plébánián csángó-magyar, aki már nem tud anyanyelvén.

Domokos nemes fáradozásának legmaradandóbb értéke az a *hatvan-nyolc* dal, melyet szövegestül, dallamostul följegyzett. Megtalálta kint a *Körműves Kelemen*, *Julia szép leány*, *Elment az én rózsám*, *Molnár Anna*, *Görög Ilona*, *Ezt a kerek erdőt*, *Utca, utca, bánat-utca* csángó változatait. E dalok ritmikájában, nyelvében sok a csángó-székely keveredés. Nem baj! Így is nagy értékek. Némelyiknek a nyelve egészen székely, másiké kevert, van, amelyiknek eleje székely, a vége selypítő csángó (*Molnár Anna*.) Följegyzései közül több már megjelent az én gyűjtésemben is. Így a 7., 8. és a 9., *Azért szerettem Falu szélén lakni*. A 33.-nak egyes sorai (Szerелем, szerelem, átkozott szerelem... stb.) megvannak egy tölem följegyzett más dalban. A 39. (*Veressz az ig...*) egy töredékét jegyeztem volt fel harminc esztendeje. Meghatóan érdekes a 47. dal, (*Kedvesz anyám jaj be gengén növeltél*). Ezt csaknem egész terjedelmében közöltem volt már én is, megvan Kodály Zoltán és Bartók Béla gyűjtésében is, sőt Kodály felvette a *Székelyfő* első felvonásába is. Ugyane dal végén egyszerre csak felhangzik:

Verd meg Iszten e géz kocsit sz kerekit stb. Így zendül fel a *Zsindelyezik...* szövege egy más nóta végén. Egy szeketurai följegyzésben is ilyesmit olvasunk: *A pinkeshti ruza kihailott az utra, Pinkesztnek napján hainalban szilettem*.

Így egyesülnek csángó és székely, jólismert és félig elfelejtett daltöredékek a csángók dalaiban...

Domokos gyűjtése, sajnos, csak a déli csángókra terjedt ki. Az északi csángókhoz el sem jutott. Délen is egyes falvakban jó szerencse kísérte, jó nótafát talált (l. Galbenben, Forrófalván), másutt alig talált valamit. Gyűjtése így is gazdagította nemcsak a csángó irodalmat, hanem a nagy magyar népköltészet rózsáskertjét is.

A MAGYAR SZÓKÉPZÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

Írta: Beke Ödön.

— Első közlemény. —

1. *A kicsinyítő képzőkről*. Nyelvünk egyik sajátosságához tartozik a kicsinyítő képzők nagy száma. Ezek természetesen részben az egyszerű képzők kapcsolatából származnak. Ilyen többek között az *-ika*, *-ike* képző, pl. *lábika*, *pálcika*, *ládika*, *őzike* (vö. *házikó*, *botikó* stb.) A cseremiszb ennek a képzőnek pontos mása van; pl. K (Ramst.) *jałši'kă* 'hager, karg' (*ja'łša* 'grausam, rauh, unfreundlich, schwer'; vö. *jałša'ka* 'ästig, schwer spaltbar [vom holze]; karg, gierig [von menschen]'); K *kuži'kă* 'hosszúkás' (vö. *kuža'ka*, CK UP MK B P *kužaka* ua.; *kužž*, *kužo* 'hosszú'); KN KŠ *laksi'kă* 'kis völgy' (KA KN *laks*, KJ KŠ *la'ksž* 'kis

gödör, kis völgy'; KN *laks'a'ka* 'kis völgy', [Ramst.] 'niedrig, talartig'; Č *laksaka* 'alacsony, nem mély'); K (Ramst.) *šuri'kä* 'hörnchen, ecke' (*šur* 'horn').

Alapszavuk hiányzik: KA KJ KŠ *jškär'kä* 'kellemetlen, félelmes (pl. egyedül a házban); (Ramst.) 'ängstlich, bange, unruhig'; (Wichm.) 'langweilig, unerquicklich' (vö. KJ KN *jškä'ra'ka*, JO *jok'ra'ka*, ČN CK *djok'ra'ka*, JT *djok'ra'ka*, CÜ *dok'ra'ka* ua.; JT *djo'kra'k* ua.); KJ KN KŠ *jšpti'kä* 'vékony (lófark); szűk (ruha)' (vö. KJ KN *jšpšta'ka* ua.); KN *jšpti'kä* 'szűk (ruha)' (vö. *jšpta'ka* ua.; CK *djšptakä* 'vékony (lófark, fa sudara)'; K (Ramst.) *kakli'kä* 'etwas krummes; krumm' (vö. K *kakla'ka* 'görbe'; CK Č *kaklaka* 'rovátk a lóiga, vízhordó rúd végén'; ČN CÜ *kakla'k* ua.; UJ *kakla'k* 'gyapjúverő'; JK JŠ *kä'kšak* 'kampós ta'; K *kakla'nem* 'hajlik, görbül'; *kakla'rlem* 'hajlít, görbít').

Néhány adatban csak *-ik* a képző; pl. KA KJ KN *βa'žik* 'elágazó (út, fa); elágazás' (*βaž* 'elágazás, gyökér'); K (Wichm.) *lanžerik*¹ 'fetzen, lumpen' (*lanžera* 'zerfasert etc').

Wichmann (JSFOu. 306:10, 13) csak a kozmodemjanszki hegyi cseremis nyelvjárásból idéz adatokat, az én följegyzéseim közt azonban vannak példák más nyugati nyelvjárásból is: V *djəpšik*, KN *jəpšək*, JO *jepšək* MK *d'ipšik*, MK *d'əpšək*, B *jəpšək* 'vékony és hegyes végű (lófark, fenyősudár, asztag, kalász, szakáll'; vö. *jəpš* 'nyárs, lándzsa'); JT *djorpi'k*, JO *jərpək* 'vékony és hegyes végű, ágatlan (fa, lófark, kalász); fa sudara (JT)' (vö. CK Č *djorpak* 'fa sudara'; CK ČN *djorpaka* 'ritka ágú, vékony és hegyes végű (fa)'; JT *lođi'ka* 'gödör (az úton); egyenetlenség, hasadás stb. (deszkában), JT ČČ *lođik-lođik*, JT *lođək-lođək* 'gödörös (út)'; JT *lođikan*, UJ (rég) *lođəka'n* ua., JT UJ *lođək-lođəkan* ua. (*lođə*, *lođo* 'vájat, keréknyom').

Az utóbbi adatokban az *i* redukált hanggal váltakozik, mint ezekben: KN *mərlik-təmana* ~ KA *mərək-t*. 'kis bagolyfaj'; JO *ä'nik*, JT *a'nik*, C ČČ CK *a'nik* ~ V *ä'nək*, UJ *ə'jək*, MK *ə'nik*, ČN CÜ US USj UP M B P *ə'nək* tanórok-kapú, a rúdkerítés bejárata a mezőn'; JT *ša'jik-šəndzan*, CK *šajik-šənd'ža'n*, MK *ša'nik-šənd'ža'n* ~ V *šə'nək-šəndzən*, K *šə'jək-sə'ndzən*, JO *šə'jək-šə'ndzən*, CÜ *šə'jək-šənd'ža'n*, P *šə'šəndzən* 'kancsal'.

Néhány csuvas eredetű szóban a redukált hang bizonyul eredetibbnek: JT *kajik* ~ P B M U C Č *kə'jək*, JO V *kə'jək*, K *kək* 'vad; madár' < csuv. *kajək*, kaz. *kajək*; K (Wichm.) *pərtsi'k* ~ *pərtšək* körnchen, krümchen usw.' < csuv. (Ašm.) *porD'žək*, kas. *bortək*; JO JP *šə'n'ik*, JT *šə'nik*, C Č *šə'nik* ~ CÜ UP *šə'n'ək*, MK B *šə'n'ək*, M *šə'n'ək*, K *šə'n'ək* 'szénahányó villa' < csuv. Paas. *senək*, Ašm. *sen'ək*, *sən'ək* ~ kaz. *sənək*; vö. még: K (Ramst.) *motik* 'hacke, haue' < or. *molyka*.

Véleményem szerint a cseremisben nem képző az *i*, hanem a redukált hangból fejlődött, s eredetileg a tőhöz tartozott.²

Redukált hangból fejlődött *i* van a következő esetekben is: K *ku'yi'žə* ~ Č CK CÜ UJ *ku'βžə*, MK *ku'žə*, JO JT *ku'yu'žə*, UP M P (Gen.) *ku'yu'žə*.

¹ Az *ə* mélyhangú szavakban hátulképzett redukált hang.

² Fordított hangváltozás ment végbe egy orosz jövevényszóban; V *βi'n'ik*, JT *mə'n'ik*, MK *βən'ik* ~ K (Ramst.) *βə'n'ik*, JŠ *mən'ək*, JK Č CK *βən'ək*, CÜ UJ Bjp *βələk*, BJ *βələk*, US USj UP *βə'n'ək*, M B P *βə'n'ək* < or. *venikъ* 'fürdőseprű'. — Homályos eredetű: K *pətik*, JT Č *pətik* ~ *pətkək*, CK *pətk'ək*, V JO *pitikä*, JO *pəžəkä* CÜ M BJ P *pətk'əkä*, UP *pif's'ka*, B *pit's'(i)kä* 'vulva' (vö. votj. *pifuk*, *pətkək* ua.).

'király, császár, cár, uralkodó, fejedelem' < K *ko'yo*, V JO JT *ku'yu*, CÜ UJ *ku'yu*, Č CK M B P *ku'yo*, UP *ku'yo*, MK *ku'yo* 'nagy' + perzsa *šāh* (vö. kaz. csuv. *pašša* 'padišah' < perzsa; Budenz NyK 3:399); vö. még: K (Ramst.) *koritā* 'Trog' < or. *koryto*.

Az *-ika*, *-ikä* (és *-aka*) képző végső hangja is újabb fejlődés eredménye; vö. P B M UJ *omata*, MK *oməta*, JO V *ama'ta* √ UP CK JT *ò'mət*, K *a'mət* 'lóiga' < csuv. *χomət*, *χəmət* √ kaz. *kamyl*; K *toma* 'ház' < or. *domъ*; P B M MK UP USj *ruža*, UJ CÜ *urža*, CK Č JT JO V √ *rža*, JP √ *rža*, K *ərža* 'rozs' < or. *rožъ*; K *ənška* 'unoka' < or. *vnukъ*; C (Porkka JSFOu. 13: 51.) *βozaka* V *βaza'ka*, UJ CÜ CK *βoza'k*, JT *βo'zak*, US Č *βoza'k*, JO *βa'zak*, P BJ UP *βajža'k*. B M MK *βotša'k*, K *βa'lsak* 'tűzhely' < csuv. *voḏ'ž'aχ*. Tehát a képző második részét sem lehet a magyar *-ka*, *-ke* képzővel azonosítani.

A cseremiszbzen van egy *-ka* (*kä*) kicsinyítő képző is, mely előtt nincs *i*, hanem vagy *a* (l. néhány példát fönt), vagy közvetlenül járul a mássalhangzós végű alapszóhoz. Ezt Wichmann többek közt a magyar *-ka*, *-ke* képzővel egyezteti. A nehézség azonban az, hogy ez a képző sem teljesen világos. Az kétségtelen, hogy a benne levő *k* elem azonos a *fark*, *tövisk*, *török* képzőjével, de végső magánhangzójáról csak annyit tudunk, hogy a *-csa*, *-cse* képzőben is megvan (pl. *tócsa*, *darabcsa* stb). Magában előforduló biztos *-a*, *-e* képzőnk nincs, mert az *anya*, *apa*, *atya*, *bátya*, *néne* vége birtokos személyrag is lehet (vö. Beke, Nyr. 58:76). De a cseremiszbzen sincs *-a*, *-ä* kicsinyítő képző, s én valószínűnek tartom, hogy a *-ka* (*kä*) azonos a *-k* kicsinyítő képzővel (vö. Wichm. i. h. 11); a képző végső magánhangzója vagy az eredeti tövégi magánhangzó változata, vagy újabban fejlődött járulékhang, mint a fent idézett jövevényszavakban. Ilyen *-a*, *-e* járulékhang a magyarban sem ritka (vö. Beke, Nyr. 58:78),³ s véleményem szerint a magyar *-ka*, *-ke* és *-csa*, *-cse* kicsinyítőképző magánhangzója is újabb fejlődés. Erre egyrészt az a gondolat vezetett, hogy a rokonnyelvekben nem lehet kimutatni egy magyar *-a*, *-e* kicsinyítőképző megfelelőjét, másrészt több esetben a bővebb alak újabb, mint a rövidebb, már pedig csak akkor lehetne szó képzőbokról, ha a *-ka*, *-ke* (és *-csa*, *-cse*) képző fölléptekor *-a*, *-e* kicsinyítőpőz is általános használatban lett volna (az a személynevekben előforduló *-a*, melyre Melich, MNy. 10:153, idéz adatokat, nagyon kétséges adatok erre a képzőre). Mindenesetre járulékhangot kell látnunk a következő kicsinyítésekben: *bucka* és *buckó*; vö. *bucok* [acc. *buckot* és *bucokot*] 'egy drb. buckót képező idomtalan tömeg, pl. hant, földrög, csomó agyag' CzF. 'földben maradt fatörzs, tuskó' Tolna m. MTsz. 'bucka, földben maradt fatörzs' Somogy m. Nyr. 36:142; magashangú alakja *bicke* 'bucka' Bácsmartonos Nyr. 47:91, *böcküő*, *böcek* 'kis tuskó, tőke' Bakonyalja NyF 34:76; alapszavuk kétségkívül a 'comb' jelentésű székely *buc* szó; vö. EtSz. | *csucska* Csallóköz MTsz. CzF. és *csucskó* 'csúcs' Szolnok, Kisújszállás Nyr. 44:123, 453, magashangú alakban: *csücske* SzD. Tzs. CzF. MTsz. NyF. 10:13, Nyr. 39:21 és *csücskö* MTsz. MNy. 9:381, vö. *csücsök*, *csücskös* MTsz. (Az EtSz. szerint mindkét szó 3. sz. birtokragos alak.) | *hüvelyke* Melius √ *hüvelyk*, *hivelyk* Cal. PP. Megy. NySz. 'hülse' (alapszava: *hüvely*, *hively*) | *törke* (hely nélkül) és *törkö* Bánffy-Hunyad MTsz. Kissebes MNy. 14:43; vö. *török*

³ Vö. *szemerke* Szföld 'borsfenyő, borókafenyő' MTsz. *Zomerke* fa 'pinus' PP Nyr. 29:366 √ *sumurkfa* 1231, *Zemeryk*, *Zimiriktu* 1251/81, *Zemerek* 1270, 1299, *zemereg* 1269/90, *Semerek* 1283/1330, *Zemrekfa* 1407 OklSz. MNy. 10:426, 22:67 < szl. *smreka*, cs. *smrk*, *smreh*, tót *smrek*, *smerek*, horv. *smrok*.

(ragozva: *törkök, törköt*) 'nagyobbfajta árforma hegyes vas- v. faeszköz; lőszőrből v. madzagból csinált hurok, fogótör' MTsz. *török-fogó* 'madárhurok deszkára erősített lőszőrből MNy. 14:43 (alapszava: *tör* NySz.) | *tuska* 'kukoricacsutka' (Komárom m., Győr m.) *o tuskó*; vö. *tusak* (Balaton mell., Somogy m.), *tusok* (Háromszék m.) 'tuskó, tönk'; alapszó: *tus* 'bot vastagabbik vége' (Rábaköz, Sopron m.), *puska-tus* 'puskaagy' | *tüske* (*túske* Com. NySz. *tyuyske* 1359. OklSz.); vö. *tövisk* MTsz. (*lðwisc* JordK. *thewisik* WinklK., *tñuisk* VirgK.), *tüsök* MTsz., *tűsek* Jánosfalva NyF. 29:32; alapszava *tövis* (*tövés* Csúzi NySz. Göcsej, Mármaros m. MTsz. *Tynweskere* 1323 OklSz. | *rovitka* 'rovátka' Jánosfalva NyF. 29:9; vö. *rovátk* (*rovátkos, rovátkol* Lippai NySz., *rováték* Hegyalja, *rovátékos* Szatmár m. MTsz.) | *farcsika* (Csallóköz MTsz. Szikszai 1593, 1597, *farczykayan* és *farczykokon* ÉrsK. 232 V, *forčok* MünchK. *farčok* uo. Bécsi K. NySz. *forczok* Murm. *fartsik* Cal. PPl. Beythe A. *farchok, farchuk, forchik* Helt. NySz. *farcsok, forcsok, farcsuk* Székelyföld 'csipőcsont, csipő, far' MTsz. Budenz, NyK. 13:167 szerint = a *far* szó *cs* + *k* képzőbokkal⁴ | *fióka* MTsz. és *fiók* (a régi nyelvben csak az utóbbira van adat, az előbbire csupán ez van egy Nádasdi-levelelben: Szerelmes *fiókásom*!). A *-csa, -cse* képző is így fejlődhetett, mert a *kenőcs* mellett van *kenőcse*⁵ NySz. MTsz. NyF. 34:80 (vö. az ilyen női neveket: *Asszonycs* [*assunch* 1360], *Leánycs* [*Leanch*], *Iloncs* [*Ilonch* 1337] MNy. 11:327, 366).

Ezek kapcsán szóvá teszek itt még két képzőt, melyeket eddigelé nem sikerült megmagyarázni. Az egyik a deverbális *-ék* névszóképző (pl. *hajlék, ajándék*). Ez Budenz szerint összetett képző, melynek első eleme az *é*-ben lappangó deverbális *j* névszóképző, *k*-ja pedig az ismert kicsinyítő. Ez az *-ék* azonban *-ok, -ök, -ék* alakban is megvan (pl. *hajlok, ajándok, rejték*), s ez az alak régiebb, mint az előbbi (vö. Szinnyi, NyK 46:161), az *-ék*-ben tehát nem lappanghat a *j* képző, mert *é*-je újabb fejlődés. Véleményem szerint nincs is szükség lappangó képző föltevésére, mert a kicsinyítő képző járulhatott közvetlen az igetőhöz is (vö. fönt *rovátk ~ rováték*, mint ahogy a *-ság, -ség* képző, a *-talan, -telen* fosztóképző is járulhat igéhez és névszóhoz, s amint az *-ú -ű* képzőt is azonosítjuk az *-ó, -ő* igenévképzővel (vö. a népnyelvben: *négylábó, jóízó*). Hasonlóképp magyarázom most az *-ancs, -encs* képzőt (pl. *billencs, lebbencs*), amellyel nem is olyan régen foglalkoztam (Nyr. 58:51, 154). Ebben is nyilván a *cs* kicsinyítő rejlik, de nemcsak az *-an-, en* képzős mozzanatos igéken, hanem másokon is, pl. *habarcs, vakarcs, takarcs, tekercs*⁶. Az utóbbiak a *takarcs* kivételével a NySz. tanúsága szerint a régi nyelvben is megvoltak, s tulajdonképpen szinonimái a *habaré, vakaré* szónak.^{6a} Ez igetövek egykori névszói használatát bizonyítja az *s* képzős *tekerés* 'gedreht, gewunden' NySz. OklSz., 'csavart, összecsavart' MTsz.; *takaros* 'sparsam, karg, geizig'⁷ NySz. OklSz.; *nett, sauber, schmuck, zierlich, niedlich, fesch* Sim.-Bal.

⁴ Valószínűleg ilyen ez is: *foncsika, fancsika* Tolna m. Sz.Doboka m. Szföld 'rongy, rongydarab, foszlány' *o foncsik* 'hajfonat; hagymakoszorú' Palócság (vö. *foncs, fonc* Hszék m. *fanc* Csik m., *fan, fon* 'nemzőrész körül levő szőrzet; apró, finom gyöker- és szőrszálak' Abaúj m. Szföld MTsz.); vö. továbbá: *tekercsik* ujjnyi vastagsagra elnyújtott kenyériesztából sodort, kerek, rétesalakú sütemény (Palócság, maskép: *tekercs* MTsz.).

⁵ Vö. *szēmőcse* 'szemölcs' (Nyitra vid. NyF. 20:21) *o szēmölcső* NySz.

⁶ Vö. a fönnebbiekkal ennek *tekerese* 'retes' (Közép-Baranya MTsz.) változatát.

^{6a} Vö. még: *kencs* 'kenőcs' Csik m. MTsz.

⁷ Vö. ezzel a *takarcs* 'takarékos, fősvényiségig takarékos' (Háromszék m. MTsz.) jelentését.

2. *Az -i melléknévképző.* Se szeri, se száma -i képzős melléktneveinknek; annál nagyobb meglepetés volt a nyelvtudományra nézve, mikor Simonyi egyik utolsó, s egyik legszebb értekezésében (*Kivételes összetételek*, Nyr. 48:50) kimutatta, hogy a szóbanforgó jelzős szerkezetek eredetileg jelöletlenek voltak, tehát minden képző nélkül alakultak, az -i képzős alakok nagy elterjedése pedig szláv hatás következménye.

A régi magyar nyelvben ilyen kifejezéseket találunk: *tűz-fa* 'tüzi fa' 1240, *tél-víz* 1700, *tavaszbuza* 1529, *ősz-buza* (Apornál, a Szföldön ma is), *tavaszbuza*, *ősz-gabona*, *hajnal-csillag*, *hó-pénz* (NySz. OklSz.). Esztergomban ilyen uccanévként van: *Buda-u.*, Debrecenben: *Hatvan-u.*, *Cegléd-u.*, *Várad-u.*, s az utóbbit a NySz. is idézi 1666-ból. Ide tartoznak a köv. földrajzi nevek is: *Dunaharaszti*, *Tiszaeszlár*, *Siómaros*, *Balatonfüred*, *Fertőrákos*, *Tátralomnic*, *Bakonyszentlászló*, *-szombathely*, *Vágduna* stb.

A vogulban szintén képzőtlen főnévi jelzővel: *É. tür-ūs* 'tó [melléki] város', *vit-χul* 'vizi hal', *vör-pil* 'erdei bogyó': *tūja-vās* 'tavaszi réce', *ēt-pos* 'holdvilág' (tk. 'éji fény'), *T. k'el-pos* 'hajnal' (tk. 'reggeli fény'), *KL ī-vuot* 'északi szél'; *É. ul-jiw*, *nāj-jiw*, *taχt-jū* 'tüzi fa'. (Számos adat Szilasnál, NyK. 26:163-4, 176).

De a többi rokon nyelvben is; pl. osztják: *Ās-iki* 'Obi öreg', *jirχ-χon* 'vizi király', *jelem-tut* 'északi fény' (tk. 'égi tűz'), *χöntən mou iāχ* 'Kondavidéki nép'; — votják: *Kam-limj* 'Káma[vidéki] hó', *Ulen-gurt neljos* 'u.-g.-i leányok', *Ūres neljos* 'ü.-i leányok', *vu-oš* 'vizi bika', *vu-murt* 'vizi manó', *n'ulās-m.* 'erdei manó'; *uj-dau* 'éji vihar', *tulj-sur*, *tol-sur* 'tavaszi, téli ünnep' (tk. 'sör'), *gužām-neenalān* 'nyári napon'; — zürjén: *lun-ļev* 'déli szél', *voj-ļev* 'északi szél', *voj-more* 'északi tenger'; *ņer-kerka* 'erdei kunyhó'; — cseremis: *ozaη šolššš* 'kazáni tolvaj', *iðm-pel'sš* 'lomber' 'szérűskerti zelniceiget'; — finn: *talvi-illa* 'téli est' *illa-tühti* 'esti csillag'.

A finnben az -a, -ä végű szók jelzős összetételekben -i végzetet tüntetnek föl; pl. *lehmä* 'tehén': *lehmä-karja* 'tehénecsorda', *metsä* 'erdő': *metsä-kana* 'gatyás-fajd, szürke fogoly', *huhta* 'irtovány': *huhti-kuu* 'április', *silmä* 'szem': *silmi-vesi* 'szem- v. arcmosóvíz' (vö. vog. *sam-vil*, oszt. *sēm-jæng*, zürj. *šin-va*, cser. *šindž'a-βül*, mordv. *šelv'ed* < *šelm'e-v'ed* 'könny', tkp. 'szemvíz', mindenütt képző nélkül).

Szinnyei (NyH.⁷ 100) szerint a finnben ez az -i képző, s azonos a magyar -i melléknévképzővel, nézetem szerint azonban ez az összetételekben megjelenő -i a szóvégi -a, -ä hangból tisztán hangtani úton fejlődött. Ha ugyanis végiglapozzuk a finn szótárakat, egész sereg olyan szót találunk, melyekben ezek a hangok váltakoznak. Ime néhány példa: *emä* & *emi* 'anya'; *ikä* 'kor, életkor, élet; örökkévalóság ~ *iki* 'örök, állandó' (összetételben: *ikä-puoli* és *iki-p.* 'közép-, hajlott korú, idős'; *ikä-loppu* és *iki-l.* 'élemedett, kiélt'); *kerä* 'gombolyag, káposzta-fej' & *keri* 'kör, terület, karima'; *perä-mies* és *peri-m.* 'kormányos', *perä-penkki* és *peri-p.* 'hátsó pad' (*perä* 'hátsó rész, far, kormány'); *kärkkä* és *kärkki*, *kälkkä* és *kälkki* 'fenyőfahajtás'; *ryömä* 'talp (állati láb)' & *ryömi* 'négykézláb állás'; *sepä* és *sepi* 'szán előrésze'; *lölkkä* és *lölkki* 'turha'; *lönkkä* és *tönkki* 'idomtalan nagy darab'; — *hupa* 'mulandó, mulatságos' & *hupi* 'mulatság'; *kontta* és *kontti* 'láb, lábszár(csont)'; *kukka* 'virág' & *kukki* 'hízogó megszólítása a farkasnak' (összetételben = *kukka*); *kulppa* és *kulppi* 'csésze, merő edény v. kanál'; *nippa* és *nippi* 'ujjhegy'; *riippa* és *riippi* 'súly, nehezék, teher'.

Az átmenetet valószínűleg az olyan szók képviselik, amelyeknek -e végű változataik vannak; pl. *ala* és *ale*, *ali* 'al' stb.; *ylä* és *yle*, *yli* 'fölő'; *ilma* 'levegő,

világ, stb.' ~ *ilme*, *-mi* 'nyilvánvaló v. világos dolog'; *kaiha* 'félhomályos, árnyékos, zordon, sötét' ~ *kaihe* *hi* és *kaihi* 'hályog'; *sapsa* és *sapse*, *-si* 'test vékonya; szügy-izom'; *syylä* és *syyle*, *-i* 'szemölcs, bibircsó, daganat; évgyűrű, rost'; *lynkä* és *lynke*, *-i* 'csonka vég'. — A középfok képzőjében az *-a* *ä*-ből ragtalan alakban szintén *-i* lesz (vö. Ojansuu, JSFOu. 30, 17:13), s az elativus és ablativus (*-sta*, *-stä* és *-lla*, *-llä*) ragjainak szintén van *-i* végű változata (*-sti*, *-liti*), bár ezeket Setälä (ÄH. 218) más eredetűeknek tartja.

Szerintem a vogul-osztjákban levő *-i* elemnek a magyar *-i* képzővel való egyezése is nagyon kétséges. Az osztjákra nézve már Schütz (NyK. 40:39) megjegyzi, hogy az adatok egyrészében az *-i*-nek nincs képzőszerpe. A vogulban az időt jelentő szavakban az *-i* valószínűleg határozórag; vö.: É. *ēti* 'este', *χoli* 'reggel'; *tēli(än)* 'télen' *tuji(än)* 'nyáron', *takwsi(än)* 'ősszel' (Munk. Vog. Nyelvj. 21—2; K P *tēli* 'télen', K *toji*, P *tuji* 'nyáron', K P *täχwsi* 'ősszel' 208, 245; Kannistonál is: KU *teli*, KM *tēli*, So *tēli* 'im winter', LO *tēli-pāβl* 'winterdorf' és *-i* nélkül: KU *telpāβl*, KM *tēlpēβl*, P *tēlpēa* ua. (MSFOu. 46:145). — A névutók alapszavaiban az *-i* talán a tőhöz tartozik; vö. É *numi*, T *nume*, *-i* 'felső'; É *joli*, AT *jälē*, FT *jēli*, *ēli*, *ili* 'alsó'; É *kwoni*, T *kuni* 'külső'.

SCHMIDT JÓZSEF.

1868—1933.

Fáradtan, meggyötört lélekkel tért örök nyugalomra Schmidt József, az indogermán összehasonlító nyelvtudomány nagy tudósa, 1933 október hó 1-én, 65 éves korában. Ez a kor a tudomány munkásainak életében a munkakedv és munkateljesítés termékeny korszaka szokott lenni. Nála az életúntság és emberkerülés szomorú ideje volt.

Schmidt József tanári működését a középiskolában kezdte (Bulyovszky uccai reáliskola, tavaszmezőuccai gimnázium). Egyetemi éveiben az indogermán nyelvek tanulmányozására fordította minden idejét és buzgalmát és már ekkor szerezte meg azt a széleskörű, alapos tudást, amely a nyelvtudománynak e nagy területén megadta neki a biztos tájékozódást és eredményes, továbbfejlesztő munkásságra képesítette. A Nyelvtudományi Közleményekben és a Nyelvtudományban megjelent dolgozatai felhívták rá a figyelmet és a középiskolai tanári széket csakhamar az egyetemi tanári állással cserélte fel. Legfontosabb dolgozata ebből az időből: *Az indogermán flexio genesisének problémája* (Nyelvtud. 1913). A háborút követő politikai viharok mély sebet ejtettek Schmidt József érzékeny lelkén. Nem taníthatott, nem dolgozhatott az egyetemen. A nyugalom rákényszerített évei kez-

detben nagyobb irodalmi munkásságra bírták. Ekkor lépett a Nyelvőr munkatársai közé és az ind és iráni nyelvtudomány egyes problémáival foglalkozó dolgozatai az 1922–1928. évfolyamokban alaposságukkal, a nehéz kérdések világos taglalásával méltó feltűnést keltettek. Ezekben az években jelentek meg egymásután a nagyközönségnek szánt munkái: *Az ó-ind epika* (1921). *A nyelv és a nyelvek. Az ind filozófia. A szanszkrit irodalom története* (1923). Fordítások ind eredetiből: *Pancsatantra*, azaz ötös könyv. *Kálidásza: A király és a bajadér. Az agyagkocsi. Súdraka király drámája. Ázsia világossága. Buddha élete, tana és egyháza* (1924). Az évek múltával a seb, melyet lelkén ejtettek, nem gyógyult, hanem mindig mélyebb és fájóbb lett. Az időelőtti nyugdíjazás emberkerülővé tette és legjobb barátaival is alig érintkezett. Csaknem minden idejét kis családjának, egyetlen leánya egyetemi tanulmányai irányításának szentelte. Egy sebzett lélek kínos vergődése volt az azóta elmúlt évek sora. Vigaszt és megnyugvást csak a zenében és csendes tudományos munkásságában talált. Tudta, hogy dolgozatai nem jelenhetnek meg, de mégis dolgozott szakadatlanul. Ind és iráni munkái mellett a kelta nyelvek és irodalmak tanulmányozása kötötte le érdeklődését. Hátrahagyott írásai között egész sora van a befejezett, vagy gondosan előkészített munkáknak. Gondosan letisztázva, sajtó alá készen maradtak fiókjában ezek az értékes dolgozatok. Az ind, iráni és kelta tanulmányok körébe vágó kész munkák: *Zarathustra élete és tana.* — *Bhagavad-gítá.* Ind teozófikus költemény fordítása bevezetéssel és magyarázatokkal. — *Firdauszi Sahnáméja.* Tanulmány. — *A véda titoktana.* — *A galliai βραχμανδ-íratok.* — *A cualngei marharablás.* A legrégibb ír éposz. Tanulmány. — *Mabinogion.* A legrégibb walesi epika, isten- és hősmonda. — Nem végleges kidolgozásban, de csaknem készen van a kéziratok között egy nagy munka: *India civilizációja.* Továbbá kelta tanulmányainak összefoglalása: *Ó-kelta mitológia és Kelta nyelvek és irodalmak.*

Ezek a kéziratban maradt munkák legkiáltóbb tanuságot tesznek arról, milyen nagy vesztesége a magyar tudományosságnak Schmidt József korai elhúnyta.

Barátai és pályatársai nemcsak a nagy tudós elvesztét gyászolják, hanem fájdalommal gondolnak a kitűnő emberre, a jó tanárra, tanítványainak jóságos barátjára, akinek nemes, érzékeny lelkét olyan kegyetlenül sujtotta a sors igazságtalansága.

IRODALOM.

A Finnugor Társaság ötvenéves jubileuma.

Ötven évvel ezelőtt, 1883 november 15-én alakult meg Helsinkiben a Finnugor Társaság (*Suomalais-Ugrilainen Seura*), a finnugor népek nyelvének, néprajzának tanulmányozását és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány művelését tűzve ki céljául. Ezt az évfordulót a Társaság a helsinki egyetem aulájában, december 2-án tartandó díszüléssel és a *Mémoires* egy ünnepi számának kiadásával fogja megünnepelni.

A társaság félszázados működése folyamán vezetője és irányítója lett a finnugor népek tanulmányozásának. Két kiadványsorozata, a *Mémoires de la Société Finno-ougrienne* (*Suomalais-ugrilainen Seuran Toimituksia*) 66 kötete, és a *Journal de la Société Finno-ougrienne* (*Suomalais-ugrilainen Seuran Aikakauskirja*) 45 kötete e félszázad munkásságának dicsőségét és gazdag eredményét hirdeti. Ez ünnepi évforduló alkalmából tisztelettel és szeretettel üdvözljük a Társaságot.

Losonczi Zoltán: *Nyelvtudományi Értekezések. I. Az ómagyar nyelv jellemző sajátságai. II. A magyar nyelv a XIV. század közepétől a XVI. század végéig. III. A magyar nyelv 1600 óta.* (Budapest, 1930—1933.)

Három füzetben adta ki Losonczi Zoltán ezt a tanulmányát, amelyben a magyar nyelv fejlődését, kialakulását rajzolja. A régi nyelv három főkorszakát, az ómagyar, középmagyar és a 17. század óta kialakult újmagyar nyelvet egyenként teszi vizsgálat tárgyává és jellemzi legfontosabb sajátságaiának bemutatásával. Természetes, hogy ilyen rövidre fogott tanulmány nem terjeszkedhetik ki arra, hogy bemutassa és világosan jellemezze mindazokat az erőket, amelyek a magyar nyelv kialakulására hatottak. Csak vázlatos képet adhat a magyar nyelvnek ezekről a korszakairól; de igyekszik az eddigi kutatások eredményeit összefoglalva, egyes részeiben saját felfogásával kiegészítve ezt a képet tanulsá-

gossá tenni. Több helyen zavarja a nyelvi sajátságok fejlődésének jellemzését az, hogy nem tesz éles különbséget az eredeti és az idegenből átvett szavak hangtörténete között, és hogy nem választja külön a köznyelv és az egyes nyelvjárássok nyelvi sajátságainak fejlődését. Az igaz, hogy ilyen rövid vázlatban erre nem is juthatott elég hely. Losonczy tanulmánya így is igen hasznos és jól tájékoztatja a magyar nyelv története iránt érdeklődőt a nyelvtudomány mai felfogásáról.

BALASSA JÓZSEF.

A magyar nép eredete.

Moór Elemér: *A magyar nép eredete.* (Kritikai tanulmány.) A szegedi Alföld-kutató bizottság könyvtára. IV. (társadalom- és néprajzi) szakosztály közleményei. 16. szám. Szeged, 1933, Szeged városi nyomda és könyvkiadó részvénytársaság. 88 l.

Németh Gyulának «A honfoglaló magyarság kialakulása» c. jeles és igen nagy elismeréssel fogadott munkájáé az érdem, hogy az őstörténeti kutatásoknak «új alapot adott és új utakat nyitott meg» (Zichy István, *Századok* 1931, 185. l.) és hogy őstörténetünk kutatóinak figyelme ismét a magyarság eredetének kérdése felé fordult. Az e kérdéssel Németh Gyula nyomán foglalkozó tanulmányok között kétségtelenül igen figyelemre méltó alkotás Moór Elemérnek «A magyar nép eredete» c. szép füzeté. A szerző éles logikával és erős kritikai érzékkel számos eddig homályos részletkérdést tisztáz, nem egy esetben úgy, hogy egymásnak látszólag ellenmondó adatokat szerencsés magyarázat alapján össze tud egymással egyeztetni.

Fejtegetéseinek eredményei közül a következőket említjük: 1. Az ősmagyarság állattenyésztő nép volt,

amely az év megfelelő szakaiban halászzattal és vadászattal is foglalkozott, de némi földművelése is volt. 2. A magyar őshazát Európában, mégpedig Baskíriában kell keresnünk. Baskíria területére még kiterjed az ananyinói kultúra, márpedig Tallgren finn archeológus megállapítása szerint a finnugor népeknek mint az ananyinóinak nevezett késői bronz-kultúra hordozóinak őshazája csupán ennek az ananyinói kultúrának elterjedési területén belül kereshető és Baskíriában „megvannak az összes növény- és állatföldrajzi sajátosságok, amelyek a nyelv tanúsága szerint a magyar őshazát is jellemezték: a Bjelaja melléke beleesik a fenyőrégióba, otthonos itt a *szil* és a *berkenye*, az állatvilágból pedig a *sün* és a *méh*“ (33. l.). Ezen a területen bőséges alkalom volt a lótenyésztésre épügy, mint a halászzatra, vadászzatra, valamint a primitív földművelésre. Innen indult el a magyarság második hazájába, a Kaukázus vidékére. — 3. Azok a pogány magyarok, akiket Juliánus a 13. században talált a Bjelaja mellékén Baskíriában, talán *vogulok* voltak. — 4. A magyar-bolgár érintkezés kora nem kezdődhetett az 5. század előtt (a bolgárok 465-ben költöztek Európába), vége pedig a lebediai haza elhagyásának időpontjával esik egybe. Bolgár-török jövevényszavaink nagyobb része bizonyára a baskíriai őshaza elhagyása után a Kubán vidékén került nyelvünkbe (a 7.—8. században), a többi pedig a 9. század folyamán Lebédiában.

Moór tanulmánya jelentős gyarapodása és nyeresége őstörténeti irodalmunknak. És ha sok pontban talán nem fogja őt a jövő kutatás igazolni, mégis kétségbevonhatatlan

nagy érdeme, hogy e kérdéseket is közelebb vitte a tisztázáshoz.

A becses tanulmánynak még csak egy megjegyzésére akarjuk itt észrevételeinket megtenni. Moór többször foglalkozik a magyar-bolgár érintkezés kérdésével; sokszor hivatkozik arra, hogy aránylag csekély az a szókészlet, amelyet a bolgár törökségből vettünk át, és hangsúlyozza, hogy „a magyar nyelv belső strukturáját pedig a török hatás még csak annyira sem érintette, mint a későbbi szláv hatás: a finnugor szerkezeti sajátosságokat tisztán megőrizte“ (3. l.). Ez az utóbbi megállapítása helyesbítésre szorul. Nyelvünk belső szerkezete nagyon kevésbé tér el a török, így különösen a mai csuvas nyelv szerkezetétől. A törökségnek alig van néhány olyan mondattani sajátossága, amelyet a finnugorságban és így a magyar nyelvben nem találunk meg. A finnugor nyelvek mondattani szerkezetük szempontjából oly közel állnak a török nyelvekhez, hogy pusztán mondattani alapon — ha figyelmen kívül hagynók a hangtan és az alaktan fontos eltéréseit — bízást egy nyelvcsalád tagjainak vehetnők őket. A szerzőnek a finnugor nyelvek belső szerkezetére hivatkozó érve elesik ugyan, azonban a magyar-bolgár érintkezésről kifejtett elméletére épügy, mint többi fejtegetésére, még sokszor fognak visszatérni nyelvtudósaink és őstörténetünk kutatói.

FOKOS DÁVID.

Könyvek és folyóiratok.

T. E. Uotila. Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. Helsinki. 1933.

A. Saareste. Die estnische Sprache. Tartu. 1932. Akadeemiline kooperatiiv.

Kalmár Elek. A mondat ábrázolása. Vetített-képes előadás 65 rajzzal. Budapest. 1933.

Josef Erdödi. Ein idg.-altaisches Wort. (Köldök.) Wörter und Sachen. Bd. XV.

Dr. Orbán és Mendreszóra: Új magyar-szlovák és szlovák-magyar szótár. 2 kötet. (Wigand K. F.) Bratislava (Pozsony).

Beke Ödön: A Ribes grossularia népies neve. Debreceni Szemle 1933. 4. sz. — Deutsche Lehnwörter in der ungarischen Sprache. (rés, rözse, superlát). Teuthonista B. IX. H. 2. Brunnen. (U. o.).

Erdélyi Múzeum. 38. K. 1—3. sz. *Dr. Kántor Lajos:* Magyarok a román népköltészetben. — *Dr. György Lajos:* Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai. — *Gatterer-Galgóczy Ferenc:* A «sakk» szó.

Ungarische Jahrbücher. B. XIII. H. 1—2. *Eugen Darkó:* Zu den byzantinisch-ungarischen Beziehungen. — *N. Poppe:* Über einem Vokalwechsel im Mongolischen.

Revue des Études Hongroises. XI. No 1—2. *Gyula Németh:* Les inscriptions du trésor de Nagyszentmiklós. — *Béla Bartók:* Résultats des recherches sur la chanson populaire en Hongrie.

Nyugat. 26. évf. 15—16. sz. *Balassa József:* Az író és a nyelvhelyesség.

Minerva. 12. évf. 1—2. sz. *Túróczy-Trostler József:* Magyar cartesianusok.

Erdélyi Múzeum. 38. k. 4—6, 7—9. sz. *Dr. Veress Endre:* Gróf Kemény József (1795—1855). — *Szabó T. Attila:* Adatok Nagyenyed 16—20. századi helyneveinek ismeretéhez. — *Hofbauer László:* Döbrentei Gábor Erdélyi Magyar Tudós Társasága.

Debreceni Szemle. 1933. jan.—aug. *Hankiss János:* Jegyzetek az Ember Tragédiájához. — *Juhász Géza:* Eötvös József. — május: *Müller Lipót:* A magyar kultúra párizsi intézete. — *Beke Ödön:* Valóságos és látszólagos sajtóhibák növényneveinkben.

NYELVMŰVELÉS

Azt hirlik és az hirlik.

Simonyi Zsigmond több mint 25 évvel ezelőtt (Nyr 36:278—9) már eldöntötte ennek a két kifejezésnek egymáshoz való viszonyát. Kimondotta, hogy mindkettő egyaránt helyes, de nem egyaránt használatos. Régebben «azt hirlik» uralkodott, újabban (most már körülbelül 50 év óta) «az hirlik» lesz mind általánosabbá.

Simonyi megállapításain semmit sem, vagy alig valamit változtatott az azóta lefolyt negyedszázad, de azért mégsem lesz egészen hiábavaló ezzel a két mondattal újra foglalkozni, főképp szótári szempontból. Lássuk, mit tudnak és mondának róluk a szótárak, elsősorban az úgynevezett hivatalos szótárak.

1. Az Akadémia Nagyszótárában van: *azt hirlik*,* mint *hírel* (hírt terjeszt) átható igének jelen idejű

többes 3. személye, de nincs *hirlik*, mint visszaható ige.

2. A Nyelvtörténeti Szótárban csodák csodájára hiába keressük a *hirlik* igealakot, akár a címszó, akár a példák között; legközelebb áll hozzá a *hirrelik* ebben a kuruc korbeli mondatban: Az császárnak jelenlétit *hirrelik* (I:1439.).

3. Az Oklevélszótárban *hirlik* sem mint címszó, sem mint példa nem fordul elő; ez a szótár még a *hírel*-t, *hírellel*-t sem ismeri.

4. A Tájszótár a *hírel*-t híresztel jelentéssel éppen Debrecen vidékéről közli, de a *hirlik*-et semilyen jelentésben sem veszi fel a maga szóanyagába.

5. A Nyelvújítási Szótárban (1902—8) van *hírez* (telegrafál), van *hírelmény* (bulletin), de a *hirlik*nek semmi nyoma.

Ezekből a hivatalos szótárakból azt kellene következtetnünk, hogy szerkesztésük idejében, amely nagyjából az 1860 és 1910 közötti félszá-

* *Hirlik*-nek az első szótagját én mindig hosszú *i*-vel írom.

zadot foglalja magában, az *hirlik*, egyáltalában nem élt a magyar irodalmi és köznyelvben, azt *hirlik* is csak szűk területen. De ez a következtetés nem nyugodnék elég biztos alapon, amint az a felsorolt szótárakkal körülbelül egyidőben szerkesztett más szótárakból is ki fog tűnni.

Nézzünk tehát néhány idegen nyelvre kiterjedő szótárt, amelyeknek megvizsgálásában korántsem törekedhetem teljességre, legföljebb a nyelv szerint való összetartozásra és a megjelenés sorrendjére lehetek tekintettel; egyébként szorítkoznom kellett a kezem ügyébe eső szótárakra.

1. Rokonn nyelvű szótáron, Szinnyei József finn-magyar szótárán kezdem, amely 1884-ben jelent meg, de amelynek magyar-finn része ma sincs. Ebben a *kuulu* visszaható igének, amely első sorban *hallat-szik*-ot jelent, magyar megfelelői közt ott találjuk: *hirleni* (*hirlik*). A magyar ige is kétségtelenül visszaható.

2. Soltész—Szinnyei görög-magyar szótárában (1875), amelynek szintén nincs magyar-görög része, kerestem *ἀκούω*, *λέγω*, *φημι* alatt a *hirlik*-et, de nem találtam, pedig hasonló jelentésűek nem hiányzanak, mint például: *mondják*, *nevezetik*, *hirben áll*.

3. Finály latin-magyar szótára (1884), amely valamikor a legtekintélyesebb latin szótár volt, de amelynek magyar-latin része nincs, ismeri a *hirlik*-et és használatára ezt a jellemző példát hozza fel *fero* alatt: illi urbem cepisse fertur, róluk *azt hirlik*, hogy a várost bevették. Finály, aki Kolozsvárt élt, áthatónak ismeri a mi igénket.

4. Veress Ignác latin-magyar szótárának (1887) magyar részében *hirlik* címszó után ezt a három latin igét találjuk: *narrant*, *dicitur*, *fertur*. A *narrant* ellenére is kétségtelen, hogy ez a *hirlik* visszaható ige, minthogy a szótár címszóul csak egyes számú 3. személyű igealakot használ.

5. Burián János latin-magyar és magyar-latin szótárában (1909) a latin rész *dicit-dicitur* és *fert-fertur* címszók alatt nem említ *hirlik*-et, ellenben a magyar részben ott ta-

lálható *hirlik*, még pedig már csak latin megfelelőiből is: *dicitur*, *fertur*, *narratur*, következtetve, mint visszaható ige.

6. Ballagi Mórnak valamikor oly nagy tekintélyű német-magyar és magyar-német szótára (1875—7) az I. részben nem ismer *hirlik*-et, mert *es heisst* = *azt mondják*, *azt beszél*ik, de a második részben a cselekvő (átható) igének jelzett *hirleni* címszónál ezt találjuk: *azt hirlik* = *es geht der Ruf*, *man erzählte*.

7. Simonyi—Balassa német-magyar és magyar-német szótárának (1902) német részében legalább három helyen olvasható *hirlik*, ú. m. *heissen*, *sagen* és *verlauten* címszók alatt, de minthogy az első helyen *azt mondják*, *beszél*ik, a második helyen *beszél*ik és csak a harmadik helyen társai *hall*ik, *híre jár*, ebből a részből nem állapítható kétségtelenül a *hirlik* ige-faja. De a magyar rész szerint, amelyben címszóképpen fordul elő ilyenformán: *hirl*-ik (eni, ett), nem is lehet más, mint visszaható ige.

8. Kelemen Béla német-magyar és magyar-német szótárának (1901—4) első része az *es heisst* kifejezést *azt mondják*, *azt beszél*ik mondatokkal fordítja, de *es verlautet* mellett ott találjuk: *hirlik* vagy *azt mondják*. Ebből a részből nem tűnik ki világosan a *hirlik* ige-faja, de a második részbéli *hirlik* mint címszó és így természetesen mint visszaható ige szerepel; vele szemben áll: *es verlautet*, *man erzählte*, *es heisst*.

9. Balassa József magyar-német zsebszótárában (Berlin, Langenscheidt) *hirl*-ik: *es heisst*, *es geht die Nachricht*, tehát visszaható ige.

10. Pokorny Jenő francia-magyar szótárában (1880) nincs *hirlik*; *on dit*-nak ez a fordítása: *mondják*, *híre van*; magyar-francia részében is csak *hirleni*, *hirleszteni* van *divulguer*, *annoncer* une nouvelle jelentéssel.

11. A Pallas magyar-francia szótárában (1891) szintén nem található *hirlik* sem átható, sem visszaható ige-képpen, de *hírel*ni címszó van ezzel a jelentéssel: *répandre des nouvelles*.

12. Sauvageot egészen újkeletű

(1932) francia-magyar nagy szótára *on dit*-val szembe ugyanazokat a magyar szókat állítja, mint a Pokorny- és Pallas-féle szótárak, tehát ezeket: *mondják, hire jár*; ellenben *hírlík*-nek sem *azt*-tal, sem *az*-zal nem ad helyet, legalább *dire, divulguer, répandre* igékkel kapcsolatban nem. Megjegyzendő, hogy Sauvageot szótárának még nincs második része, a Pallas-félének pedig nem is volt.

13. Bizony Ferenc magyar-angol és angol-magyar szótárában (1881–6) a következőket találjuk: az I. részben *hírel* címszónál *it is reported* = *azt hírlík*, a II. részben a *report* címszónál *it is reported* = *azt mondják*. Kétségtelen, hogy Bizony a *hírlík*-et átható tárgyias igének ismerte.

14. Körösi Sándor olasz-magyar és magyar-olasz szótárának (1910) csak első része jelent meg, ebben a leginkább megfelelő helyen nincs *hírlík*, mert *si dice* = *azt mondják*, *azt beszélnek*, de más helyen megtaláljuk, mert *s' è sparsa fama* = *hírlík* és bár ezt a *hírlík*-et sem *azt*, sem *az* nem előzi meg, azt kell vélnünk, hogy Körösi visszaható igének ismerte és használta.

15. Honti és Bolza magyar-spanyol és spanyol-magyar szótárában nincs *hírlík* címszó; valószínűleg mint spanyol kifejezésnek a megfelelője sem fordul elő; legalább én nem találtam, pedig több helyen kerestem.

16. Dávid György román-magyar és magyar-román szótára (1918 után) fölveszi a II. kötetbe a *hírlík* címszót és melléállítja a *se zvoneste, se vorbeste* visszaható jelentésű román kifejezéseket, de az I. kötetben *se vorbeste* (*se zvoneste* nincs is a román részben) után csak *beszélnek, mondják* következnek, úgyhogy a *hírlík*-nek átható vagy visszaható volta nem állapítható meg teljes kétségtelenséggel.

17. Margalits Ede horvát-magyar és magyar-horvát szótárában (1898) *hírlík* címszókép fordul elő és részben ebből, részben a horvát megfelelőiből: *govorka se, pripoviedaju* nyilvánvaló, hogy ez a szótár visszaható igének ismeri a *hírlík*-et.

18. Gyiszalovits Veszelin magyar-szerb szótárában ott található, mint

címszó: *hírlík* és ebből, valamint mellékalakjaiból (*-leni, -lett*) és talán szerb megfelelőjéből: *pronoszi szeglasz* kétségkívül megállapítható ennek a *hírlík*-nek visszaható volta.

19. Rokonnnyelvű szótárral kezdem, rokonnyelvűvel végzem. Pastinszky János magyar-török szótárában (1922) nincs *hírlík*, mint címszó; egyébként sem találtam. Megjegyzem, hogy a szótár csak magyar-török részből áll.

A felsorolt és átnézett szótárakból kettős tanulságot vonhatunk le. Először azt, hogy *hírlík* nem olyan elevenen élő irodalmi vagy köznyelvi szó, hogy minden szótáríró kötelezve érezte volna magát a művébe való beiktatásra, [mert a görög, török, spanyol és két francia szótár nem vette föl semmiféle alakjában és jelentésében és a harmadik francia, a Pallas-féle szótár is csak *hírelni*-nek ad helyet.] Másodszor azt, hogy a *hírlík*-et magában foglaló 13 szótárnak a túlnyomó többsége, éppen háromnegyed része szerint *hírlík* visszaható ige, tehát minden *azt hírlík-re* 3 *az hírlík* esik. Mellékesen azt is figyelembe vehetjük, hogy annak a 3 szótárnak a szerzői, amelyekben betű szerint megtaláljuk *azt hírlík*-et, t. i. Ballagi, Bizony, Finály, a XIX. század első felében születettek és így annak az irodalmi és köznyelvi használatnak a megőrzői és megörökítői, amelyben a *hírlík*-hez csak *azt* kapcsolódott, amint azt a velük közel egykorú akadémiai Nagy Szótár is tanúsítja.

[A szótáraktól, a nyelvnek félig-meddig holt raktáraitól forduljunk az élő nyelvhez.

Az ország legkülönbözőbb vidékeire való, a tájszólásokat is jól ismerő embereknél kereskedtem és kérdezősködtem; azok kivétel nélkül visszaható igeiként ismerték és használták a *hírlík*-et, tehát mindnyájan azt mondták: *az hírlík*, sőt közülök többen csodálkoztak *azt hírlík*-nek még csak a föltevésén is.

Simonyi azzal végezte a *hírlík*-re vonatkozó rövid elmefuttatását, hogy a *hírlík* a mi nyelvérzékünkre nézve tárgyaltalan ikes igévé lett; én azzal fejezem be ezt a 25 évvel későbbben kelt és kelleténél hosszabbra nyúlt fejtegetésem, hogy *az hírlík*

lik mind az írott, mind a beszélt nyelvből kiszorította azt *hírlík*-et, úgyhogy azt *hírlík* — a költő szavainak némi változtatásával — multban él csak, többé nincs jelen.

KARDOS ALBERT

Olvasás közben. A nyelvhe-lyességről szólva gyakran utal-unk arra, hogy a nyelv helyes-ségének, tisztaságának, a stílus világosságának legbiztosabb vé-dője az a pontosabban, szavak-kal meg nem határozható va-lami, amit az író nyelvi lelki-ismeretének nevezünk. Nem szabad lenéznie a figyelmeztetést, néha a megrovást, ha gon-datlanságból, felületességből megnyomorította a nyelvet vagy homályossá tette stílusát. Ha figyelemmel kísérjük a napi-lapok és folyóiratok nyelvét, a legtöbb hibának ez a gondat-lanság az oka. (Egy folyóiratban például ezt olvastuk: «Egy ka-rácsonyra készülő gyermekek-nek szánt mesekönyvből.» Ha vesszöt tettek volna a *készülő* szó után, már világosabb lett volna. De egész világos és he-lyes a jelzőknek ilyen felcseré-lése: «Egy gyermeknek szánt, karácsonyra készülő mesés-könyvből.») Gyakran megrót-tuk a *szemben* szó helytelen használatát, midőn nem ellensé-ges érzelemtől van. Ez a hely-telen használat az utóbbi évek-ben terjedt el, még pedig elég gyorsan. Alig van nap, hogy a napilapok hasábjain, politikusok beszédeiben ne találkoznánk vele. Ime egy kirívó példa: «K. azért jött Párizsba, hogy eleget tegyen Franciaországgal szem-ben az udvariasság követelmé-nyének.» — Arról is gyakran volt szó, hogy nem minden szó-lás, kifejezés rossz, amelyik va-lamely idegen nyelv szólásmód-jával egyezik. De szóról szóra lefordítani az idegen nyelv szó-lásmódját, amely egészen távol

áll a magyar gondolkozástól, a magyar nyelv szellemétől, sú-lyos vétség a nyelv tisztasága ellen. Ennek egy feltűnően durva példájával találkozunk egy je-les írónk cikkében, aki egyéb-ként is könnyelműen bánik a magyar nyelvvel: «Egy ilyen nagy, vidám, gyönyörű ember, egy ilyen igazi szép férfi, *ahogy a könyvben áll.*» *Wie es im Bu-che steht* német frázisnak ez az ízléstelen, szolgál fordítása még nem is menthető azzal, hogy világossá teszi a gondolatot, vagy hogy szemléltető, sőt in-kább tartalmatlan üresség. — Az oktalan és értelmetlen túlzás ki-fejezése, ha *pozdorjává tört autóról* beszélnek, mihelyt két autó összeütközik és megsérül-nek.

B. J.

Drogista vagy drogszerész? Az első pillanatban talán különösen hangzik, de ha egyszer-kétszer hall-juk: *drogszerész* és egy kicsit gondolkodunk rajta, belátjuk, hogy foglalkozásunknak sokkal ta-lálóbb elnevezése lesz a drogsze-rész, mint a jelenlegi *drogista*.

A *drog* szó francia eredetű és reá sajnós, magyar kifejezés nincs, tehát szükségszerűleg használjuk a *drogista* kifejezést *-ista* képzővel. Evvel a képzővel pedig helytele-nül jelöljük meg foglalkozásunkat, mert az *-ista* képző inkább vala-mely elveknek, eszméknek, irány-zatoknak a kifejezésére alkalmas. Pl. szociálista, futurista, feminista, anarchista stb. Ezzel szemben az összetétel a *szerész* szóval kife-jezi azt, amit tulajdonképpen ki akarunk fejezni, hogy mi drogok-kal, drogszerekkel foglalkozunk, tehát drogszerészek vagyunk. Példa rá a *gyógyszerész, műsze-rész, illatszerész* stb. elnevezés.

Sajnos, teljesen magyar nevet nem lehet a *drogista* szó helyett adni, a *drog* szó, mint tő, meg kell hogy maradjon, mert ez kifejezi a gyógyszert, vegyszert és herbát. Tehát olyan magyar szó, amely mindezt tömören ösz-szefoglalóan kifejezné, nincs. Leg-feljebb egy új műszót lehetne al-

kalmazni, de ilyesmivel kár kísérletezni. A *drogszerész*, *drogszer-tár* magyarosabb mint a *drogista*, *drogéria*. A drogistát németből vettük át (*Drogist*), csak egy „a” betűvel toldottuk meg, a *drogéria* meg francia szó mása. Ezt az egyszerűbb néposztálynak nehéz kiejteni, de sokkal meglepőbb, amikor azt tapasztaljuk, hogy intelligens emberek ilyen kifejezést alkalmaznak: *drogurista*, *droguista*, *drogér-ista*, *drogériás* stb.

SINGER ZOLTÁN.

Az itt felvetett indítvány érdemes a megfontolásra. A Nyr.-ben Schack Béla foglalkozott már egy ízben a *drog*, *droga*, *drogista*, *drogéria* szavak használatával (61:56). Ha az érdekeltek megegyeznek a *drogszerész* elnevezés használatában, mindenesetre magyarosabb hangzású nevet kapnak, mint a mai *drogista*. És nem fogják halani az egészen rossz *droguista* nevet.

B. J.

Zsongít. Simontsits Elemér *A titkos választójog és a felsőház reformja* (Bpest 1933) hatodik lapján ezt olvasom: «a jogaira egyébként féltékeny nemzet hagyományos érzékenységre *zsongítólag* hatott». Azt akarja mondani, hogy 'bénítólag'. Arany János pedig azt mondja: «bénult idegre *zsongító* hatás», azaz 'élesztő' hatás. Épigy Ágai, Vizen II. 62. Az etimológia: *zsong* = 'bizsereg' a bénulni akaró izom, Simontsits mellett szól, de Arany Jánosnak igazának kell lenni.

(Szeged)

L. I.

Igaza is van. A két ellentétes jelentés kérdését teljesen tisztázta Tolnai Vilmos (MNy 15:132) és kimutatta, hogy a *zsongító* az *iromba padmaly*, *ildomos*, *ural* félreértett vagy meg nem értett szavaink csoportjába tartozik. A népies *zsong* 'zümmög' igéből származik és Bugáték körében keletkezett. Bugát alkalmazta orvosi műszónak 'tonicus, Spannkraft gebend' jelentésben; hogy e szót ilyen jelentéssel ruházták fel, abban része lehetett a hasonló hangzású *zsendit*, *zsendül* hatásának is. Az eredetivel ellentétes, és ma ál-

talánosnak mondható jelentés magyarázatául Tolnai felhossa többek között a szó ritka voltát, meg azt, hogy a *zsong* szelíd, zümmögő hangzás érzetét kelti, ez pedig csendesítő, megnyugtató, enyhítő hatású.

K. M.

Romantik. Kazinczy Ferenc, mint Nyr. 61:63 kimutattam, használta a romantikus szót *romantisch* alakjában, tájfestői értelemben, az angolkerti hangulatnak, a XVIII—XIX. századforduló új világérzésének kifejezésére. A Pyrker László A szent hajdan gyöngyei című munkájának fordítása elé írt bevezetésében (1831. XXI. l.) új értelmezésben alkalmazza a szót. Irodalomszemléletének megjelölésére s ebben a változatban: *romantik*. A hexameteres versforma, Kazinczy szerint, örök érvényű, időtlen értékű, rugalmas, minden epikai tárgyat megbír: «Voss Luizt, Goethe Hermannt és Dorotheát, Baggesen Parthenaist, ámbár ezek nem az antik, hanem a romantik osztályára tartoznak, hexameterekben adták». Mind a három költői mű idilli eposz; és Kazinczy egyszellemet jelző romantik szavának tartalma: polgári-népi-családi miliő, szívkultusz, szentimentalizmus, a racionalizmus alkonya...

ZSOLDOS JENŐ.

Háborús nyelv békében. Mesterséggel jár, így hát figyelem a közgazdasági lapokat, rovatokat. Mintha készítőik újabban — különösen akkor, ha «kifejező erőre törekednek» — mind többször használnának háborús képeket, más efféléket. Teszik ezt kicsinyek, nagyok, rang- és egyéb különbség nélkül. Höfer szelleme mindenütt. («A márkás szalámi bevehetetlen pozícióit fenyegeti a hentesgyárak versenye.» Ettől tart a kemény kötésű *Magyar Élelmiszerujság*. (3. évf. 15. sz.) A *Népszava* harcias londoni tudósítója leírja azt a «pergőtüzet a munkanélküliség ellen», amelyet newyorki tudósítója néki közvetlen jelent. Ez csak egy részlete annak a «hadjáratnak», amely ugyanott, ugyanaz ellen folyik. (1933 július 25. sz.) A «székesfővárosi rovat» haditudósítója, miközben «a város harcában az ol-

csóbb villanyáramért» küzködik, megállapítja, hogy a «villanyfronton jelentős enyhülés állott be». (M. Hirl. 1933 aug. 2.) Igen, a «front»-tal van a legtöbb baj! Az egyik élelmiszer-haditudósító azt panaszolja, hogy «nincs béke az áruházi fronton.» (M. Élelmiszer-*ujság* i. h.) A *Pesti Tőzsde* futárja jó és pihegve «adja le» az ő «helyzetjelentését a gyümölcs- és baromfifrontról». Alighogy ezt megtette, azt kérdezi, hogy a «betegségi fronton mi ujság?» (1933 ápr. 27.) Nem hadviselt olvasóinkat fel szeretném világosítani, hogy mi ez a «betegségi front». A lapnak van egy vídám rovata, amelyben hírt kapunk a gazdasági élet nevezetességeinek magánéletéről, nyaralásáról, utazásairól stb. De a kíváncsi olvasó nemcsak a vigadozókról, hanem a betegekről is akar tudni.

Ennek szól a «betegségi frontról» kezdetű híradás. A katonai fegyelem embere «rendet követel a pörköltkávéfronton». (*Fűszerkereskedők Lapja*, 1933. évf., 19.sz.) A bizakodó hadi «ujdondász» úgy találja, hogy «a fordulat kedvező a búzafronton». (*Magyarország*, 1933 máj. 25.) Az aggályoskodó pedig azt jelenti, hogy éppen «most kezdődtek el az áremelkedések a telekfronton». (*Egyenlőség*, 1933 november 4.) Így folytatható százával.

Minthogy ezekről a békeszerető emberekről nem tehető fel, hogy bármiféle háborús szándékuk van, azt kell gondolni róluk, hogy egyszerűen semmit se gondolnak aközben, hogy ilyen furcsa, inkább mosolyra készítő módon kacérkodnak Marssal. VARRÓ ISTVÁN.

MAGYARÁZATOK.

Tisztességes ajándék. Szállok az Úrnak című könyvemben szólok arról az *ajándék*-ról, amelyet a Habsburg-uralkodók a béke fejében a szultánnak szoktak küldeni (3. l.). Bizony adó volt ez az ajándék, amelyet, ha késett, nem egyszer súlyos fenyegetéssel sürgettek és csak azért nem neveztek nevén, mert egy hatalmas birodalom urának az érzékenységét akarták kímélni. Ám az eufemisztikus *ajándék* szó is csakhamar megtelik azzal a megalázó jelentéssel, amely velejár az uralkodók fizette adóval; nyilván ez az oka annak, hogy a budai basák a XVI. század harmadik negyedéből való sürgető leveleikben nem pusztán *ajándék*-ról, hanem mindig «az hatalmas császár portaiara menő *tiszteőssegeős ajándék*»-ról beszélnek¹⁾. A jelző azt akarja hangsúlyozni, ami a jelzett szóból idővel kifakult: hogy nem fogy tisztessége, becsülete annak, aki ezt az «ajándékot» fizeti. Pedig nem egyszer igen világosan megmondja a török, hogy milyen természetű ez a «tisztességes» ajándék: «Feölsegednel nyíluan uagyon, hogy az mi kegelymes feie-

delmünk es romay csaszar eö feölsege keözeöt ualo frigy es baratsagh feieben, esztendeöreöl esztendeöre, uegezeöt *tisztességes ayan-dekot szokot uala feölsegtek küldeni*» (BudBas Lev. I, 410, 1587-ből). Hogyha nagynéha az íródeák tollában marad a «tisztességes» jelző, akkor a levél hangjából nyilván megtetszik, hogy a basának végkép elfogyott a türelme; ennek igazolására elegendő ez egyetlen mondatot idéznünk: «ha feölsegtek így cselekedik, mijs ualmi hatuan ezer tartart hozatunk, kik ha ki iünek, kart tesznek mind az mi orszagunkban, s mind az feölsegteökeben, mert nehezen birni ueleök»; ám minden másképpen lesz, «ha feölsegteök az *aiandekott* kesedeleöm nelkeöl megh küldi» (uo. 411).

KERTÉSZ MANÓ.

Hitvány huszár. Tudjuk, hogy a XV. században a huszárt még «egyéb gonosztevők» társaságában emlegetik (Simonyi, Nyr. 43:382), mert hiszen a szó eredetileg lovas rablót jelent, mint ahogy például a *levente* is hajdan a Földközi-tengeren kalózkodott. A XVI. században már nagy híre van a vitéz magyar huszárnak, de azért még ekkor is

¹⁾ BudBas Lev. I, 285, 395, 426, 436, 437, 438, 442, 465. stb.

lehetett a 'huszár'-t szidalom-szóként alkalmazni, mert hiszen ismeretes a végbeli magyar katonák szörnyű nyomorúsága, amely a huszárt egyéb szegény legényekkel sokszor arra kényszerítette, hogy más tarsolyából, más kamrájából szerezze meg a mindennapit. Ezért szólhat Bornemisza Péter Elektrájában a darab hősnője a gyilkos Aegisthosról imígyen: «Az *hituan huzart* királnak akarod tartatni, atiamnak aruloit akarod tiszteltetni» (IV, 2).

Hasonlóképpen súlyos szidalom-szó a XVI. században a *hitvány lovász*; persze a 'lovász' nem gonosztevő, hanem alacsonyrendű szolga, aki nem tartozik a vitézlő rendhez, éppen ezért szidják vele a budai basák az olyan végbeli vitézeket, akik valami nagy bosszúságot szereztek nekik. Ferhát basa az egyébként ismeretlen Horvát Pálra haragszik imígyen: «egy *hituan louasz*nak mi szükség volt az mi rabunkhoz valami keözit artani» (BudaBas Lev. I, 511), ám Musztafa basa Miksának írt levelében Rosenberger tatai kapitányt sem állja eképpen ócsárolni: «ha pedig ennek az *hituan louasz*nak praktikáj ty akaratatakból vagion, aggia tutunkra fld, es my olj keppen vyse-lünk gondot rea, hofi byzoniában effele keueli roz mi keduenönk ellen nem fogh praktikalny» (uo. 77). Musztafa Trautsonhoz írt egyik levelében «ala valo *louaz ciepkék*»-ról van szó; a levélnek egykorú német fordítása ezt a kifejezést «schlimme Stallknechte»-nek értelmezi (Melich, MNy 13:243).

KERTÉSZ MANÓ.

Bereck fia Jakab. A XVI. század vége felé négy esztendőn keresztül két budai basa is igen sok levelet ír Bécsbe Ernő főhercegnek azért az 1300 forintért, amellyel a királyi Magyarországra költözött Trombitás János tartozik a budai Jakab zsidónak. Ezt a budai zsidót nevezik a basák levelei egyszer «*Bereczk fja Sido Jacob*»-nak, egyszer meg «*buday sido Jacob Bereczk fiá*»-nak (BudBasLev. I, 222, 248). Tudjuk, hogy magyar embereknek származás szerint való megnevezése már a XV. század végével divatját

multa és így a levélíró nem magyar hagyományt követ, hanem a hitéletben ma is élő zsidó szokást figyel meg, amikor Jakobot Bereck fiának nevezi. Ugyan miféle zsidó nevet magyarázhat az íródeák ezzel a Bereck-kel? Nevünk latin őse, *Brictius* (EtSz) nem zsidó eredetű, Jakab atyját tehát nem így hívták; vannak *b*-vel kezdődő zsidó nevek (Baruch, Berl), de ezek hangzásban nem hasonlítanak a *Bereck*-hez. Van azonban egy *p*-vel kezdődő zsidó név, amelynek magyarjául szinte kínálkozik a *Bereck*. A budai gettóban Bereck fia Jakobot nyilván *Jaakob ben Perec* néven emlegették.

KERTÉSZ MANÓ.

Tárgy. E szónak mai ,obiectum, Gegenstand' jelentése csak a nyelvújítás óta van meg s a NyUSz. 1772-ből idézi rá az első adatot (Bessenyeiből). Régibb jelentése ,ostromfödél' és ,céltábla' volt s e jelentésben már a 15. sz. végén előfordul (vö. NySz. OklSz.). Először Szikszai Fabricius szótároztta ,pluteus' értelmezéssel, Molnár A.-nél ezen kívül már ,meta' értelmezése is van. Nála a ,pluteus' szó értelmezése: „Dezkázot vagy sövényezet hadi szerszám, ki mögül az Várat ostromlyác.“ — „Item Minden deszkázot szerszám, Otalóm dezka, könyves póltz“. Az 1708-i kiadásban német ,Pultbret' értelmezése is olvasható. Szarvas Gábor szerint a szó a középlatin *targea*, *targia* ,pelta' átvétele (Nyr. 15:193). Melich ezt az egyeztetést nem fogadja el, mert „két és többtagú -a végű latin jövevényszavaink -a hangjukat nem veszítik el“ (MNy 10:405) s ő az ófrancia *targe*-ből származtatja szavunkat. A szóvégi -a elveszése azonban kielégítően megmagyarázható, ha föltesszük, hogy a nyelvérzék 3. sz. birtokragos alaknak fogta föl s kikövetkeztetett belőle egy *tárgy* nominativust (Beke, Nyr. 62:64). Azonban a teljes alakot is ki lehet mutatni a népnyelvből, mert kétségtelen, hogy azonos vele a következő tordai tájszó: *tárgya* ,kereten nyugvó padozat, amelyet kötélén eresztenek le és húznak föl (a sóbányában)' MTsz.

BEKE ÖDÖN

Husvét. A nép sok helyen a husvétot *husét*-nak nevezi. Ez a szó nyilván nagyon régi, mert nemcsak az ország két (keleti és nyugati) határán járatos, hanem értelmének elhomályosodása következtében előreható illeszkedés ösztetétel voltát is eltüntette. De nemcsak népnyelvi adataink vannak a szóra (*húsét* Szföld, *husét* Örség, *huszit* Moldva, *hüsit* Göcsej, *hüsét* Zala m., *hüsiti* Hetés MTsz.), hanem már Sylvester is ismeri, ki etimológiáját is akarja adni: „*Husit az hus itelről*, nem *husuit az hus vitelről*, auag az *husnak elvitisirül*» (NySz.). Sylvester magyarázatát a NySz. és a MTsz. is elfogadta, pedig nincs igazuk. Szlavistáink kimutatták, hogy a *husvét* egyszerű fordítás a szlávból (vö. Asbóth NyK. 18:397, Melich SzlJ. 2:297). A *husét* tehát nem a *hus-ét* összetétele, hanem csak hangbeli változata a *husvét*-nak. Az OklSz.-ban és a kódexekben csakis ilyen alakok vannak. A *v*-nek a második szótagban mássalhangzó után való kiesésére nézve vö.: *pitar* „pitvar” (ország-szerte); *mórta* „morotva” (Csallóköz; vö. *mortua* 1113 OklSz.); *kuranót*, *kurafjának* 1643 OklSz. *korafia* Gyöngy. *karafia* Gvad. NySz. *kurafi* 1678, 1754 MNy. 10:85, 12:298, *kurafia* Fehér m., *karafia* Szföld MTsz., vö. *Kurvahát* v. *Karahát* határrész Kisújszállás MNy. 14:213); *szerusz* Tárkány MNy. 11:91, Tamási, Hajnali madár 127, *szerussz* Zilah vid. Nyr. 28:420, Beregszász Törös 15 „*szer-vusz*”; *ponya* „ponyva”, *pánya* „pányva”, *urus*, *urusol*, *uruság* „orvos, orvosol, orvosság” MTsz., *borota* „borotva”, *Istán* „István” NyF. 9:24 Szföld. A székelyek, csángók és palócok *falva* és *falvi* helyett *fala* és *fali*-t ejtenek, pl. *Patakfala*, *Telekfala* Erdővidék, *Szabófala*, *Tamásfala* Moldva, *Apátfala*, *Mikófala*, *páfalyi* Palócság (TMNy. 335). A nyitravidéki palóc nyelvjárásban elmarad a szó elején is a *v*, ha a megelőző szó mássalhangzón végződött; pl. *ügy* „ügyünk”, *ügy vagyunk*; *hun* „ótá”, *az ’ót itt, ihattam ’óna, vót ’alami* (NyF. 20:7).

BEKE ÜDÜN.

Szóegyeztetések. 1. *Nyál.* A magyar *nyál* szót Munkácsi, NyK. 25:180, az északi-vogul *näl* ’fanyálka’ szóval egyeztette. Ide tartoznak kétségkívül meg a következő finn ugor nyelvi adatok is: votják K *niel* ’fakereg’, S *nöl* ’a fakeregnek belső bőnedvű, fehér puha rétege tavasz idején’; cseremisiz BJp *nola* ’nyálkás réteg a fa kérge alatt’, *nola-šind’žan*, B M UJ *nolo-š.*, UP *nölš-š.*, C *nolo-šind’žan*, JT *nölš-šind’žan*, JO *nälš-šind’žan* ’folyós szemű’, B *nolo-ner*, UP C JT *nol-ner*, UJ *nol-neran*, *nul-n.*, JO *nälš-neran* ’folyós orrú’, UP *nölš pušengš*, UJ C *nolo pušengš* ’olyan fa, amelyben a nedvkeringés megindult’; K *nol*, B *nölo* ’be nem fagyó hely a folyóban’; mordvin *nila* ’splint’; finn *nila* ’etw. sch üpfrißes, schleim, die innere rinde, bast’; *koivun nila* ’birkensaft’ stb. (vö. Budenz MSZ. 406, Paasonen Beiträge 92, Setälä JSFOu. 30, 5:42, Beke NyK. 45:349, Toivonen FUF. 21:110).

2. *Töm.* A magyar *töm* igét már Budenz egyeztette a cseremisiz *temem* ’tölt’ és *temam* ’megtelik’ szavakkal. Trojckijnál előfordul egy *teme* ’tele’ jelentésű melléknév is, s ezt az adatot Ramstedt is megerősíti látszólag. Genetz permi cser. feljegyzései közt azonban ez az adat hiányzik, s az általam tanulmányozott nyelvjárásokban sem fordul elő. Tekintve, hogy az idézett melléknév hegyi cseremisiz adat, véleményem szerint nem lehet más, mint a *temäm* ige befejezett cselekvésű melléknévi igeneve, amely a keleti nyelvjárásokban *temme*, *temmā*, a nyugati nyelvjárásokban, s így a hegyi cseremisizben *temz*, mert ezekben a hosszú (geminált) mássalhangzók majdnem mindig megrövidülnek. Ez az adat tehát a jövőben az egyeztetésekből törlendő.

BEKE ÜDÜN

Hiba. Szarvas Gábor a Nyr. 14. kötetében azt a kérdést intézte olvasóihoz, hogy hol ismerik ezt a szót: *héba*, mert Zalalövőn allítólag azt mondják: „menj föl a *hébara*!” Szarvasnak az volt a gyanúja, hogy a *hé* ’padlás’ szó *-ba* ragos alakja vette fel itt fölösen a *-ra* ragot (185, 274. l.). A válaszok nem voltak világosak. Az egyik szerint: „*heja*” vagy *hiu* vagy *héba* a székelyeknél és csángóknál közönséges neve a pallásnak,

¹ A somogy megyei Csökölyön is *hejba* v. *hejába* ’padlásra’ Nyr. 25:93. Vö. még: a ház *hijáján* 1791 Nyr. 42:354.

amely nevezetet csak újabban kezdenek használni". A másik szerint: „*Héba* = palás, egész Somogyban, Zalában“ (276). A valaszból nem derül ki, hogy a *héba* ragos vagy ragtalan alak-e.² A csángó Háromfalun egy újabb följegyzés szerint *hibu* v. *hiba* valóban 'padlás' (Nyr. 37:279, 39:181). A halmágyi nyelvjárásban is van hasonló alak: *hib* (de *hij* és *hi* is NyK. 31:385.). Egy másik közlésben ugyanonnan *hiblika* 'padlásablak', *hiu* 'padlás' Nyr. 31:230. A *hiu* szó, mint Nyr. 59:97 kimutattam, eredetileg *hiv*-nak hangzott, s a *hib*, *hiba*, *héba* ennek a változata lehet *v > b* hangváltozással (vö. *sziba* Vas m. Őrség Göcsej, *sziba* Mohács, *sziva* Sopron és Vas m., Zala m. Veszprém, *szia* Göcsej MTsz. *szijja* Felsőőr NyF. 9:12 'szilva'; *göbecs* Keszthely, *göbecs* Pápa vid., *göbics* Veszprém, *gübecs* Somogy m., *gübecs* Zala m., Veszprém m., ezer Fuaros szekér *Göbécset* 1784 Szfvár MNy. 14:155 'kövec'; *kabics* Veszprém m. *gabics* Göcsej 'kavics'; *hidelbe* 'a hid feljárója' (?) Szatmár m. MTsz.; *méggyóbit*, *méggyóbul*, 'meggyógyít, meggyógyul' Felsőőr NyF. 9:12 (vö. *gyavul* Szföld, Varga I. szerint tkp. *megjobbít*, *megjobbúl*); *szarbas* 'kifli' < *szarvas* uo.; *suhuba* 'sehová' Csiksztdomokos NyF. 9:20, *lábával* 'lábával' Moldva Nyr. 30:64.) A *héba*, *hiba* a-ját az idézett *heja* igazolja (más adat Székelykocsárdról MNy. 13:311; valószínűleg azonos vele: *héva* 'keményfa a szekérrúd tartására' Gyergyó Nyr. 27:139, NyF. 20:55; vö. még: *sziv* Szlavonia, Nyitra vid. *sziva*, *széva* Brassó m. 'szíj'; vö. Beke Nyr. 58:81, 59:100).

Ezek után valószínűnek látszik, hogy ez a *héba* azonos a köznyelvi *hiba* szóval.³ A *hiu*, *hi*, *hé* 'padlás' u. i. azonos a *hija* van, vmi *hiján*, *hiány*, *hijas*, *hiában* ragtalan alakjával, s a *hiba* is eredetileg hiányt jelentett.⁴ A *hibáz*(ik) nemcsak a népnyelvben, hanem a régiségben is használatos volt 'hiányzik'

² Simonyi szerint ragos alak (Nyr. 26:35, jegyz.).

³ Miklosich szerint szláv szó (Nyr. 11:220), Halász szerint azonban fordítva történt az átvétel (uo. 12:8).

⁴ A Nyr. 19:187 alatt közölt *hibányos* 'hibás' (Kürt Komárom m.) Zolnay szerint a *hibás* és *hiányos* keveredése, a fentiek után azonban lehet eredeti is.

értelemben (vö. *héjány* 'hiba' Szekszárd Nyr. 28:431, *hiánság vót rajta* (a szemén) Zala m. Nyr. 13:477. A német *fehlen* ige is jelenti mindezt: 1. 'eltéveszt, elhibáz, nem talál el (pl. vadat)'; 2. 'téved, hibáz, hibát ejt; hiányzik'; *woran fehlts denn?* 'mi a hiba? mi a baj?' *es fehlte sehr wenig* 'keves hiba volt'; *was fehlte dir?* 'mi bajod?' A *Fehler* 'hiba, vétek' főnév is ennek a származéka. A Palócságban is van a (meg)-*hibádzik* igének 'beteg lenni, megbetegedni' jelentése: *Mëmmëg hibádzik az uram. Mëhhibádzott az istenadta gyerëki* (Mátva vid.) Vö. A *fülem is hibázik* 'nagyot hall' Kisújszállás MTsz. Eszerint természetes, hogy a *beteg* ellentéte az *egészséges*, s a régi nyelvben magának az *egész* melléknévnek is megvolt ez a jelentése: *Egész barátok es betegek* EhrK. *Mem kellő egezcenc vruos MünchK.* *Nem zikseg az egez embereknek az oruosag VirgK.* *Ha ma egez wagy: netalam honnap meg korwlz WeszprK.* NySz.⁵

BEKE ÜDÜN.

⁵ A cseremiszt azt, hogy fáj vmije, úgy fejezi ki: fekszik, kinlódik vmi nélkül; pl. UP *kittë'çet's's* *kijä*, *maittä* 'fáj a keze', *joltë*, *müskärtë*, *šiläšlë*, *šujtë*, *pü'le*, *loyartë*, *šind'ž'atë*, *orđë*, *šümtë k., m.* 'fáj a lába, hasa, dereka, feje, foga, torka, szeme, melle, szive'; JO *jalte*, *palähšle* o *lam* 'fáj a lábam, fülem (tk. lábatlan, fületlen vagyok)'; K *šujtë*, *pü'të lin* 'fáj a feje, foga (tk. fejetlen, fogatlan lett)'; CK *šujdämo*, *šündämo*, *källäme*, *djölžämo*, *pü'dämo*, *orđämo linam* 'fáj a fejem, szívem, kezem, lábam, fogam, mellem'. — Az uralaltaji nyelvek a 'vak', 'süket', 'néma' fogalmat úgy fejezik ki: 'szemetlen', 'ületlen', 'nyelvetlen'; pl. cser. B UJ *pälššäme*, UP *pälššäme*, JT *pälššäme* 'süket', B *šind'ž'atäme*, UJ *šind'ž'adäme*, ČN *šind'ž'adäme*, JT *šind'ž'adäme* 'vak'; B BJ *orđämo* 'tüdőbajos (tk. melletlen)'; votj. *kiltäm* 'néma', *šintäm* 'vak', *pe'läm* 'süket' (Munkácsi), U *kistäm* 'hüftenlahm' Wichm. Sprachpr. 2:10; osztjk. K *pättä*, J *päLLäy* 'süket', K *sämtä*, J *sämtäy* 'vak', J *LüLLäy* *nällämläy* 'néma (tk. szájatlan, nyelvetlen)' Paas., É *unälli* 'néma', *sëmlä-bvlli* 'süket-vak' Schütz NyK. 40:42; vog. *sup-nelmtal* v. *süptal-nelmtal* 'néma (tk. szájatlan-nyelvetlen)' Szabó NVK. 34:454; csuvas *χälyxZär* 'süket', *tš'älyxZär* 'néma', *käGärZär* 'tüdőbajos' (tk. melletlen)' Paas.

Ad-vész. Erre az összefoglaló összetételünkre közelebbi rokon nyelveink közül csak a zürjénből tudtam biztos példát idézni (Nyr. 62:44). Utólag látom, hogy az osztják nyelv is ismeri ezt a jellemző összetételt. Patkanov osztják népköltési gyűjteményében (2:164) a következő mondatot olvassuk: *oxlelna xadox ligit' vedai, togut' medai* 'auf (dem Geweihe) treibt das Volk Handel', tkp. a nép ide vevő (vesz) oda adó (ad). A kifejezés megismétlődik a 174. lapon; a 168. lapon azonban a sorrend olyan, mint a magyarban (*ad-vesz*). Megjegyzendő, hogy Patkanov (2:164) perzsa szerkezetekre is utal, amelyek a kereskedés fogalmát hasonló módon fejezik ki.

FOKOS DÁVID.

Pótlások. 1. Nagyúr, nagyasszony (Nyr. 61:107). Kertésznek ama megjegyzéséhez, hogy a Csallóközben a kisnemes asszonyokat és a jegyzőnéket *nagyasszony*-nak szólítják, hozzáfűzhetem, hogy gyermekkoromban Komárom *Kurja* nevű külvárosában, melynek neve bizonytalán a latin *Curia* megmagyarosítása, a szegény nép még a szatócsot is *nagyúr*-nak, feleségét pedig *nagyasszony*-nak szólította. A komárommegyei Szilas községben a vagyonosabb gazdák és feleségük *nagyuram, nagyasszonyom* (MNy 29:122).

2. Kanafória. A MTsz. a MNGy. egy tréfás verséből idézi ezt a szót jelentés nélkül, pedig a szövegből könnyen meg lehet állapítani, hogy gyantáról van szó, mint Tolnai és Simonyi rá is mutattak (Nyr 29:86, 33:296). Tolnai szerint a szó a népnelvben a *kolofonium* és a *kámfor* keveredéséből keletkezett. Baranyai Zoltán (Nyr 34:436) kimutatta, hogy a *kanafória* nem pillanatszülte szó, mert már Csokonai Dorottya-jában is használják a toponári zsidó muzsikuskok. (Előkerül egy szalontai találós mesében is: Komámasszony elvesztette eckit-peckit, kanasó-*kanafóriáját* MNGy. 14:160.) Nincs hozzá semmi köze a kámfornak, mert ki lehet mutatni a szó régi *kalafónia*-változatát 1676-ból (MNy 5:325), melynek a *kanafória* hangátvetéses alakja (*kalafónia* > * *kanafolia* > *kanafória*). Simonyi kimutatta, hogy a lengyelben is megvan a *kalafónia* szó.

3. Hetevény (Nyr 41:441, MNy 29:37, 128). A fiastyúknak és a göncölszekérnek török neveiben (pl. csagataj *jäiigän*, teleut *jettigan*, baskir *jitégän, jidegän* stb.) a *kan* 'fejedelem, kán' szó rejlik, az összetétel tehát, mint erre Munkácsi, KSz. 13:223, rámutatott, szó szerint azt jelenti: 'hét kán'. B. Ö.

4. Adás-vétel. Héberben is: *masszó umatton*. Ebből lett a német tolvajnyelvben: *másszematten*. L. I.

5. Poca. Tatán és Kecskeméten 'disznó', Pakson pedig 'tintafolt' jelentésben használják a MTsz. szerint. Bizonyára mindkét jelentése szélesebb területen is megvan, sőt a *pocat* ejt kifejezés a diáknyelvben, azt hiszem, általános. Véleményem szerint a *poca* csupán hangbeli változata a *koca* 'disznó' szónak, amely PP-nál van először szótározva: Porca: *Eme disznó, Kotza, Gönye*. Tehát eredetileg a 'nöstény disznó' volt. Ugy látszik, a Székelységben ma is az 'anyadisznó' a *koca* (vö. Nyr. 20:567). Az OklSz.-ban csak személynévi adatok vannak, s ezek egy részének az olvasása is bizonytalan. A *k* > *p* hangváltozást több esetben is ki lehet mutatni. Pl. *pocak, pocka* 'vadkörte, vacsor' (Máramaros m.) < *koca* 'vadkörte' (Kiskúnhalas) MTsz.; *kutzik* (Gvadányi) NySz. *koczik* 1715, *kuczik* 1717 OklSz. *kocik, kucék, kucig, kucik* > *pocik, pucik, pucok, pucuk* MTsz.; *kuczko* 1756 Biró NySz. *kuszkó, kucó*, > *puckó* MTsz.; *köszméte* > *pöszméte* (Zemplén m.) MTsz. Véleményem szerint a *póchal* és a *kóchal* közt is ez a viszony van (vö. Állattani Közl. 1932: 146). A *kóc* halménnek van *góc*, *gócó* változata is, s nyilván azonos ezzel a *bucó, búcó*. Hasonló változata van a Székelyföldön a *kilincs* szónak, ahol *gilincs* és *bilincs* alakokat ejtenek. Idetartozik még a *bibic* madárnév, amely Grossinger-nél *gébitz* alakban fordul elő, s a német *Kiebitz* átvétele. B. Ö.

6. Poncsér. A *portulaca oleracea* nevű növény neve a Balaton mellett (MTsz.). Megvan azonban már egy 15. sz. végéről vagy a 16. sz. elejéről való bejegyzésben: De por-

tulaca — *poncher* (MNY 21:140). A *poncsér* nyilván a *porcsin* hangváltozata, melyre a legrégibb adatok: *Portzin fü*; *Portulaca* (Melius: *Herbarium* 33a), *portulaca* — *Koeuer porczin* (Szikszai 25). A szó eredetije, mint Botanikai Közlemények 1932:144 kimutattam, a német *Borzel*, *Porzel*. A *porcsin*-t ebből úgy magyaráztam, hogy *n*-je *l*-ből fejlődött, a *poncsér* alak tekintetbe vételével azonban úgy is keletkezhetett, hogy a **porc(s)él*-ből **polc(s)él* fejlődött, s ebből disszimilációval egyrészt **polcsén*, **porcsén*, másrészt **polcsér* v. **poncsél*-on keresztül *poncsér* lett.

B. Ü.

7. *Comolcó*. Valami német jövevényszó lehet, olyan valami, mint *Zugemüse*, vagy *Milz* (Sanders) = *Milch der Fische*. Halételről van szó.

L. I.

8. *Káka*. E török eredetű növénynevünknek, mint Nyr 60:151 alatt kimutattam, végső hangja, valamint *kákó* változatáé is, nyelvünkben keletkezett járulékhang. S valóban a Székelyföldön a nárcisz neve: *kák-virág*. Az összetétel első része nem lehet más, mint a *káka* szó s Jávorka Magyar Flórájában a nárcisz nevei közt csakugyan *káka-virág* szerepel. Sajnos, ez a becses mű általában nem szokta közölni a népies növénynevek előfordulási helyét.

B. Ü.

9. *Kutyafejű tatár* (Nyr. 56:61, 58:119). A legrégibb adat erre a kifejezésre Turköly Sámuel Oroszországban járt vitéz 1725-ben írt levelében fordul elő: Ezen Farkas Máté nevű Hiripi Ember negyven Esztendeig volt a Kubáni Tatár Rabságában, onnét pedig esett Rabbá a *Kutyafejű* vagy *Kalmuk Tatárok* Kezében, az holott is a Tatárok Kámjánál, kinek neve Juka, raboskodott. (Sándor István: Sokféle 1801, 7:148. A levél eredetije Szinnyei szerint az Akadémia levéltárában van.)

B. Ü.

10. *Pótinca* (Nyr. 45:261, 62:86). Erre a ritka női névre, melyből a népnyelvben közszó lett, Takáts Sándor is közöl Magyar nagyasszonyok című munkájában egy adatot,

sajnos nem az eredeti írásban, hanem átírva: *Szinnyei Merse Potinca* (8.1.). Az előnév is helyesen: *Szinnyei*. A hely eredeti *Szvinye* alakját 1320-ból idézi Csánki (1:312). Bernáth Lászlóné Bajory Kata végrendeletében is megtaláljuk e nevet 1576-ban: ezeket hagyom az én két öcsémnek, *Potinczának* és Klárának. (Tört. Tár. 1900:313).

B. Ü.

Elvonás vagy sajtóhiba? A *gránátalma*, 'malum granatum, malum Punicum' régi neve *pomagranát* volt. Erre az első adatot az ÖklSz. 1544-ből közli, Grossinger Dendrologiájában (1797), azonban *Pomográna* alakban jelenik meg. A növénynevek terén a nyelvújítás ekkor már megkezdte működését, pl. Csapó (1797) alkotása: *koloka*, a *kolokán(y)*, *kalokány*-ból. A *Pomográna* is lehet ilyen elvonás. *Pomagrána* azonban már Beythe Andrásnál előfordul (1595). Beythe Fives Könűv c. műve, mint Gombocz Endre (MNY. XV:28) kimutatta, Melius Herbariumának (1578) átdolgozása, s itt valóban megtaláljuk *Pomagrana* alakban. De csak a címszóban, mert a szövegben mindenütt *pomagranát* van. A címbeli alakot tehát joggal sajtóhibának tekinthetnénk, ha nem találkoznánk a *pomograna* alakkal levelekben is: Minthogy kedig *pomograna* az bichei kertben igen kevés terem, és az ország az nélkül nem lehet, ki tudgya, kinek leszen szükséges, im azt is küldtem (1599, Thurzó Lev. I. 273). Szerelmes szívem, azt írtam vala, hogy *pomogranat* küldöttem, mert azt tudtam, hogy itt az bótókban találok (uo.). Mind vizát, s mind *pomogránát*, narancscsal egyetemben küldtem (275). Jancsi csatlósnak hattam a *pomagrána* fákát felvigye (1671, Századok 1888:889). — Sőt van olyan adatom is, melyben még az *-a* is hiányzik, s ezt egy újabb elvonás eredményének lehet tekinteni: az *pamagrán* [!] fákát... ültesse át fa edénybe (uo.). Harom *pomogrannak* tettem itt szerét (1601, Thurzó Lev. II. 5). Ha *pomogramot* [!] találnak édes lölköm, örömet küldök, de most itt nehezen találni (1606. uo. II. 143).

B. Ü.

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr szerkesztőségének és kiadóhivatalának címe: V., Klotild ucca 10/A.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1934. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1934 január havában jelenik meg.

Kiadóhivatalunk útján jelentékenyen leszállított áron megrendelhető:

Balassa József: Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai. Kiadja a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre. 288 l. Kötve 3 pengő. (Bolti ára: 7 pengő.)

Balassa József: Kis magyar hangtan. Ára 1.— P.

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50 évfolyamához.) 3 pengő.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Budapest, V., Klotild ucca 10/A.

Telefón: Aut. 22-2-29.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

könyvkereskedés
tudományos antikvárium

Budapest, V, Gr. Tisza István u. 14.

Vásárol vagy cserél

könyvtári másodpéldányokat:

Nyelvtudomány — Néprajz — Régészet —
Történeti forrasművek — Folyóiratok stb.

Kívánatra árajánlatok.